

Country Assessment
and the Roma Education Fund's
Strategic Directions

Advancing Education of Roma in Serbia Unapređenje obrazovanja Roma u Srbiji

2010

Advancing Education of Roma in Serbia

Country Assessment
and the Roma Education Fund's Strategic Directions

November 2010

Copyright © Roma Education Fund, 2010

All rights reserved

ISBN: 978-963-87398-3-4

This report is available in English and Serbian

Design and layout: www.foszer-design.com

Contents

Preface.....	5
Acknowledgements	6
Executive Summary.....	7
Country Profile	10
Government and Civil Society Programmes	13
Education System	19
REF Activities in Serbia in 2005-2010	29
Annex 1: Student Performance on International Assessments	44
Annex 2: Levels of Engagement for Improving Roma’s Education Outcomes in Serbia	47
Annex 3: Map of Roma Settlements in Serbia.....	50
Annex 4: Key Indicators of the Education System	52
Bibliography	54

Preface

*T*his document is part of a series of Country Assessments produced by the Roma Education Fund (REF). It seeks to provide an analysis of education and the ongoing education reforms from the perspective of the inclusion of Romani children in the countries taking part in the Decade of Roma Inclusion. The document also reviews the different programmes and activities REF has carried out since its establishment in 2005, and highlights the thematic and programme areas on which REF plans to focus on over the next three years. In addition to serving as a tool for the Roma Education Fund's own programming, REF hopes that this document will offer a useful instrument for:

5

- ⇒ Policy makers seeking to improve education policies that address the education outcome gap between Roma and non-Roma.
- ⇒ Civil representatives who wish to improve the effectiveness of their educational programmes by making them more relevant to the overall education reform of their country.
- ⇒ The overall development and donor community, which needs to further understand the situation faced by Roma children in order to identify niche areas where available resources would produce the greatest impact.

Acknowledgements

*T*he original model for the Country Assessment series was developed by Roger Grawe and Alexandre Marc, both of them also edited the series through the end of 2007. The current Country Assessment is the first to follow the new format developed by Toby Linden, Mihai Surdu and Eben Friedman in early 2009. The editor of this Country Assessment is Mihai Surdu.

6 The main authors of this document are Judit Szira and Nataša Kočić-Rakočević with contributions from the REF staff.

In April 2010, REF organised a country roundtable with the participation of Roma NGOs, the Ministry of Education, UNICEF, Fund for an Open Society Serbia and educational experts. We would like to express our gratitude for the feedback of the participants to this roundtable.

Angelina Skarep made a significant contribution to improving the quality of the report. Minsun Lee, former REF intern, and Kari Smith, a REF volunteer, provided portions of the language editing.

1. Executive Summary

Political, Economic and Social Context

Serbia is a lower-middle income country with a gross domestic product per capita of \$ 5,476⁵³ in 2007. While the country has been steadily progressing towards a modern market economy, poverty and unemployment continue to represent areas of major national concern. For instance, although only 10 percent of the population falls below the poverty line,⁵⁴ plus one third of Serbia's inhabitants who live just above this line.

The poverty rate among Roma is significantly higher than among the Serbian population at large. This may be due in part to the close correlation between poverty and the education and employment status of the head of the household, as well as historical discriminatory and exclusionary practices. Roma face significantly higher unemployment rates across all age groups and all educational outcomes than non-Roma. Roma are overrepresented in unskilled jobs (which account for 90 percent of employed Roma) and in seasonal and part-time work. Roma unemployment is also significantly higher across all educational levels, a situation that indicates that Roma – even the relatively few who complete secondary or tertiary education – face serious obstacles in realizing returns on education due to discriminatory practices in the labour market.

Political representation of the Roma has been rather weak in Serbia. However, as of 2007, two Roma members served on parliament and several active Roma representatives participate on municipal councils. The most important Roma political organization, the National Council of the Roma National Minority, was founded in 2003, based on the provision of the Federal Law on Protection of Rights and Freedoms of National Minorities. During the 1990s, an active NGO sector emerged in Serbia, and this has significantly increased the resources available for the improvement of the situation of the Roma. However, the majority of these NGOs are cultural and artistic associations. Nonetheless, around thirty expert project-oriented organizations remain very active in dealing with the implementation of different Roma-support projects. As most of the Roma NGOs are dependent on their donors, project managers must often negotiate between and balance the priorities of their donors and the real grassroots needs of their constituencies.

Education

The education system in Serbia has been in transformation since 2001. Though facing many challenges common to a prolonged transition process, developments are underway in almost all areas of the system. Still, the most pressing problems include very low enrolment and high dropout rates of

⁵³ Republic of Serbia, Statistical office of Serbia, <http://webrzs.statserb.sr.gov.yu/axd/en/drugastrana.php?p?Sifra=0001&izbor=odel&tab=30>.

⁵⁴ *Ibid.*

Roma children, exacerbated by the unnecessary placement of Roma in special schools and classes. Additionally, Roma in Serbia face a variety of barriers to education, including:

8

- ⇒ Lack of space in pre-school institutions with Roma children often placed in separate organisational units operating within preschool institutions, typically located in the premises of primary schools.
- ⇒ Disparities in the quality of the Preparatory Pre-school Programme (PPP) available to Roma and non-Roma; disparities include incomplete or unavailable teaching and programme resources and lower or substandard learning demands and expectations of tutors/educators demand.⁵⁵
- ⇒ Systematic barriers and deterrents to the enrolment of Roma children into pre-school and primary education including a lack of residence permits for a significant proportion of Roma living in bigger cities and required medical check-ups and assessments of school readiness, often resulting in the inability to meet enrolment deadlines.
- ⇒ Increasing levels of segregation in the primary education system and continuous segregation through the unwarranted placement of Roma children in special classes and special schools for children with intellectual/mental disabilities; segregation in adult education, where Roma children under the age of 15 are placed in schools for adult learners with an abridged curriculum, which provides a poor-quality education.
- ⇒ Insufficient support for inclusive education by the Ministry of Education School Administration offices, as evidenced by discrimination being overlooked during school visits.
- ⇒ Insufficient support for inclusive education from a school financing perspective with many schemes remaining unaltered, failing to respond to changing socio-demographic and economic conditions making it difficult for poor municipalities with major Roma concentrations to cover basic education costs; current financing schemes maintain inequalities and are neither conducive for inclusive education, nor adjusted to demographic developments.
- ⇒ Schools in poor municipalities where Roma live are often unable to cover basic education costs; kindergarten is not free of charge and if there is shortage of available places at pre-school, the employment status of both parents is often used as a selection criteria which indirectly discriminates against Roma.
- ⇒ Lack of qualified teachers trained to work in multicultural and multi-ethnic environments, with a general lack in the skills to manage classes with pupils from different cultural and social backgrounds, motivate children from diverse backgrounds and circumstances or to conduct interactive and cooperative instruction.
- ⇒ Underemployment of Roma Teaching Assistants (RTAs, named Pedagogical Assistants/PA), currently occurring only through specific projects.
- ⇒ Lack of institutional support for preparing Roma children to attain the necessary language skills in the official language of school instruction in accordance with the school curriculum despite the new Law introducing the possibility of individual Serbian language programmes.
- ⇒ Lack of free textbook provision for pupils from disadvantaged families despite being prescribed in current legislation;⁵⁶ Textbooks usually must be paid for by parents and

⁵⁵ NGO Roma Children Centre, Draft report “Creating conditions for realization of equal and fair policy of enrolment into the first grade of primary school” 2009.

⁵⁶ In 2009 new legislation pilots providing free textbooks for all 1st year pupils, continue with this practice in 2010 by including free text books for 2nd grade as well.

there is currently no formal system for the provision of free textbooks, only ad hoc procedure exist in limited places. Roma children often don't have textbooks and/or lack support in using them. This policy is not targeting the poor, but 1st and 2nd grade children from every social class are all provided with free textbooks. An evaluation of the efficiency of this policy is necessary.

In summary, Roma in Serbia face obstacles in enrolling and ongoing segregation in education, with over-representation in underachieving schools, discrimination and lack of acknowledgement of a positive Roma identity in the curriculum. Consequently, Roma participation in education is one of the lowest among countries participating in the Decade of Roma Inclusion. In 2009, the Serbian Government adopted new Law prohibiting all forms of discrimination, which will provide a good base for the future institutionalization of desegregation policies and related actions.

Recently, Serbia has made very important steps towards a more equitable public education system. The effective implementation of the new legislation would remove the above-mentioned barriers and obstacles to full participation of Roma in quality education.

In early September 2009, a new Law on the Foundations of the Education System was adopted in Serbian Parliament, bringing in major changes regarding enrolment procedures and creating a solid legal framework for implementation of the inclusion enrolment policy. In accordance with the new law, children from vulnerable groups may be enrolled without proof of parents' residence or other necessary documents. In addition, the new law states that, because of special living circumstances, children from vulnerable groups may be enrolled outside of the formal enrolment period. As a result of recent policy changes, a new proposed financing formula will be introduced in 2014 and will include considerations and enrolment priority in non-compulsory preschool programme for children from vulnerable groups.

The law abolishes testing before enrolment into the first grade and mandates that all children of the school age are to be enrolled in school. Post-enrolment tests for children are to be performed in their mother tongue, utilizing standard procedures and instruments. During the testing of enrolled children, the school may identify a need for an Individual Education Plan or for additional support during education.

The new Law on the Foundations of the Education System also provides a base for engaging Roma teaching assistants (RTAs, named Pedagogical Assistants/PA) although, to date, the employment of the RTAs is not yet a current practice of the state, local authorities or schools.

2. Country Profile

Roma Population in Serbia

10

Based on the last census, collected in 2002 and excluding data from Kosovo, the population of Serbia is 7,498,001 and officially consists of: 82.8 percent Serbs; 3.91 percent Hungarians; 1.81 percent Bosniaks; 1.44 percent Roma; and 1.08 percent Yugoslavs (self-declared).⁵⁷ Thus, while the census data registers 108,400 Roma inhabitants, unofficial estimates by nongovernmental organizations place Serbia's Roma population as high as 800,000. Typically, a consolidated estimate of 450,000-500,000 Roma in Serbia is used, both by the government and the civil sector. This places the actual Roma constituency at about 6.2 percent of the population. Uncertainty with respect to demographic data in Serbia is complicated by significant population mobility, mostly related to refugee movements during the 1990s. Roma refugees who arrived in Serbia were rarely registered. Furthermore, after 2000, tens of thousands of asylum-seeking Roma from Western countries were readmitted to Serbia. Hence the Roma population in Serbia consists of:

- ⇒ Roma born in Serbia, who speak Romanes and/or Serbian or, in some cases, Hungarian.
- ⇒ Refugees and internally displaced persons, who speak Romanes and/or Serbian, or Albanian.
- ⇒ Re-admitters who speak Romanes and/or European Union languages, predominately German.

Based on this estimate, the size of the Roma cohort at age seven is currently 10,000 compared to the nation's cohort size, which is at about 86,000 and declining. Moreover, it is evident that the Roma population is one of the youngest populations in Serbia, with 40.7 percent comprised of children under 14, and about 31 percent between ages 15-24.⁵⁸ The relative young age of the Roma population is in clear contrast with the aging general population of Serbia, of which only 22.3 percent is between years 0-19 and 23.1 percent are over 60.⁵⁹ It is expected that the 2011 census will provide a more realistic insight into the true number of Roma in Serbia.

⁵⁷ Data obtained from the *Population census in Serbia without Kosovo* in 2002, the Government of the Republic of Serbia, <http://www.srbija.sr.gov.yu/pages/article.php?id=7>.
Source: *World Bank Serbia Country Brief 2006*. UNICEF: State of children in Serbia 2006.

⁵⁸ <http://www.szs.sv.gov.yu/popis/popis>.

⁵⁹ *Strategy for Decreasing Poverty in Serbia, Addendums and Annexes, Poverty Decrease in Roma Population*, Belgrade 2002. Census data from 2002.

General situation of the Roma population

Poverty and unemployment

According to recent assessments, Roma are significantly poorer than the general Serbian population. Based on recent World Bank estimates, 60.5 percent of the Roma population are considered “very poor,” as compared to 6.1 percent of the general population. Furthermore, Roma face significantly higher unemployment rates across all age cohorts and all education levels than non-Roma, with rates up to 2.5 times the national average for 35-44 years. Roma are overrepresented in unskilled, seasonal and part-time jobs, held by 90 percent of employed Roma.

11

Health

Roma are four times more likely to be affected by chronic illness and disease than the Serbian population at large. The mortality rate of infants and children under five is 26 per thousand and 29 per thousand respectively, which represents a rate that is almost three times as high as the general population in Serbia.⁶⁰ Among the numerous health problems present in the Roma population, the most common include: prevalent cases of tuberculosis; a large number of children who remain unvaccinated; a significant number of women that give birth at home in very unsanitary conditions; numerous children with serious skin diseases; and many individuals, both adults and children, with asthma.⁶¹

Housing

Fifty percent of Serbia’s Roma live in the 573 Roma settlements scattered throughout the country, with major concentrations around Belgrade, Vojvodina and Southeast Serbia⁶² (see map in Annex). About 300 of these settlements are located in urban areas, while the remainder are in suburban or rural areas. Forty-four percent of these settlements are unhygienic slums, and only 11 percent qualify as relatively developed according with country housing standards. It is estimated that nearly two-thirds of the Roma population live in the worst environmental and living conditions in the country,⁶³ and around 80 percent of the Roma population live in impoverished areas, a ratio that is far worse than any of Serbia’s other ethnic communities.⁶⁴ These settlements of extreme poverty perpetuate unhealthy conditions and provide poor or nonexistent public utilities: 35 percent of the

⁶⁰ UNICEF (2007): *State of Children in Serbia* 2006.

⁶¹ *Strategy for decreasing poverty in Serbia, Addendums and Annexes, Poverty Decrease in Roma Population*, Belgrade 2002.

⁶² Laksic, B., Basic, G., (2002), *Roma settlements, living conditions and possibilities for integrating Roma in Serbia*, Ethnicity Research Centre, OXFAM.

⁶³ Mitrović, A.: *On the bottom – Roma Population on the Edge of Poverty*, Naucna knjiga, Belgrade.

Macura, V., Petovar, K., Vujović, S., (7): *Belgrade Poor Areas – Review of the Condition and Possibilities of Improving Living Conditions*, IAUS, Belgrade.

⁶⁴ Petrović, M., (2002): *Possibility of Solving the Slum Problem*, The draft version of the General plan for Belgrade, City planning institution of Belgrade.

Roma settlements do not have a water system; 65 percent do not have a sewage system; 45 percent do not have proper streets; and around 10 percent do not have an electricity supply network.⁶⁵

Roma Political Representation

12

There are 18 registered Roma political parties in Serbia.⁶⁶ The Unija Roma Srbije and the Romska Partija represent the two most active parties, as both ran and were elected to the Serbian parliament in the 2007 elections. This historic accomplishment was made possible in part due to the enactment of Article 81 of the Law on Election of the Members of the Parliament, which removed the limit on the voting percentage for minorities that was previously necessary to gain entry. Yet the election of Roma members to parliament also signals greater change within the Roma community: Roma are becoming more and more politically active and using the vote to gain political representation. For instance, in several municipal councils during the 2007 mandate of the previous Government, several Roma representatives were elected. Unfortunately, in the 2008 elections, no Roma party received enough votes to have a representative in the Serbian parliament again.

⁶⁵ Jakić, B., Basić, G., (2002): *Roma Settlement, Living Conditions and Possibility of Integration of Roma in Serbia*, Centre for ethnicity research, OXFAM.

UNICEF (2007): *State of Children in Serbia 2006*, p. 2.

⁶⁶ This huge number of Roma parties is not something characteristic for only the Roma minority at the end of 2008 there were 471 parties registered.

3. Government and Civil Society Programmes; Donor Commitment

Government Structure

There are 168 municipalities and 23 cities in Serbia: 122 in Central Serbia and 46 in Vojvodina. Of those, 29 are urban municipalities, reflecting parts of the cities of Belgrade (17), Kragujevac (5), Niš (5) and Novi Sad (2), as well as 19 areas that constitute a Standing Conference of Towns and Municipalities and have official city status as of January 1, 2008, but are not yet divided in more municipalities.⁶⁷

Municipalities are gathered into districts (*okruzi*), which are regional centres of state authority, but have no assemblies of their own; they present purely administrative divisions, and host various state institutions such as funds, office branches and courts.

In Serbia there is an autonomous province, Vojvodina, which was established on the basis of characteristics specific to that region, including its national, historical and cultural roots. According to the last census that was held in 2002, there are 2,031,992 inhabitants in Vojvodina, which makes up 27.1% of the total population in Serbia. The composition of Vojvodina's population itself is heterogeneous: 65.05% of the inhabitants are Serbs; 14.28% are Hungarians; and more than 7% are Roma. Generally, education in Vojvodina is carried out in Serbian; the languages of/other national communities within the province include Hungarian, Slovak, Croatian, Romanian, Ruthenian and Romanes.

The last parliamentary elections in Serbia took place in May 2008, the fourth since the regime change in 2000. Although this frequent change in government has led to some political instability, Serbia has continued to pursue a programme of fiscal and structural adjustment since 2001, which has had a positive impact on the country's overall growth. This adjustment programme has been largely supported by the international community including by the International Monetary Fund and the World Bank.

A key pillar to the adjustment programme includes the reduction in the overall size of the government as Serbia currently has a highly centralized as well as the largest public sector in the region. Furthermore, Serbia's government is highly centralized, which must also be taken into consideration during any policy development or implementation processes. Municipalities and cities have yet to be assigned major responsibilities for the delivery or ownership of public assets, such as schools and hospitals. As a result, the share of local revenue in GDP remains low (around six percent), while the bulk of these resources are transferred from the central authorities. This system fosters great inequality in the per-capita revenues received by municipalities. The upper quartile of municipalities receive more than twice the per-capita revenue of the bottom quartile, and the cities of Serbia receive more than twice the per-capita revenue of the top quarter of smaller municipalities. It means that poor municipalities are not compensated by the state but punished by receiving fewer funds than better to do municipalities. Discussions are currently underway to reform local government finances and to increase the substantive responsibility of local authorities. Given the

⁶⁷ See website of Ministry for Local Self-Governments <https://www.drzavnaupravagov.rs/pages/municipality.php>.

inequities in the current system, it should be noted that there is a danger that poorer localities with large concentrations of Roma could find themselves even worse off financially, while being asked to bear greater responsibilities.

Responsibility for Roma Affairs and the Decade of Roma Inclusion

14

Before the split between Serbia and Montenegro, the Deputy Minister for Human and Minority Rights was the national coordinator for the Decade of Roma Inclusion. After the separation of the State Union of Serbia and Montenegro in 2006, the Ministry for Human and Minority Rights ceased to exist and was replaced by the Department for Human and Minority Rights, but was then re-established after the parliamentary elections in 2008. In the spring of 2008, the Government also formed a Council for the Improvement of Roma Status and Implementation of the Decade of Roma Inclusion, comprised of representatives of Roma organizations, political parties, and relevant state institutions. The President of the Council is the Deputy Prime Minister for European Integrations, who is also a National Coordinator of the Decade.

In the Vojvodina Government, the Secretariat for Minority Rights has also recently set up a Roma Unit, with the aim of coordinating activities related to the Decade of Roma Inclusion.

Many municipalities in Serbia are hiring coordinators to address Roma issues but most of the activities related to the Decade of Roma Inclusion are coordinated through close collaboration of the Secretariat/Office for Roma National Strategy, President of the National Council of Roma National Minority and ministries, and the working groups behind the Action Plans of the Decade of Roma Inclusion. Roma NGOs are significantly represented in these bodies. In addition to international resources, budgetary funds have been envisaged for financing the activities in the international programme for the Decade of Roma Inclusion. However, only a negligible amount of money has actually been allocated to the Decade and due to the recent economic crisis, it is uncertain whether the allocation will increase for the 2009-2011 period as was originally planned.

Political Opposition and Legislation on Roma Issues

Because current opposition parties participated in the government at the time that Serbia signed the Declaration of Participation in the Decade of Roma Inclusion in 2005, it is realistic to expect their continued support with regards to Roma issues. Most of the preparatory activities for the Decade, including the development of Action Plans, were organized and coordinated during the period 2001-2004, and all political sides agree on the importance of its implementation.

In the spring of 2009, the Serbian parliament finally adopted its own Anti-discrimination law after years of preparation. Additionally, Serbia abides by the following international laws:

- ⇒ The UN Covenant on Civil and Political Rights.
- ⇒ The International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination.
- ⇒ The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women.
- ⇒ The UNESCO Convention Against Discrimination in Education.

One article in the Law on the Systemic Foundations of Education deals with the prevention of discrimination in education, but data on the frequency and effectiveness of its implementation is not available. The Serbian National Strategy elaborated for the EU Accession presents the issue of improving the situation of the Roma population as one of its priorities. Article 3 (Human Rights

and Protection of Minorities) of the Serbian Government's Plan for Implementation of European Partnership states that: "Strategies and action plans that shall have impact on the Roma population's integration, including the returnees, need to be implemented".

Since 2000, Serbia has made progress in terms of improving minority rights. When international documents are concerned, in 2001, the state union of Serbia and Montenegro acceded to the Framework Convention for the Protection of National Minorities of the Council of Europe, while the European Charter for the Regional and Minority Languages was ratified in 2005.⁶⁸ Declaration of a New Democratic System to Promote the Position of National Minorities was adopted in 2002.

Civil Sector Involvement

15

Currently, a large part of the Serbian civil sector is working to address discrimination against Roma, assisting in the educational integration of Roma and providing humanitarian and legal assistance to Roma refugees and internally displaced persons.

In 2003, the most important Roma political organization, the National Council of the Roma National Minority, was founded under the provision of the Federal Law on Protection of Rights and Freedoms of National Minorities. Members of this organization were voted in by a legal electorate. Elections for the following National Council of the Roma National Minority were held in late spring 2010. This body represents the Roma community and participates in decisions concerning the use of language, education, information and culture. In its first SET UP it had 35 members, which include a president; three vice-presidents; an executive committee with six members; and separate committees on education; housing; culture; social and health care; political participation; NGOs; employment; and internally displaced persons and returnees. It is understood that the second term of the Roma Council will be re-structured.

Roma Initiatives

Also in the early 2000s, the Ministry for Human and Minority Rights launched some of its first comprehensive activities by supporting the development of a Draft Strategy for the integration and empowerment of Roma, with the help of Roma focused NGOs. In the spring of 2009, the Government of Serbia finally adopted an updated version of this document. Additionally in 2005, under the direction of three expert boards comprised of 22 NGO representatives, a League for the Decade of Roma Inclusion (the League) was formed to contribute to the efficient implementation of the government's Decade Action Plans in the areas of education, employment, health care and housing. Specifically, the League was founded by the Fund for an Open Society Serbia, the NGOs Minority Rights Centre, the Children Roma Centre, Civil Initiatives, the Yugoslav Association for Culture and Education of Roma, the Yurom Centre and the National Council of the Roma National Minority.

⁶⁸ Serbia has ratified, among others, the UN Charter on Human and Political Rights, the Charter on Children's Rights, the International Convention on Elimination of All Forms of Racial Discrimination, the Convention on Elimination of All Forms of Discrimination against Women, and the UNESCO Convention against Discrimination in Education.

Donor Funded Programmes

There are several donor-funded programmes addressing Roma education in Serbia, and the Roma Education Fund holds a prominent position among them. The Office for Roma National Strategy in the Ministry of Human and Minority Rights and the Poverty Reduction Strategy Implementation Focal Point collect data on Roma projects. According to their database, these international organizations are currently funding the following activities addressing the education of Roma in Serbia:

16

- ⇒ UNICEF is providing support for the development of Local Action Plans for Roma inclusion in several municipalities as well as supporting Roma Education Centers and helping to train pre-school teachers in Southern Serbia. UNICEF has also prepared a regional study on the social exclusion of children and plans to support Roma women's networks with education and parental involvement.⁶⁹
- ⇒ Fund for an Open Society Serbia is presently focused on activities concerning equal access to quality education for Roma. Within this context, and in cooperation with the Pestalozzi Foundation, the Fund is implementing a multi-year project entitled "Equal opportunities in high-school education", a model of minimum educational intervention for Roma students that works to strengthen the capacities of schools for inclusive education and empower Roma students. The Fund also, independently and in cooperation with partner organizations, conducts several research projects which analyse sensitive problems concerning Roma education, including: enrolment policies for the first grade of primary schools, the education of Roma students in schools for children with developmental problems, the effects of enforcement of affirmative action measures and equal access to quality education for Roma. It is expected that the results of these projects will be published in 2010. The Fund's focus is also directed at monitoring and lobbying activities for the achievement of Roma Decade goals through activities of the Roma Decade League. In 2010, the Fund focused on monitoring inclusive enrolment policy in the first grade of primary school. With the aim of effective enforcement of educational system policies within the context of the new Law on education system, the Fund supports and participates in and overall engagement campaign and promotion of inclusive education.
- ⇒ The OSCE Mission to Serbia, in the context of a European Commission-funded programme and in close collaboration with the Ministry of Education and Roma National Strategy Secretariat (RNSS), has dedicated significant resources to supporting the inclusion of Roma in the education system. In the period ending 2010, the OSCE Mission provided operational support to the Ministry of Education in strengthening and extending the system of Roma Teacher Assistants/Pedagogical Assistants. The OSCE Mission supports the professional development of the RTAs, pay the salaries of an additional 26 RTAs, provide school supplies for distribution by the RTAs and organize education workshops for Roma women in cooperation with REF and training courses for school teaching staff and employees of the Ministry of Education.
- ⇒ Save the Children UK implemented a three-year regional project called "Inclusive Education Combating Discrimination in the Western Balkans: Equal chances for Roma children." The project ended in early 2009.

⁶⁹ Link: http://www.unicef.at/fileadmin/medien/pdf/Sub-regional_Study_on_Roma_Children_Embargoed_5March.pdf.

- ⇒ The International Red Cross is organizing the provision of pre-school education for mostly Roma children in about 30 settlements, in cooperation with a variety of bilateral donors and the Serbian Red Cross.
- ⇒ The Swiss Agency for Development and Cooperation is funding several international projects, together with UNICEF and the Red Cross. It is also working with the Ministry of Education on providing teacher training at three regional centres.
- ⇒ Several embassies are using small grant schemes to support Roma NGOs, some of which are also engaged in education projects, though details remain unclear.

Although the total investment in Roma education by the donors listed above does not exceed an annual 1 million EUR, from an REF perspective these donor activities remain important. There is still a very little coordination among international organizations and donors for the education of Roma. However, during the 2010-2011 school year, the landscape for Roma education programmes is expected to change significantly, as several larger projects are initiated. These include “Education for All”, which focus on institutionalizing Roma Teaching Assistants/Pedagogical Assistants in preparatory preschool and primary education; “The Second Chance – systematic development for the elementary practice based education in Serbia”, which will aim to enlarge the system of functional education available to Roma between 15 and 35 years and create conditions for increasing their employability. “Improvement of preschool education in Serbia” whose aim is to contribute to social inclusion and poverty reduction by improving preschool provision and broadening access for children, especially from disadvantaged groups. All three projects will be funded by Instrument for Pre-Accession Assistance Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) Additionally, an entirely new project, Delivery of Improved Local Services (DILS), funded by a loan from the World Bank, will focus on introducing the per-pupil fiscal formula in Serbia and development of the capacities of the respective institutions in the social sector, i.e. education.

Resources for the financing of activities of education institutions will be determined in the coming years based on the cost of education programmes per child/student and the number and categories of students. In addition, a corrective coefficient will be factored in for geographic regions with a higher proportion of their populations representing vulnerable social groups. This financing process take effect beginning with the school year 2011/2012. Grants will be awarded to pre-schools and schools for the implementation of inclusive projects. All of these projects are expected to last several years and the hope is that their effects will remain in the education and social system.

- ⇒ Recently, the World Bank’s Board of Executive Directors approved the Delivery of Improved Local Services (DILS) project. The aim of DILS is to improve access to, and the efficiency, equity and quality of, the local delivery of health, education and social protection services, by assisting the Government in increasing the capacity of institutions. The project will achieve this by helping to implement systems to compensate for inequalities across municipalities; by improving outreach and access through innovation in social service delivery; by providing support for new regulation, oversight and quality assurance roles for state level ministries; and by capacity building among local self governments (LSGs) and other local service providers. Under the DILS programme there is a Roma integration grant module designed and to be facilitated by REF. This grant module will create conditions for the application of new educational and anti-discrimination policies, taking into consideration the potential influence of new legal provisions on the improvement of Roma education in Serbia.
- ⇒ Through the Local Government and Public Service Reform Initiative, Open Society Institute (OSI) Budapest intends to maximize the use of available resources and funds by gov-

ernments in the region and facilitate the “flow” of major European Structural and other European Funds to local governments and experts in the civil and private sectors with the ability to contribute to the social inclusion of the Roma in all aspects of civil life.

To improve the impact of EU-funded projects, the activities of the project “Making the Most of EU Funding for Roma in Serbia” aim to act as an influence at the national and local levels by focusing on capacity development, technical assistance and direct financial support. Developed by an OSI-designated Task Force, this project will, through several interlinked interventions, address Roma inclusion both as a social goal of its own as well as a fundamental part of the broader goals of achieving good governance, human rights and social justice, all conducive to healthy social development.

18

Interventions at the “Making the Most” programme at the national level aim to enable those in governmental and non-governmental bodies to design, implement and monitor policy measures for scaling-up grassroots projects as well as to connect mainstream policies with the specific problems and needs of Roma. The envisaged activities are clustered into the following modules:

- ⇒ Capacity building (training) programme in strategic planning, policymaking and implementation for Roma.
- ⇒ Commissioning comparative analysis of the development and implementation of the Roma Decade action plans.
- ⇒ Capacity building (training) programme on required technical competencies of planning, monitoring and evaluation.
- ⇒ Local Government Initiative policy fellowship programme on Roma inclusion for the countries of the region.
- ⇒ Small grants for local analytical and evaluation programmes.

Interventions at the **local level** focus on local strategy development and the participatory planning process. Local government strategies should target the specific problems of Roma, and a Roma representative should be involved in planning processes. Specific activities will target three outcomes:

- ⇒ Make the local beneficiaries interested in long-term, integrated planning.
- ⇒ Provide assistance to local strategic plan design.
- ⇒ Develop administrative, management and technical capacities for local strategy development.

A third type of intervention in Serbia envisages the strengthening of development networks focusing on Roma related issues. “Making the Most” programme in Serbia plans to offer assistance to proposal writing, project management, EU project reporting, accounting.. Support to local government associations in collaborating with Roma organizations in national policy making, local strategy development, project design and implementation could also be provided through this intervention.

4. Education System

Governance structure

The Ministry of Education is primarily responsible for the entire education system, from pre-school through university, and for both general education and vocational education and training. As of 2002 however, the Provincial Secretariat has held certain administrative, inspection and management responsibilities for education in the Province of Vojvodina. Specified tasks are being performed for the Regional Secretariat by 1) Pedagogical Institute of Vojvodina, 2) the Institute for Improvement of Education and Upbringing, further comprised of the following organisational units: the Centre for development of programmes, Centre for occupational education and adult education and Centre for professional development of employees in education and 3) the Institute for Education Quality and Evaluation with the following organisational units: the Centre for standards, Centre for exams and Centre for evaluation and research. Each institute performs expert tasks, participates in the drafting of regulations and monitors and evaluates achievement of education and upbringing goals.

The Ministry of Education itself is organized according to education level, with an assistant minister at the head of each level. It also has a Department for Education Development and International Education Cooperation and a Department of Finance. A new Department for European Integrations focusing on IPA projects has also been established. Moreover, the Ministry has 16 regional administrative units called Regional School Administration offices (Skolska uprava), and plus each municipality has an office (belonging to Ministry of Local Self government) that covers education-related issues. While the Ministry of Education employs only one Roma advisor at the central office, each Regional School Administration office also has one education advisor tasked with improving Roma education during regular working hours. These advisors are selected on the basis of their previous experiences and personal efforts in their work in this segment. It is not mandatory that these individuals be of Roma nationality and, because of the huge lack of Roma in educational professions, Roma are almost non-existent in these positions.

In the Serbian education system, education inspectors satisfy the role of implementation assurance. In 2001, the Ministry began a decentralization process, hoping to reinforce the pedagogical, administrative and financial autonomy of schools throughout Serbia. This process has worked to increase the responsibility of municipalities in providing legal inspection, in determining the network of schools for compulsory education, and in financing maintenance, investment and teacher-training costs. However, such decentralization initiatives still lack clear direction and concrete implementation and municipal and regional level planning requirements have yet to be mandated by the Serbian government. In addition, problems stemming from the lack of capacity of the municipal units and the detachment of the regional Schools' Authorities have also proven difficult.

Financing

20

National expenditures on education as a percentage of GDP has risen to 3.9 percent in 2005, from a low of 2.5 in 2000. However expenditure levels still remain well below the 1997 level of 4.4 percent and beneath the norm for Serbia's income level. School funding (which largely goes to pay salaries) comes from the national budget and is based on the number of eligible classes and teachers. As of 2003, the state instigated the development of a per-capita financing model to replace the existing system, initiated through the new Law on the Foundations of Education, without a clear plan as to how it would be piloted or applied. Other costs associated with capital investment, maintenance, school supplies, refurbishment and teacher training are generally paid for by local revenue but, occasionally, smaller investments from the state budget are also used.

While, by law, public schooling is technically free of charge (including compulsory nine-months preparatory preschool education) parents are expected to cover a multitude of costs associated with their children's education. These may include the purchase of textbooks, general school supplies, lunches, snacks, extracurricular activities, private tutoring (common for children from middle-class families), supplementary exam fees and possible tuition fees if the child is enrolled as a "non-regular" student at the secondary-education level. According to the new Law, free secondary school education is now available to both regular and "non-regular" students.

In addition, while tertiary education at state universities is also free of charge, because the state allows universities to expand its student intake above the state-funded limit, most universities also charge a tuition fee. In Serbia, there is an existing affirmative enrolment policy with reserved places for Roma students in secondary and tertiary education. Roma national minority students were able to enrol in higher education through the application of affirmative action measures for applied studies and faculties without tuition payment.

At all levels of education, significant shortfalls include low and unevenly distributed teacher-student ratios, low teaching loads of 18-20 hours per week and an overdeveloped network of special schools. In order to cope with these deficits, efforts to develop a comprehensive Education Management Information System (EIS) began in 2002. The system covers finance, facilities, staff, students and other basic quality indicators – but the EIS has not yet been put into practice. Some EIS data is available but only for Ministry staff members. Because of technical deficiencies and the lack of possibilities for the full application of EIS, an improved Central Education Information System (JISP) was prepared in 2009, which should be applied in full in 2011/12 school year.

Facilities

School and pre-school facilities remain under state ownership and their capacity is based on outdated demographic data from the 1960s and 1970s. Many buildings are dilapidated, lack modern equipment and provide services at a level that is out of proportion to the needs of their communities. For example, in suburban areas where many Roma settlements are located, buildings are often very overcrowded; in rural or urban areas, buildings are unnecessarily large. Furthermore, because schooling often takes place in two consecutive shifts, somewhere even in three, there is neither the time nor space to develop significant extracurricular activities or extra classes. Rationalization and optimization of the school network are planned for the near future. There is also further evidence

that suggests that institutional facilities are not being used efficiently. Researchers in Subotica have demonstrated that nearly 15 percent of facilities could be closed through rationalization.⁷⁰

Education Cycles and Progression Criteria

Education in Serbia is provided in four cycles, organized into the pre-primary, primary, secondary and tertiary levels. Pre-primary education is predominantly voluntary but a compulsory preparatory pre-school period lasting nine months, for four hours a day, was introduced in the fall of 2009.⁷¹ Education is otherwise compulsory by law until the age of 16. However, the law which makes primary and lower secondary education compulsory is not enforced. Primary education, which includes grades one through eight, is considered to be “comprehensive,” but in reality this is rarely the case. In contrast, organization is by class tuition for grades one through four, and by subject tuition for grades five through eight. The transition from fourth to fifth grade is sharp, both in respect of curriculum requirements and of teachers’ education, expectations and attitudes. These changes often result in a negative school experience for students; dramatic increases in the dropout rate for Roma students demarcate this transition period.

Currently, selection for enrolment in secondary and tertiary education is based on educational achievements and the results of qualification exams (held after primary and secondary school completion). It has been understood that, beginning with the 2010/11 school year, students in their eighth year will take the law-graduation exam following completion of their last grade. Results of this test, in combination with previous educational achievements, will be used as measure when pupils compete to enrol in secondary education. Considering that most students will prepare for this exam through extra additional classes and that most schools are not able to provide the appropriate additional support for Roma children, one can deduce that this exam will effectively serve as an additional obstacle to secondary school and educational progression for Roma students.

As of 2002, Serbia began preparatory work for the introduction of a “school-leaving assessment,” though this will not be implemented until 2011 or 2012. About 80 percent of those finishing compulsory education enter secondary education and about 25 percent of those finishing secondary education continue with academic or vocational tertiary education. Nonetheless, drop-out rates at all levels of education remain significant, with especially high rates among girls, the rural population, children of parents with a low socio-economic status and the Roma population. It is also important to consider the hidden dropout rate, i.e. those students enrolled on paper but who are, in fact, not attending class.

In 2003, the Ministry of Education, in cooperation with the Ministry of Human and Minority Rights and the National Council of the Roma National Minority, enacted affirmative action measures to ensure the secondary and tertiary enrolment of Roma students applying to the National Council. The legal basis for affirmative action is included in the *Law on Protection of Rights and Freedoms of National Minorities (Art. 4)* and in the *Framework Convention on Protection of National Minorities (Art. 4)*. However, affirmative action measures are still not precisely defined or regulated in the area of edu-

⁷⁰ Serbia Government, REF, UNICEF, WB, FOS international conference in Belgrade June 2009; presentation of Ljubica Kiselicki, Deputy Mayor of Subotica.

⁷¹ From school year 2006/07, Preparatory Preschool Program in Serbia was compulsory for six months.

cation; the criteria, methodology, and scope of these actions are, to an extent, subject to negotiation.⁷² The Ministry of Education and the Ministry of Human and Minorities Right have expressed their intentions for introducing a clear set of rules and procedures, along with a division of responsibilities regarding the application of affirmative measures, but the public has not been provided with any related and detailed information.

Finally, for adults, no flexible education system currently exists in Serbia – adults cannot enter the formal education system except through schools that provide primary education for them. As a result, most adult needs are fulfilled by the non-formal education sector. Recently, however, adult education has become an important topic in response to the goals of the aforementioned IPA project and it is expected to be addressed in a more systematic way in 2010/13.

22

Special education

In Serbia, more than 7,000 children are enrolled in an overdeveloped network of 74 special schools of primary and secondary education that cater to children with learning disabilities and other special needs. Additionally, 82 regular primary schools and six secondary schools have special classes that support around 4,000 special needs students.⁷³ These schools and classes are smaller in size, use incomplete curricula and are led by special education teachers. There is not a focus on an eventual re-entry of students into the regular education system. Enrolment in such programmes used to be based on a referral from a “categorization committee” at the municipal level. Members of this committee included a doctor, psychologist, psychiatrist, teacher and an administrator from the municipality. These committees were disbanded as of January 2010. According to the new Law, the “categorization committees” will be replaced with Interdepartmental bodies to be formed at the municipal level; these bodies will be responsible for determining the needs and forms of special support for children/students and determinations will not be limited to enrolment into special education institutions. The rulebook on the work of the Interdepartmental bodies has been adopted and published in September 2010.

These new education policies are intended to adjust Serbian legislation in order to halt the perpetual unwarranted categorization of Roma children and to start an effective re-categorization of those students who are currently misplaced in special education programmes. Inclusive education projects are a priority. These changes will hopefully result in a reduced number of children in special schools and in the downsizing of the special school network that disproportionately affects Roma students.

These mismatched categorizations and the social benefits attached to special schools (e.g. hot meals and free textbooks) has resulted in Roma children being overrepresented in these programmes. In some cases, up to 80 percent of the students at these schools are Roma; special schooling has effectively become a means of segregation in Serbia. With the exception of some projects

⁷² Numbers are not very high; in 2008/09 secondary schools enrolled 127 Roma students by affirmative measures; universities 107 students. Source REF, UNICEF, OSI, WB conference June 2009, speech of Minister Zarko Obradovic.

⁷³ Institute for Education Development (2007): *Directions for the Development of Educating Children and Students with Special Needs* (draft).

in the non-governmental sector,⁷⁴ no comprehensive plan that ensures a systematic transfer of special students back into the regular system has been initiated due to the widespread opinion that decategorisation of Roma children from higher grades of special schooling might be counter-productive and seriously affect for their further individual development.

According to research done by the Open Society Institute⁷⁵ on the special schools in the 2007-2008 academic year, nearly 30 percent of the pupils (1,683) were Roma. This research also established that, at both the primary and secondary levels, there is a larger percentage of Roma boys attending special schools than Roma girls. Of the former Roma students participating in focus groups who had completed special secondary education, 71 percent had never held a job and 76 percent were unemployed at the time the research was conducted.

Overview of Key Problems Concerning Roma Education in Serbia

Roma in Serbia face many administrative barriers to education related to school enrolment, segregation and school performance. Some outstanding problems include:

- ⇒ *Ineffective legislative measures.* So far, legislation in Serbia does not have a real effect on practice. Regulations important to the Roma community have not been implemented. Because school governance is centralized, local administrations rarely feel motivated enough to implement them fully, so legislative measures do little to offer effective help to the Roma.
- ⇒ *Significant enrolment barriers for Roma in non-compulsory kindergarten education.* Non-compulsory kindergarten education is partially subsidized by the local municipality and partially paid for by parents; this puts many Roma students at an initial disadvantage.⁷⁶ To make matters worse, when there is a lack of space in the pre-school programmes (especially in larger cities) enrolment priority is given to children whose parents are both employed. Thus even when Roma families can pay attendance fees, most does not meet this additional requirement. Therefore many Roma children are not enrolled in kindergarten. According to provisions of the new Law on preschool education, enrolment policies will be changed to benefit children from vulnerable groups, promising 10-20% of all places in pre-school to vulnerable groups of children including Roma. However, this recommendation is still not official. At the moment, pre-school/ kindergarten enrolment among Roma

⁷⁴ League for Decade, NGO Roma Children's Centre implemented project supported by the Fund for an Open Society Serbia. The Serbian Ministry of Education has given its support to the project and assisted with contacting schools and working with school staff. Official Results are not yet available. The aim of the project was to achieve a radical reduction in discrimination of Roma children in education by reducing their numbers in special schools in Serbia and by creating conditions for realization of a just, fair and equal policy of enrolment into the first grade of primary school.

⁷⁵ *Roma children in "special education" in Serbia: over-representation, underachievement, and impact on life*, Open Society Institute, Budapest 2010. Available on the internet at the address: http://www.soros.org/initiatives/roma/articles_publications/publications/roma-children-serbia-20101019/roma-children-serbia-20101019.pdf.

⁷⁶ UNICEF study (UNICEF, 2007) shows that Roma children are not attending non-compulsory pre-school due to financial reasons in 38% of cases, as compared to 12% of non-Roma who state the same reason.

children between the ages of three to six is estimated to be around four percent.⁷⁷ It is acknowledged that this is one of the most important factors leading to failure at school for a large majority of Roma children.

- ⇒ *Barriers to enrolment in the compulsory Preparatory Preschool Programme and Primary School Education.* To date, enrolment in primary education, as well as in preparatory pre-school education, has been contingent on producing a residence permit that shows which neighbourhood school is appropriate for any given child. For Roma, many of their settlements are not officially registered and, therefore, Roma children cannot obtain the requisite residence permits. Consequently, neighbourhood schools (or any other schools) have not been obliged to enrol Roma students without proof of a residence permit, resulting in a detrimental impact on Roma enrolment. Based on the new *Law on foundations of the education system and upbringing* enrolment in primary schools will be based on residence/territorial coverage, but also on the placement choices of parents. This change will be applied beginning in the 2010/2011 academic year and will not affect enrolment in the *Preparatory Pre-school Programme*. Unfortunately, this change of legislation is not accompanied with efforts to prevent the establishment of so-called “Roma and/or schools for poor” nor does it stop recent trends in Serbia. Most schools in Serbia have not yet faced a dramatic decline in enrolment from the general populace. These schools are not financed on a per-student basis, so there is little incentive for to the enrolment of additional students.
- ⇒ *Age restrictions on primary education enrolment.* Based on the new *Law on foundations of the education system and upbringing*, all children who are between six-and-a-half and seven-and-a-half years of age before the beginning of the school year will be enrolled in the first grade of primary school. Children older than seven-and-a-half are eligible for late enrolment and may be enrolled in the corresponding grade on the basis of a previous knowledge test organized by an ad-hoc committee set up by the school. These committees are responsible for determining the appropriate grade placement for any incoming child. Only individuals aged 16 and older are eligible for enrolment in adult education programmes.⁷⁸ Unfortunately, many Roma children who are out of education fall in the age gap between seven-and-a-half and 16 years. Because the ad hoc committees are neither functional nor interested in enrolling extra students who may deplete resources without generating revenue, many of these children are left out completely.
- ⇒ *Primary education enrolment is also conditional on passing a medical examination.* Because Roma are often unemployed and unregistered, they face tremendous difficulties accessing health care. Therefore, the compulsory medical examination creates yet another administrative barrier to education.
- ⇒ *Furthermore, the school-readiness evaluation is usually conducted in a language other than Romanes and requires familiarity with predominantly mainstream culture-based competencies.* As a result, Roma children often perform poorly and are encouraged to enrol in special schools⁷⁹ (see above). While measures to abolish these screening mechanisms have been initiated through new legislation, health and social support has yet to be achieved and thus remain problematic for many Roma children.

⁷⁷ Rado, Peter: “Possible Areas for Co-operation between the Roma Education Fund and the Ministry of Education of the Republic of Serbia” Report.

⁷⁸ Law on Primary Education; Enrolment in Adult Primary Education System.

⁷⁹ OECD average is 3.5% enrolment. In the Serbian Roma community it is 12%.

- ⇒ *Over-representation of Roma students in special education.* Due to an extra in the special education network plus allowances and subsidies to the families connected to participation in special education, the pressure for special school enrolment is still very high within the Roma community. Poor performance in screening tests and fact that Roma children feel welcome and safe in special schools also drives many Roma students to enrol in special programmes.
- ⇒ *Compulsory Preparatory pre-school programme (PPP) and primary education with regards to the needs of marginalized groups:*
- Education has not been implemented in a manner that sufficiently diminishes social and cultural inequalities. It has not balanced children's opportunities for achievement in school with family upbringing and social inclusion, all of which will indirectly bring about poverty reduction.
  - Difficulties pervade in reaching the most vulnerable groups, largely as a result of a lack of data about the Roma and other marginalized, children, even where Roma NGO's are active on a local level.
  - Teachers are insufficiently trained to adjust to the specific pedagogical needs of the various groups of children. Programmes are often of poor quality as a result, and curricula overlap with the education being taught during the early years of primary school.
  - The quality of teaching continues to vary depending on the level of development of each locality.
  - Insufficient support of expert services and institutions (supervisory bodies, school administrations) is a common problem. These results from a lack of assistants trained for pre-school education.
- ⇒ *Extremely high dropout rate in primary education and barriers to re-entry into the mainstream education system.* While the enrolment rates among Roma children for the first grade is between 82-90 percent (lower if the Roma are from Roma settlements), the proportion of Roma students who do not continue primary education beyond the fourth grade is nearly 50 percent. Thus the proportion of Roma students who do not complete primary education is estimated to be between 62-87 percent, which suggests that the proportion of children who end up out of the school system is quite significant. Furthermore, because there is no legal means available for dropout students to re-enter the education system, most students who drop out remain excluded from the mainstream education system. Depending on the level of education completed prior to dropping out, some students will have the chance to finish primary education through an adult education programme or obtain vocational training from the National Employment Services programme. At the moment neither options provides students with any meaningful education certificate.
- ⇒ *Discrimination and lack of human rights support for Roma education.* From the perspective of Roma children, management and staff (including teachers) at schools do not often exhibit welcoming attitudes towards them. Roma parents are often excluded from school board involvement. Serbian teachers seldom succeed in motivating Roma children in the school environment. Such attitudes contribute to poor performances by Roma children, especially regarding examinations. All schools, including mixed classes suffer from traditional teaching methods typical of Serbia and the region.

In summary, Roma in Serbia face a long set of education barriers, from enrolment issues to access to quality education. Consequently, their participation in education is one of the lowest in South Eastern Europe. Even though the low participation of Roma children in education is the primary problem, for those who are enrolled, segregation is a growing problem, especially within primary schools. Segregation is already tremendously strong in special schools and schools for adult education, as these institutions are mainly composed of Roma students. As there are no clear mechanisms currently in place to prevent segregation, it is expected that this issue will resurface despite the removal of many enrolment barriers – as this can be anticipated, these issues should be mitigated earlier.

Recent Government Initiatives in Addressing Roma Education

The Action Plan for Enforcement of the Strategy for Improvement of Roma Socio-economic Status in the Republic of Serbia was adopted in July 2009. This Action Plan also incorporates an equivalent Action Plan for education with planned measures and activities.

The new leadership of the Ministry of Education established a Working Group comprised of NGO representatives and professionals, dedicated to revising and updating the Roma Education Action Plan. The main areas for development identified by the working group include:

- ⇒ Creation of systematic conditions for Roma inclusion in education and for their sustainable and continuous education.
- ⇒ Regulation for desegregation in schools and school classes.
- ⇒ Improvement of the work of education institutions.
- ⇒ Inclusion of Roma in the education system and the provision of continuity in education.
- ⇒ Drafting and evaluation of educational programmes and textbooks.
- ⇒ Development of Ministry of Education structural capacity and partnerships.
- ⇒ Informing and building an awareness within the wider public community of Roma education needs.
- ⇒ Prevention of education discrimination through regulations and other anti-discrimination measures.
- ⇒ Drafting of programmes and organizing of Romology courses in pre-service and in-service teacher training.

Currently, there has been no distinct method identified for the implementation of the Action Plan. However, a Roma Education Committee/Working Group has been established within the Ministry of Education consisting of representatives from all relevant sectors in charge of managing and monitoring the implementation process; unfortunately, no visible progress has been observed to date. Monitoring of the Action Plan for enforcement of the Strategy for improvement of Roma position in all segments is conducted at the national level through competent ministries. The National Monitoring Framework with Indicators has also been adopted by the Working Group, which is comprised of representatives from all competent ministries. The Ministry of Human and Minority Rights is organizing work of this group. Furthermore, all ministries must monitor their action plans on the basis of indicators that are incorporated into the plan.

Representatives of all departments of the Ministry of Education are reporting to the Working Group on realization of measures and activities. Annual reporting of the representatives of the Ministry to the Working group is not implemented yet.

Based on new legislation, a basis for the introductions of Roma Teacher Assistants has been made. This position has been named Assistant Pedagogue for Children from Vulnerable Groups requiring Additional Support (i.e. Roma children) and it gives kindergartens and schools the chance to employ this Assistant Pedagogue who will provide additional support to children in accordance with their needs, and to teachers, tutors and expert associates to improve their work with this group.

Additionally, the new legislation bans discrimination, violence, abuse and neglect. It bans activities endangering, downgrading, discriminating or separating groups and individuals on the basis of race, nationality, ethnicity, linguistic group, religion or gender, and recognize the neglect or negligence of any institution or employee to secure conditions for the correct development of children and pupils.

In addition, the government has begun to address some of the problems facing Roma education on a more individual basis. Action is most visible in the following areas:

- ⇒ The National Council for the Roma National Minority, in cooperation with the Ministry of Education and the Department for Human and Minority Rights, is organizing enrolment of Roma students into secondary and tertiary schools based on affirmative action programmes. It is also working to provide free textbook packages for Roma students in primary education in a more systematic way.
- ⇒ Several municipalities, including Ada, Kanjiža, Paraćin, Pirot, Niš, Kragujevac, Valjevo, Subotica and Sombor, have developed Local Action Plans for Roma integration based on the Decade Action Plan for enforcement of the Strategy for improvement or Roma position. These strategies are being developed in cooperation with different ministries and/or international organizations, and are expected to expand into more areas in the future. These plans are still only at the stage of policy documents without having been allocated financial resources for their implementation in most municipalities. Assemblies of several municipalities have formed and adopted the budget for implementation of planned activities, which means that now this represents a systematic measure for the following calendar years.
- ⇒ The Ministry of Education has been offering instruction to schools on how to avoid the potential dangers of forming segregated classes.
- ⇒ The Ministry of Education, together with the OSCE, has just finished the second phase of a pilot programme with approximately 180 candidates who took place as Roma Teaching Assistants throughout schools and preschools in Serbia.
- ⇒ In teacher training programmes, initiatives have been undertaken to organize faculty chairs for Romology, and to introduce curricula that support inclusive education. For example, for grades one through four, a new curriculum in the Romanes language has been developed. Some schools have started including the use of a Romanes grammar textbook. Some Roma literature has also been assigned for students in the first and second grades.

⇒ In late March 2009, the Parliament of Serbia approved and adopted a new Law on Prohibition of Discrimination. The National Assembly of the Republic of Serbia elected the Commissioner for the Protection of Equality (2010), and established a series of institutional mechanisms in the field of human rights and freedoms and prevention of discrimination, such as the Commissioner for the Information of Public Interest and Protection of Personal Data (2004), Ombudsman (2007) and National Audit Office (2007). The measure is expected to open doors for stronger anti-discrimination measures within the education sector.

28

Despite developments in improving Roma education, there is still a lack of regular data collection and processing pertaining to Roma in Serbia, as well as a lack of qualified Roma teachers and education professionals. Furthermore, the lack of clear institutional responsibility in addressing educational issues facing Roma also acts as a major barrier to bringing about efficient change.

5. REF activities in Serbia in 2005-2010

As of September 2010, REF had accepted 62 project proposals from Serbia, 40 of which were approved. Of these, 25 projects had been completed and four had undergone external evaluation. The remaining 15 projects are currently underway, representing 1,309,893 EUR in project funding.

REF projects completed in Serbia to date include:

29

1. An adult education pilot programme focused on the development of new functional education programmes for young Roma students who did not complete their primary education. This programme provided 250 participants from 20 schools an opportunity to acquire primary education and expert training in 15 professions which were selected based on labour market demands. This REF programme has been included in the IPA Second Chance Education Programme which will be launched in Serbia in early 2011.
2. REF supported participative research which investigated the existing and potential obstacles for Roma education in the multi-ethnic region of Vojvodina. This research, carried out by NGOs Roma Students Union and Novi Sad Humanitarian Centre, included almost 20 focus groups and was conducted to contribute to the development of Vojvodina's regional and local educational policies and action plans for Roma integration. As a result of this work, five groups developed their own Local Action Plans for Roma integration. In addition, the programme created a database of relevant information in Vojvodina, and fostered cooperation between the Vojvodina educational authorities and local municipalities.
3. In order to remove language barriers, REF created a model and standards for teaching the Serbian language as a foreign/second language to the Roma community. The goals of the project were attained through a successful partnership with representatives of civil organization Forum of Roma IDPs and language experts, combined with lobbying efforts at the Ministry of Education.
4. The "Solutions for the Future" project introduced a pilot programme to include Roma parents from five Roma settlements in the Valjevo municipality on Parent Councils, School Boards and the Council for Roma Education. Available data indicates that this effort has had a beneficial effect on the level of participation of Roma parents in their children's education through raising their personal capacities to become effective members of parents' organization. Roma representation in these committees is now common practice in the participating communities. The REF Board approved a second phase of the project, which was designed and run by the Roma Center for Democracy, a Roma NGO. The second phase includes cooperation of six municipalities of Kolubara County with representatives from the civil sector. In addition, "Solutions for the Future" lobbies for reforms to the system at the national level. Upcoming goals of the project are to strengthen the capacity of educational institutions and representatives of municipal authorities, identify and enrol all Roma children in compulsory education, and successfully identify the needs of Roma children, addressing those in a timely manner.

Two significant secondary accomplishments of the “Solutions for the Future” project were establishing the practices of gathering information and regularly monitoring and supporting Roma children. The project participants included 14 primary schools, six preschools, parents from 17 Roma settlements and representatives of six local self-governments.

The academic accomplishments and attendance of children aged between 5-11 improved; prior to implementing “Solutions for the Future,” from among the 70 Roma children in preparatory pre-school’s programme (PPP), 31 did not attend lessons regularly (representing 39% of all enrolled children). In addition, there had been no Roma children enrolled in special schools in the preceding two school years. At the end of the project, the percentage of children regularly attending PPP increased from 61% to 96%. Currently, all registered children aged between 5.5-7 are enrolled in the programme. In comparison with the national average of 4-5% enrolment of Roma children in non-compulsory preschool programmes, rates in the targeted municipalities have increased to 22%. Also, a total of 210 out of 431 Roma children (or 49%) between 3rd and 8th grade were provided with text books through book exchange managed by the project team.

30

5. In Kragujevac and nine other towns in Serbia, a REF project focused on lobbying for the inclusion of teaching Roma culture and tradition as part of the official curriculum for primary education. The project team, run by the Roma NGO Roma Information Center, has successfully accredited the teachers’ training programme, thereby satisfying an important precondition for the sustainability of this initiative beyond the project period. Under this two-phase project, partner organizations held over 30 seminars entitled “Roma through time” with a total of over 600 participants (an average of 20 participants at each seminar). In addition, “The Golden Carriage” – a handbook/manual about Roma history, tradition and culture, was published and distributed to pupils in elementary schools throughout Serbia.
6. REF in Niš supported a programme of the Roma Education Center that improves Roma students’ access to and success in secondary school. This project, implemented in 10 primary schools, provided 250 Roma pupils in the seventh and eighth grades with additional educational support through extra classes and mentorship programmes. As a result of this effort, the number of Roma students who successfully completed the eighth grade of elementary school increased. Meanwhile, parents were motivated to enrol their children in high schools and to support their children in pursuing further education. This project was run by a Roma NGO in partnership with the Niš School Administration office. The parallel education provided for children through this project via supplementary classes and mentors’ support resulted in 70-80% of students taking entrance exams required for further education. Previously, according to the estimates of governmental and non-governmental organizations, this rate was estimated to be 50%. Owing to the increased level of children’s general knowledge and self-confidence, all the children taking the entrance exam in Niš were successful in passing it. Out of a total of 54 8th grade students, only three did not pursue further education.

Scaled-up projects

1. In 2006, an initiative to increase Roma children's access to pre-school education was implemented in 24 municipalities in Serbia through a small-grant programme. This initiative supported 30 educational institutions in conducting Roma inclusion projects at the pre-school level.

Achieved outcomes:

- ⇒ Increased availability of quality preschool education to Roma children; 597 Roma children were enrolled in a preschool programme, and their attendance rate was monitored.
- ⇒ Increased inclusion of Roma children in quality elementary education; 94% of children were enrolled in mainstream primary schools, and the remaining 6% who were younger than 6.5 years repeated the preschool programme.
- ⇒ An improvement in children's academic achievements and a reduction in dropout rates.
- ⇒ Active participation of parents of Roma children in the educational process.
- ⇒ Established better communication between local Roma communities and local institutions.

31

Additionally, in 2007, REF approved 16 mini-projects in 16 Serbian municipalities with the aim of securing the regular attendance of Roma children in the Preparatory Preschool Programme (PPP). This work involved providing support to motivate Roma parents and Roma communities to take a more active role in their children's education.

A database was developed by each grantee to track enrolment rates; resulting information shows that approximately 767 children have been enrolled in, and attended, preparatory preschool education in the 16 municipalities. A consultancy team provided training and coaching services to the implementing Roma NGO, as well as a delivery support programme for the staff of each preschool.

During the 2008-2009 school year, REF continued this initiative in nine municipalities in Serbia. The aim of the programme was to establish a model of successful cooperation between each municipality, preschool and NGO, ensuring their full participation in the process of enrolling Roma children in PPPs and monitoring their participation.

The underlying goal of this programme was to better prepare Roma children for regular primary education by ensuring their regular enrolment, consistent attendance and full participation in the Preparatory Preschool Programme. Approximately 420 Roma children participated in the training and coaching programme. Cooperation among the municipalities, the NGO sector, the Roma and non-Roma community and preschools improved, contributing thereby to the overall sustainability of the programme. In addition, the programme improved the organizational capacity and human resource management within the municipalities and the NGOs.

These REF programmes formed the basis of a future IPA project entitled "Improvement of preschool education in Serbia," which will be implemented in early 2011.

Currently, an ongoing programme jointly managed by the OSCE, UNICEF and REF is seeking to expand coordination among agencies working to improve Serbia's education system and to improve all children's access to the Preparatory Preschool Programme. The strategy of this collaborative programme will be to increase knowledge transfer, ensure that resources are spent more efficiently, and to address the needs of a greater number of localities.

Through the spring of 2010, REF, UNICEF and the OSCE realized a campaign to promote the enrolment of Serbian Roma children in both the Preparatory Preschool Programme and

the first grade of elementary school. A variety of posters and leaflets were designed and distributed to all Roma communities in a nationwide awareness raising campaign. A network of ministry offices and other agencies (including elementary schools and preschools, public health centres and centres of social welfare) also assisted in these efforts by focusing on enrolment procedures.

REF and its partners have been working on improving the local implementation of new policies and regulations in order to ensure that the Preparatory Preschool Programme is available to all children; concurrently, information is being disseminated about new education legislation and the Anti-discrimination Law. A consortium of more than 30 NGOs, partnered with UNICEF and REF in Serbia, provided training to Roma teaching assistants working for the OSCE-Ministry of Education's joint programme "Support and Aid to Roma – Introduction of Roma Teaching Assistants."

Acknowledging the achievements of REF, the OSCE and UNICEF, the Ministry of Education joined the campaign and began developing a set of expert competencies for educational advisors and education inspectors; these competencies cover the areas of Roma education improvement, the protection of children against discrimination and the prevention of segregated education. Training sessions focused on the identification of key obstacles to the successful inclusion of Roma children in Preparatory Preschool Programmes, the personal motivations of people promoting these initiatives, and ways to motivate parents to send their children to educational institutions. These sessions also generated draft plans for the gradual inclusion of Roma children in pre-existing preschool groups.

2. A project in Vojvodina focused on establishing an innovative interdisciplinary faculty and a mentorship programme, a strategy first introduced at the University of Novi Sad. This helped to create a model for use by other academic institutions in Serbia, as well as in Macedonia, Bulgaria and Hungary. The programme piloted different models of mentoring Roma students through workshops. Four Roma students acted as mentors for other Roma students, 80 of whom were students at different faculties in Novi Sad, and 37 at faculties in Subotica and Zrenjanin. This project was an example of successful cooperation between Roma students and civil society activists and the University of Novi Sad.

Below follow some statistics of the project

- ⇒ 42 Roma students (19 male and 23 female) participated in individual classes in the 2009-2010 academic year;
- ⇒ 55 additional classes were provided to those 42 Roma students of whom:
  - 30 students received additional classes in one subject;
  - 11 students received additional classes in two subjects;
  - one student received additional classes in three subjects;
  - 46 exams were passed successfully;
  - there were failures only 9 exams;
  - two students repeated same year of studies;
- ⇒ 33 students continued on to pursue their next year of studies;
- ⇒ two students did not continue their studies;
- ⇒ seven students dropped out;
- ⇒ 22 Roma students participated in academic research and in writing scientific papers.

A growing number of students are receiving scholarships. 37 new students enrolled at the University of Novi Sad for the 2010-2011 academic year. Over the course of the programme, the project team successfully proposed and established a Roma language department and a master's curriculum in Romology within the Faculty of Philosophy at the University of Novi Sad. This project was included among the 25 most successful in SEE by the ERSTE Foundation.

3. REF's main priority is to desegregate the educational systems in the countries participating in the Decade of Roma Inclusion. To this end, REF supported a project whose aim was to develop multicultural values and a culture of respecting diversity. This project was run by the Minority Rights Center, a Roma NGO, whose strategy was to develop an institutional model for the protection of children of Roma ethnicity from discrimination and to prevent segregation in education. This project has resulted in legislative changes and a review of the inspection rulebook related to the expert-pedagogical and inspection supervision.

In the second phase of this project, the focus has been on strengthening the role of non-governmental organizations and that of the members of school boards within Serbia's four school administrative regions. The results of the programme were realized concurrently with Serbia's adoption of its Anti-discrimination Law, establishing a strong legal basis for future implementation.

Some of the achieved results were:

- ⇒ monitoring of the conditions and forms of segregation within the educational system, and the development of desegregation programmes for schools and pre-school institutions in four School Administration districts;
  - ⇒ participation of 207 staff members from 72 elementary schools, including school principals, psychologists, pedagogues, teachers and representatives of the School Administration (national and municipal educational inspection and educational advisors); these participants took part in a series of trainings entitled "Manual for supporting the development of anti-discriminative culture in educational institutions". 69 participants from 55 elementary schools (including school psychologists, pedagogues and educational advisors) conducted trainings on preventing discrimination during the enrolment process and on enforcing the new enrolment policy;
  - ⇒ greater inclusion of Roma children in the educational system, and increased continuity in education; a strengthened role of Roma parents in their children's educational process;
  - ⇒ enrolment of 416 Roma pupils in the 1st grade, and 293 Roma children in the compulsory Preparatory Preschool Programme for the 2009-2010 school year;
  - ⇒ enrolment of 603 Roma pupils in the 1st grade, and 429 Roma children in the compulsory Preparatory Preschool Programme in the 2010-2011 school year.
4. The largest Serbian REF programme was implemented in Vojvodina. Based on a fruitful cooperation with the Autonomous Province Secretary, this programme provided financial and mentoring support to four generations of Roma students enrolled in secondary schools in the Vojvodina Province from the 2007-2008 to 2010-2011 academic years.

The main components of the programme and their respective activities included:

A scholarship scheme: REF and the Education Secretariat of Vojvodina Province awarded 860 scholarships to Roma students attending 77 of the 131 secondary schools in Vojvodina.

Monthly financial support of 48 EUR was supplemented with the coverage of travel expenses for students attending schools outside their place of residence, one-time assistance for the purchase of school materials, and awards for students with a Grade Point Average of over 4.75 (i.e. a laptop, an excursion, books, an MP4 player, etc.). The supplementary forms of support were provided by the Education Secretariat.

Mentorship for students: Mentoring ensures additional individual assistance to Roma students in the form of supplementary curriculum, development of learning and study skills, solving of personal and school problems, and optimum integration into the academic and social life of the school. Mentor travel expenses and a monthly allowance of 17 EUR per student were provided by the Education Secretariat.

Monitoring and Evaluation: Monitoring of student success is conducted systematically through reports submitted by students, their mentors and members of the Team for Monitoring and Evaluation.

A four-year project entitled "Inclusion of Roma Pupils in High Schools in Vojvodina" is intended to expand access to high-school education for Roma pupils, improve their level of success in high-school education, and increase the number of Roma pupils enrolling in, and finishing, high school, primarily through four-year educational profiles. This project also involves securing financial and mentoring support for Roma pupils attending high schools, and works to motivate high school pupils to continue towards tertiary education. During the four years of the project, more than 860 annual scholarships were provided. A crucial component of the project was the motivation of primary school pupils to enrol in high schools.

A summary of the key project partners and their role in the project is as follows:

Secondary schools have been the key actors in the implementation of this project. They provide valuable data about student education and progress, and are the places where the greatest part of work with students is conducted. They engage their teaching staff in the mentoring of students, perform internal evaluation of the work, create a positive, accepting environment for Roma students and organise supplementary activities and preparatory classes.

Local Roma organizations have been disseminating information about the conditions and necessary documentation for secondary school enrolment, possibilities for accommodation in student homes, and the REF scholarship available to Roma students. They have been providing moral support and encouragement to students already enrolled in secondary schools as well as to potential candidates whose enrolment is possible through affirmative action measures.

The regional Labour, Employment and Gender Equality Secretariat has provided information on labour market needs and has facilitated the labour market integration of scholars who have finished vocational high schools.

The Education Secretariat has been the main implementing party of the project and has provided financial support, media promotion and information flow amongst the various stakeholders, bearers of the project, as well as direct and indirect beneficiaries.

Roma and non-Roma media has served to positively influence opinions of, and attitudes towards, the project which encourages parents to support the education of their children.

The Ministry of Education of the Republic of Serbia has provided accreditation for the training of teachers serving as mentors. The Ministry has also been responsible for enforcing affirmative action measures for the enrolment of students.

Roma Education Fund has acted as a coordinating body and donor organization responsible for monitoring and evaluation. In fulfilling its mandate, REF has been supporting activities to create a framework for dialogue with governments and the civil society, particularly within Serbia.

Important programme outcomes include:

- ⇒ strengthening the role of mentoring in secondary schools, which provides better and higher quality education for all, especially for Roma students;
- ⇒ professional development in mentoring among teachers which was designed and accredited by the Serbian Ministry of Education/Bureau for Improvements of Education and Up-bringing;
- ⇒ contribution made to the development of new educational programmes and policies involving children and young people with diverse educational needs;
- ⇒ increase in educational motivation, self-confidence and self-respect among Roma students, their parents and the whole Roma community;
- ⇒ design of models and examples in the Roma community that serve as a role model for educational success;
- ⇒ increased engagement of state institutions in the education of Roma.

35

During the four years of the programme, a total of 860 scholarships were awarded; 54.6% of scholarship recipients were female and 45.4% were male. Students were selected to receive scholarships based on their mentoring assistance needs.

Achieved results:

- ⇒ Increased number of Roma students who enrolled in, and finished, secondary school.

From the 2002-2003 to 2009-2010 school year, the percentage of Roma pupils among the total number of secondary school pupils in Vojvodina increased from 0.19% to 1.15%. This means that the number increased 10 times over the course of eight school years.

The dropout rate of Roma students in secondary schools was approximately 25% before the beginning of the project. The project target was to decrease this to 10%. In the 4th year of the project, we can report that the actual results exceeded the initial target:

- ⇒ in the 2007-2008 school year, the dropout rate was 7.32%;
- ⇒ in the 2008-2009 school year, the dropout rate was 6.37%;
- ⇒ in the 2009-2010 school year, the dropout rate decreased to 2.95% by the end of the school year;
- ⇒ a higher number of students enrolled in four-year educational profiles.

63% of students are in four year long educational profiles and 37% are in three year long educational profiles. Unlike in other Eastern European countries, in Vojvodina students attend comprehensive schools, meaning that those in shorter three-year vocational training programmes are not segregated from those attending four-year programmes. Although the three-year schooling is not a perfect solution, one strength of the programme is that vocations are selected based on actual job market needs; subsequently, students are receiving training that is valuable and appropriate for real market demands.

- ⇒ Increased motivation among secondary school students to pursue tertiary education.
  - In the 2006-2007 school year, 52 students enrolled in colleges.
  - In the 2007-2008 school year, 67 students enrolled in colleges.

- In the 2008-2009 school year, 101 students enrolled in colleges.
- In the 2009-2010 school year, 134 students enrolled in colleges.

- ⇒ Greater motivation among teachers and school staff to work with Roma students and their families in a more effective way.
- ⇒ More positive attitude among public servants in addressing the education of Roma in measurable and efficient ways.
- ⇒ GPAs observed during the three years of the project were 17% excellent (5.00 to 4.50); 34% very good (GPA 4.4 to 3.5); 39% between 3.4 to 2.5; and 4% between 2.5 to 2.0.
- ⇒ 6% of students either dropped out or were repeating a grade and, in general, the dropout rate decreased. The rate for the period to the project's implementation was 25%; the current rate for students in their third year of school is 5.54%.

36

The positive experience of the project has led to a continued commitment of the Vojvodina Province Education Secretariat to run the project. Together with REF, the Education Secretariat of Vojvodina has already applied to the Open Society Institute Emergency Fund for additional two years of project funding. New funds were recently approved and will be managed by the Fund for an Open Society Serbia. REF will provide expertise, monitoring and technical support.

All of these projects have undergone internal monitoring by REF. In addition, four of the projects received external evaluations. The conclusions of these evaluations are available on the REF website.

5. Recently, REF started a new initiative in Serbia targeting the resettled population from the Roma settlement Gazela. Through this programme, our partners – Mali Princ, a Roma NGO, and the Belgrade School Administration office – are working to create a model of a formal school system that is more responsive to the needs of Roma. This model entails a more child and community-centred approach that involves parents and builds trust between the Roma community and the educational system. Their initial work involves 170 children of preschool and primary school age, as well as their parents; the programme will also be implemented in eight primary schools in the Belgrade area and in six resettlement locations targeting approximately 110 children in the 5.5 to 15-year age range.
6. In 2010, through a World Bank loan, REF utilized a new methodology in the design of a Roma integration project scheme within the DILS programme. To this end, REF provided TA assistants at the preparatory phase in order to take part in the implementation of a central service development programme module. This effort supports the Ministry of Education by making REF's expertise in the international and Serbian contexts available for application at the local level.

It is planned to spend 2,000,000 EUR on the Roma integration component of the DILS project, subdivided into two parts: 1) a direct grant scheme for an estimated 40 local projects (individual grants will be awarded to local consortium teams for local service development projects), and 2) a central development programme to serve as a provision of support to the selected municipalities through a project generation facility process.

The objective of the DILS/REF Roma inclusion component is to provide support and ensure that local education services are developed to meet the educational needs of local Roma children more effectively. This is intended to reduce the gap in educational success between Roma and non-Roma children. Accomplishment of this objective within the targeted (under-

developed) municipalities requires adequate support as well as financial assistance – both of which are envisaged as two key components of the DILS/REF Roma inclusion component (the Central Development Programme and the Grant Scheme).

One of the key support pillars in the central development programme of the DILS/REF Roma inclusion project will be the Municipal Mentor whose support and assistance is crucial for the development and implementation of Roma inclusion in education at the municipal level. Each Municipal Mentor position will be held by a professional who has been working on the implementation of Roma inclusion policies at the local level and is experienced in providing the municipal structures (i.e. consortium partners) with the support necessary for successful Roma inclusion in education. The Municipal Mentor's job will also be to counsel local consortium partners on appropriate solutions tailored to the needs of local community. Moreover, Mentors for Roma will serve as substantial resources within the central development programme and will work to help municipalities in developing an integrated enrolment policy and support system for the successful education of Roma children from preparatory pre-school education onwards.

28 contracted Municipal Mentors were selected through the following five-stage process:

Stage 1: An open call was issued through which 42 candidate applications were received

Stage 2: The committee of the Ministry of Education short-listed the 32 best candidates.

Stage 3: An introductory mentor training was provided for the 32 short-listed candidates. This training was organized by a pool of trainer-experts of the Open Society Institute Local Government Initiative (OSI LGI), and was supported by the DILS/REF staff. The final selection of 28 municipal mentors was based on benchmarks established by the OSI LGI pool of trainers during the introductory training of candidate mentors.

Stage 4: An intensive five-day training was provided for the 28 municipal mentors. Part of this training was developed by trainers from the Standing Conference of Towns and Municipalities, and another part by the team members of the DILS and DILS/REF project.

Stage 5: Completion of the contracting procedure of the 28 selected Municipal Mentors.

In total, all 59 underdeveloped municipalities with a welfare index below 0.35 and a high share of Roma population (equal or above 1000 individuals) in Serbia were invited to participate in the DILS/REF Roma inclusion component; a total of 58 municipalities accepted the invitation and will participate in the project. Accordingly, mentorship support is provided to 58 municipalities for the majority of the Roma population regardless of whether they have developed LAPs for inclusion of Roma children in the educational system. Each of the 28 selected and trained Municipal Mentors will be responsible for a minimum of one, and maximum of four, municipalities, depending on the size and distance of the municipalities.

The key role of the 28 contracted Municipal Mentors is to lead the process of preparing, designing and implementing an integrated enrolment policy and support system for the successful education of Roma children in the municipality. They will do this through preparing consortium partners, capacity building within local self-governments and by encouraging cooperation between local partners.

In summary, the key responsibilities of the Municipal Mentors include:

⇒ supporting local service development by creating a network, strengthening the organizational and administrative capacity of the local service providers (such as municipali-

- ties, headmasters, teachers, local Roma NGOs and other relevant professionals in social welfare, health care, etc.), and creating internal and external mechanisms for sustainable long-term planning;
- ⇒ supporting the establishment of school integration projects, including the successful development, implementation and monitoring of new programmes, and the completion of existing Local Action Plans for Roma; these programmes will address the inclusion of Roma children in local education system, and may include scenarios and options for fiscal decentralization, development of standards, licensing and inspection and tools to support monitoring;
  - ⇒ ensuring the involvement of local Roma structures (Roma NGOs, Roma Coordinators, Health Mediators, Pedagogic Assistants, Roma parents) which will: a) facilitate the active participation of the local Roma community in project implementation, b) ensure an efficient flow of information among Roma parents, municipalities and schools, and c) contribute to the successful academic career of Roma students in the community.

It is expected that in return:

- ⇒ the mentorship approach will contribute to the development and fostering of cooperation between different service providers at the local level; this will occur through efficient creation and effective implementation of an integrated enrolment policy and support system for the successful education of Roma children;
- ⇒ the local municipal structures will be encouraged to take over the responsibility and provide equal public services for all residents in the locality, primarily those of Roma origin;
- ⇒ the self-governments will be encouraged to allocate and incorporate additional funds from the state budget for the implementation of the LAP for Roma education;
- ⇒ full enrolment of Roma children in preschools and a significant decrease in dropout rates;
- ⇒ a network of 28 selected and trained Municipal Mentors will support, advise and encourage local consortium partners in 58 selected municipalities to develop and implement an integrated enrolment policy and support system for the successful education of Roma children at the municipal level.

In addition to these projects, the REF's work in Serbia also involves the "Roma Early Childhood Inclusion Project" (RECI) – a research, lobby and advocacy project sponsored and managed by REF, the Open Society Institute and UNICEF. Its purpose is to gather data and information about the inclusion of Roma children in the early childhood services of six European countries: the Czech Republic, Macedonia, Serbia, Romania, Hungary, and Spain.

For each country, a national Roma Early Childhood Inclusion Report is to be prepared by national experts in the fields of early childhood and Roma inclusion. The Roma Early Childhood Inclusion reports will identify priority early childhood policy issues and concerns affecting Roma families and children. They will be grounded in normative values, such as the basic rights of children and minority groups as outlined in the UN Conventions and EU Directive 2000/73 of June 29, 2007. The reports will be based on agreed-upon positions regarding early childhood research when it comes to suggesting strategies to support excluded families and children (e.g. the need to provide strong government leadership and funding; the need to involve all the major stakeholders, especially the target group, etc.). The reports also include data-based investigation.

The reports will place a strong emphasis on progress achieved – and on innovative programmes that can be generalised to benefit all countries. Each report will be examined for its conformity to a standard format and validated through stakeholder interviews and a national meeting of all the stakeholders, including government representatives and international experts. The final chapter of

each national report will be written after the national consultation meeting. Illustrative vignettes documenting the experiences of young Roma children and their families, as well as innovative practices and programmes, will be embedded throughout the final report.

The proposed schedule for the project is from 2009 to 2011.

REF Scholarships Program in Serbia

The REF Scholarships Program (originally called the “Roma Memorial University Scholarship Programme”) has operated in Serbia since 2001.

Over the years, the programme has supported 472 Roma students in Serbia. The successful scholars studied in fields ranging from fine arts to engineering. The Serbian universities with higher representation of REF Scholarships Program scholars are: the University of Belgrade; the University of Niš; and the University of Novi Sad. Four of the programme’s Roma students are pursuing post-graduate studies. Two REF Scholarships Program scholars are enrolled in MA studies in the field of communication and the mass media and two are pursuing PhD studies in the fields of clinical medicine, and urban environmental science. In the 2008-2009 academic year, one Supplementary Grant Scholarship was awarded to a Roma scholar enrolled in MA studies in the field of environmental health at the Cyprus International Institute for Environmental and Public Health.

Since the Programme was transferred to the REF, 129,500 USD (approximately 87,536.06 EUR) has been spent on scholarships in Serbia. Scholarships are awarded on a merit basis; therefore, the low number of finalists is explained by the poor quality of applications.

In the 2009-2010 academic year, out of 150 RMUSP applicants 73 were granted 65,160 EUR in total. Under the International Scholar Programme (called previously Interregional and Supplementary Programmes) no applicants were registered from Serbia in the 2009-2010 academic year. Starting from the 2010-2011 academic year, REF also launched the Roma Health Scholarship Programme (RHSP) in Serbia.

REF Scholarships Program Alumni Affairs Initiative

After nine years of experience in providing support to Roma university students in pursuing academic education in South East, Central and Eastern Europe, the REF Scholarships Program undertook an initiative to develop alumni networking among its beneficiaries. This initiative comes as a result of the increased number of Roma graduate students supported by the REF Scholarships Program. For the purpose of this initiative, the Programme is currently conducting a survey to assess the need for an alumni networking platform. As a part of the research process, the Programme is organizing focus group meetings in several Programme countries. The outcome of this research, and the fieldwork visits, will be included in the Alumni Networking Strategy. The interest in initiating alumni networking was strongly demonstrated by Roma university students in Serbia who are REF Scholarship beneficiaries. Therefore, Serbia is one of the Programme countries that will be included in focus group meetings with scholarship beneficiaries and post-graduate Roma university students supported by the Programme.

Strategic Directions for Future Activities⁵³

1. Key problems to be addressed in the future

As far as the education of Roma students is concerned, all experts agree that there are three problems of outstanding importance:

- ⇒ *Low participation in pre-school education.*
- ⇒ *An extremely high drop-out rate in primary education and too many out-of-school children.*
- ⇒ *Tracking of Roma students into special education.*

40

This list of barriers to the education of Roma students has not changed since the approval of the REF strategy for Serbia.

The most widely seen reasons for the low participation of Roma students in school are obstacles created by the education system itself and discrimination by school staff. This situation results in:

- ⇒ The maintenance of a double discourse on the quality and effectiveness of education in general and that of Roma students in particular.
- ⇒ The prevailing approach remains participation-oriented. Discrimination and social marginalization create a low level of participation, so that other causes for poor learning outcomes (i.e. poor quality teaching) remain invisible.
- ⇒ The instruments designed to bring changes into the teaching-learning process (e.g. standards) are not being fine-tuned to make them applicable for the teaching of all vulnerable student groups. During 2010, criteria and indicators will be drafted for the process of external evaluation of the work of educational institutions. For each of the work quality domains evaluated, the new indicators of social inclusion will be designed to make sure that institutions pay special attention to children/students from vulnerable social groups.

2. Strategic directions for future REF activities

2.1 Opportunities and available resources

- ⇒ *Strong commitment, leadership, and coordination:* As already mentioned, the education of Roma students is a high-priority issue on the agenda of the Ministry of Education.
- ⇒ *Better use of grass-root developments, good and bad practices:* Due to the decade-long investments of international donor agencies, a rich pool of grass-roots experience is available in Serbia.
- ⇒ *Available experience and know-how outside of Serbia:* Since the huge majority of problems in relation to the education of Roma students are not unique to Serbia, professional exchange among the countries participating in the Roma Decade is a rich source of relevant knowledge.

⁵³ Rado, Peter: "Possible Areas for Co-operation between the Roma Education Fund and the Ministry of Education of the Republic of Serbia" Report.

There are certain financial resources that can be channelled into the development of education for Roma students, the most important being funds from the second World Bank loan programme and European Union funds available through the IPA framework.

2.2 Criteria for selecting potential areas for improvement

The selection of the proposed programmes to be funded should be based on the following criteria:

- ⇒ *Addressing the most important problems on the basis of a developmental approach:* Future programmes should address problems that are the most relevant within the Serbian context.
- ⇒ *Achieving the highest possible impact with limited resources:* The amount of external support for the development of education of Roma children in Serbia – even if increased – will be token in comparison to the required investment. However, it may reach the amount sufficient for sustainable policy impact if the government is open to cooperation.
- ⇒ *Maintaining continuity and building on earlier results:* There are certain areas where REF has been active since its foundation, such as pre-school education, adult education, secondary school scholarship and mentoring. REF piloted antidiscrimination programme, Roma culture initiative, Serbian as a second language programme, and nationwide donor harmonization. This work has helped REF accumulate experience and technical knowledge, produced concrete results, and placed REF within the division of labour framework of international donor agencies active in Serbia.
- ⇒ *Using available know-how and information:* REF is already instrumental in fostering information exchange and know-how.

41

2.3 The clusters of proposed developments

Based on the key problems facing the education of Roma children in Serbia, REF is considering three packages of programmes as important areas of potential cooperation with the Ministry of Education in Serbia. These packages are designed to create significant change in line with their overall purpose. The areas proposed for coverage are:

- 1.1 *Support to potential grass-root developments:* Development of methods and conditions for the scaling up of small-scale and isolated good practices.
- 1.2 *A programme to increase the secondary-education mentoring programme of REF:* Recently, 117 secondary-school and 182 higher-education students received scholarships from the Ministry of Education on the basis of their social background and their school results. The ministry is planning to expand the scholarship scheme by establishing a stipend fund.
2. *A technical assistance programme for policymaking and implementation:* This programme would work in cooperation with the Ministry of Education to develop and implement policies pertaining to Roma education. The programmes in this area could include:
  - 2.1 *Continuation of the pre-school programme of REF:* A key component could be the establishment of an information bulletin covering pre-schooling.
  - 2.2 *A programme supporting the external assessment of the performance of Roma students in comparison to the performance of non-Roma students on the basis of grade-eight standards.*
  - 2.3 *A comparative analysis of policies aimed at reducing the tracking of Roma students to special education:* This policy programme would have the purpose of supporting the Ministry

- of Education and experts in the field to create a long-term development strategy for the inclusion of special-needs children.
- 2.4 *A programme for improving the capacity of schools for Roma inclusion:* This could be based on the adaptation of existing methods developed in Central-European countries.
3. *A policy for reaching out-of-school children:* This is an area that is so-far poorly addressed by government policies and international donor agencies.

Expected Results of REF Activities

REF expects these activities to produce results in the next few years on the following levels:

Legal, Financial and Administrative Changes

- ⇒ An enforceable legislative framework for affirmative action at all education levels.
- ⇒ An enforceable legislative framework for detecting and preventing discrimination in education.
- ⇒ Appropriate financial mechanisms linked to the decentralization process – such as a per-student financing schemes – to ensure proper incentives are in place for schools to support the enrolment and participation of Roma students.

Education Indicators (results expected in the medium-term)

- ⇒ Near universal preparatory pre-school enrolment within poor Roma communities.
- ⇒ A decreased drop-out rate in grades five through eight and an increased completion rate for primary education.
- ⇒ An increase in the quality of education for Roma students.
- ⇒ A decrease in the number of Roma children attending special schools.
- ⇒ An increase in Roma enrolment in high school and tertiary education, with a commensurate increase in the volume and amount of scholarship support.
- ⇒ A growing number of desegregating municipalities should provide good examples for others.

Improved Social Cohesion

- ⇒ An increased level of acceptance from teachers and non-Roma parents in the implementation of integrated schools.
- ⇒ Improved cross-sectoral cooperation: to reach Decade of Roma Inclusion goals, cooperation between responsible governmental bodies needs to be supported.

Country Monitoring Framework

Monitoring of these expected results must be conducted through a matrix of organizations providing a variety of requisite data. These organizations include:

- ⇒ The network of Roma NGOs engaged in education.
- ⇒ The State Statistical Office.
- ⇒ Databases of the Ministry of Education and other government agencies, and information gathered through other donors' data collection routines.
- ⇒ Databases from the Social Support System.
- ⇒ Evaluation and monitoring designed and funded by each REF project.

43

In order to develop an efficient monitoring system, REF may consider contracting an agency for collecting data in areas where it is missing.

Annex 1

Student Performance on International Assessments

44

Serbia participated in both the PISA (Programme for International Student Assessment) and TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Studies) for the first time in 2003.⁵⁴ These programmes provide the most comprehensive international assessments of the performance of students approaching the end of compulsory schooling. Serbian students' performance is summarized in the following table:

Table A1: PISA 2003 Results

AREA	SERBIA		OECD		DIFFERENCE SERBIA- OECD
	Mean	S.E.	Mean	S.E.	
Mathematics	437	3.8	500	0.6	- 3
Reading	437	3.8	500	0.6	- 3
Science	437	3.8	500	0.6	- 3

(*'Mean'* is the country average; *S.E.* is the standard deviation showing the difference between the average and the normal distribution.)

⁵⁴ OECD (2003): *Learning for Tomorrow's World: First Results from PISA 2003*. Paris: OECD Publications (<http://www.pisa.oecd.org>).

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (2003): *TIMSS 2003 International Mathematics Report*. Boston: Lynch School of Education, Boston College (<http://timss.bc.edu>).

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (2003): *TIMSS 2003 International Science Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College (<http://timss.bc.edu>). The way results are reported in both PISA and TIMSS is the following: In each assessment area, each student is awarded a score based on the difficulty of the tasks that he or she could reliably perform. The scales are constructed so that the average student score is 400 points and about two-thirds of students score between 400 and 600 points (i.e. standard deviation equals 100 points).

Table A2: TIMSS 2003 Results

AREA	SERBIA		INTERNATIONAL		DIFFERENCE SERBIA- INTERNATIONAL
	Mean	S.E.	Mean	S.E.	
Mathematics	77	2	7	0	+12
Science	8	2	7	0	-

As with many countries, Serbian students perform better on TIMSS than on PISA. They were roughly equal to the international average level on TIMSS. However, the difference between Serbian students and the average OECD performance on the PISA was quite significant: Serbian students performed at the level of one school year lower in math and science, and almost two school years lower in reading. These differences may have serious implications for international competitiveness.

The mathematics and science results for PISA 2006 were similar to the results for PISA 2003, though the reading score for PISA 2006 was slightly worse than for PISA 2003. TIMSS 2007 results are considerably worse than TIMSS 2003 in mathematics and science.

45

Table A3: PISA 2006 Results

AREA	SERBIA		OECD		DIFFERENCE SERBIA- OECD
	Mean	S.E.	Mean	S.E.	
Mathematics	435	3.5	498	0.5	-63
Reading	401	3.5	492	0.6	-91
Science	436	3.0	500	0.5	-64

Table A4: TIMSS 2007 Results

AREA	SERBIA		INTERNATIONAL		DIFFERENCE SERBIA- INTERNATIONAL
	Mean	S.E.	Mean	S.E.	
Mathematics	486	3.3	500		-14
Science	470	3.2	500		-30

Table A5: PISA 2009 Results⁵⁵

AREA	SERBIA	OECD	DIFFERENCE SERBIA-OECD
Mathematics	442	498	-54
Reading	442	493	-51
Science	443	501	-58

46

According to the PISA results, in 2009 Serbia was one of the 8 countries from among the 39 countries with comparable results in both the 2003 and 2009 assessments whose students showed improvements in mathematics performance.

11 of the 56 countries, including Serbia, that have comparable results in both 2006 and 2009, show an increase in student performance in science.

PISA results 2006 for Serbia show that 48% of tested were functional literate comparing to 52% who did not reach level of reading literacy. After three year analyze of results for 2009 PISA testing showed significant increase of functional literacy in the domain of reading literacy in Serbia with 67% who were functional literate comparing to 33% who did not reach level of reading literacy.

Results of PISA 2010

Although this year Serbia, compared to pre-test, “dropped” from the 41st to the 43rd place among the 74 participating countries, its results, in fact, improved, since this time research involved students from more countries than in 2009 when only 57 countries participated.

Serbia has made the most progress in reading literacy, where the number of functional illiterates declined by 19 percent, while in the fields of mathematical and scientific literacy, the progress made was between two and three percent, i.e. 33% were functional illiterates, 34% scientific illiterates, and up to 40% of mathematical illiterates.

Also, there was a 19% decline in functional illiteracy, which provided a good potential for future progress in all areas of education.

In relation to 2006, Serbia achieved progress in 2010 in mathematical and scientific literacy by seven points in both areas, and 40 points in reading literacy. The total average score in these three areas, however, is still about 50 points lower than the average of OECD countries, which approximates the effect of slightly more than one year of schooling in these countries. More detailed information about PISA 2010 will be available in early 2011.⁵⁶

⁵⁵ Presentation of “Quality and equity of education in Serbia in the PISA 2009” Dragica Pavlovic Babic; <http://www.mp.gov.rs/aktuelnosti.php?id=4205>.

⁵⁶ www.pisaserbia.org.

Annex 2

Levels of Engagement for Improving Roma's Education Outcomes in Serbia

ASSISTANCE AND SUPPORT TO THE ROMA COMMUNITY	IMPLEMENTATION SUPPORT TO EDUCATION AUTHORITIES	POLICY DEVELOPMENT WITH GOVERNMENT
<p>1. Create Roma professionals in education through a variety of avenues. REF will need to be very active in institutional development as well as Human Resources development involving prospective Roma educators. This work will include:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Supporting institutional development and capacity building of the Roma community involved in education related activities. ⇒ Calling for proposals for building the Roma Community's capacity to address education issues. ⇒ Developing a Roma network for education. ⇒ Supporting greater interaction/links between local authorities and Roma NGOs. ⇒ Encouraging the development of Roma parent associations and Roma membership in school committees. 	<p>1. Build on already established new systems, to ensure their effectiveness with respect to the education of Roma. Efforts in this area would include the following:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Ensuring a high percentage of Roma enrolment in compulsory pre-school programmes by expanding current projects or by supporting a good system of monitoring enrolment – conducted either by NGOs or the municipal inspectorates. ⇒ Ensuring fair openings of new profiles for Roma students in the forthcoming reform of vocational training, with modular instruction allowing easy reentry into the system and qualifications at a variety of levels. ⇒ Ensuring that in-service teacher training provision includes quality programmes to raise teachers' sensitivity and impart the skills required for working in diversified classes; 	<p>1. Development of per-student financing. It is essential to support this development – to ensure the adoption of an adequate financial coefficient for Roma students and to support an overall approach to fiscal decentralization that assures adequate revenues to poorer local authorities with high Roma populations.</p> <p>2. The emerging policy with respect to civil registration should be supported, as should the abolishment of all enrolment barriers stemming from registration and identification gaps for Roma.</p>

ASSISTANCE AND SUPPORT TO THE ROMA COMMUNITY	IMPLEMENTATION SUPPORT TO EDUCATION AUTHORITIES	POLICY DEVELOPMENT WITH GOVERNMENT
<p>2. Find adequate mechanisms to complement the lack of a support system for Roma children. This can be done by supporting initiatives to increase and supplement the active engagement of Roma parents in the education of their children, such as:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Motivating parents to enroll children on time, to ensure full-time attendance. ⇒ Creating time and space for children to do homework, monitoring school achievements, preventing drop-outs, etc. ⇒ Contributing to the development of a culture that mediates Roma students' ability to successfully cope with education. <p>3. Address special schools and segregation. Activities could include:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Mapping/describing the process of assignment to special schools from the Roma perspective. ⇒ NGO monitoring. ⇒ Special efforts to involve parents. ⇒ Advocacy and public awareness. 	<p>and ensuring that municipal finances are fairly distributed to cover teacher training in low-income municipalities.</p> <p>⇒ Using school development planning, now required from all schools and pre-school institutions, and school self-evaluation, to support inclusive education. Supporting bottom-up development of inclusive schools by encouraging schools to cooperate with the Roma community and municipalities.</p> <p>2. Support current developments in education, to ensure that Roma are not left out or jeopardized by changes. This would involve development of the EMIS data system. It is essential to be able to rely on the EMIS, regarding Roma-relevant data as well. This will involve negotiations with World Bank project leaders and consultants, and with the Ministry of Education, to include support for additional modules capturing pertinent data related to the education of Roma.</p>	<p>3. Institutionalizing affirmative action for secondary and tertiary education and reviewing new legislation currently in preparation or in public discussion. New legislation should be monitored for its correspondence with the Decade Action Plans and affirmative action policies.</p> <p>4. It is important to review existing scholarship schemes, as well as the existing social assistance schemes. This makes it possible to develop more effective and better-targeted models that can ensure higher attendance and lower drop-out rates. Policymakers need assistance to adopt and implement these measures.</p> <p>5. Rationalization of schools and the teaching force should not be addressed without bearing in mind the educational needs of Roma children who are not yet in the system, or who have already dropped out. Ignoring these children could easily cut down those opportunities and resources that the education system still has. Those resources could be used to the benefit of the education of Roma.</p>

ASSISTANCE AND SUPPORT TO THE ROMA COMMUNITY	IMPLEMENTATION SUPPORT TO EDUCATION AUTHORITIES	POLICY DEVELOPMENT WITH GOVERNMENT
	<p>3. Support changes in the education system that are of significance to Roma. This would include:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Offering classes in Serbian as a second language for Roma students. ⇒ Making the provision of additional classes for students in need a systemic, legally binding provision of schools ⇒ Abolishing the special education system. ⇒ Ensuring active participation of municipal-level school inspection in detecting, monitoring, and preventing discrimination and segregation of Roma in the education system. 	

Annex 3

Education indicators of Roma students in Serbia

50

Proportion of Roma attending preschool education among 3-to-6 year olds ²⁹	4%
Proportion of Roma enrolling in first grade ³⁰ Proportion of Roma from settlements enrolling in first grade ³¹	82.5%-89.6% 73.6%
Proportion of school-aged Roma in school ³²	70%
Proportion of Roma children not continuing primary education beyond fourth grade ³³	50%
Achievement on standardized tests 3rd grade (2004) ³⁴ (500 is national average for both subjects)	Mathematics: 366 Serbian language: 346 for Roma, (lower than average by 1.5 SD, or approximately 2 academic years)
Proportion of Roma children in primary education not completing eight class ³⁵	62.7%-78.8%
Proportion of Roma children enrolled in special education schools and classes (2002/03) ³⁶	12% of Roma enrolled in education are in special school/class
Proportion of Roma (from settlements) continuing at secondary level ³⁷	10,2 %
Proportion of Roma completing vocational education and training ³⁸	6.2%

⁵⁷ Source: *State of children in Serbia 2006*, UNICEF, 2007.

⁵⁸ Source: *Needs Assessment Study, 2004*.

⁵⁹ Source: *State of children in Serbia 2006*, UNICEF, 2007.

⁶⁰ *Ibid.*

⁶¹ Source: *Needs Assessment Study, 2004*.

⁶² National assessment of students in 3rd grade, MOES.

⁶³ Source: *State of children in Serbia 2006*, UNICEF, 2007.

⁶⁴ Calculation based on MoE data number of Roma children in school and in special school (17,323 and 2,105 respectively).

⁶⁵ Source: *State of children in Serbia 2006*, UNICEF, 2007.

⁶⁶ Source: *Needs Assessment Study, 2004*.

Enrolment rate for Roma in vocational education and training ³⁹	8.1%
Tertiary level enrolment ⁴⁰	0.9%
Roma women formally illiterate, with the upper limit of four primary school grades and without any qualifications ⁴¹	80%
Proportion of Roma students in adult education, younger than 15 ⁴²	70-80%

⁶⁷ Source: *Needs Assessment Study, 2004*.

⁶⁸ *Ibid.*

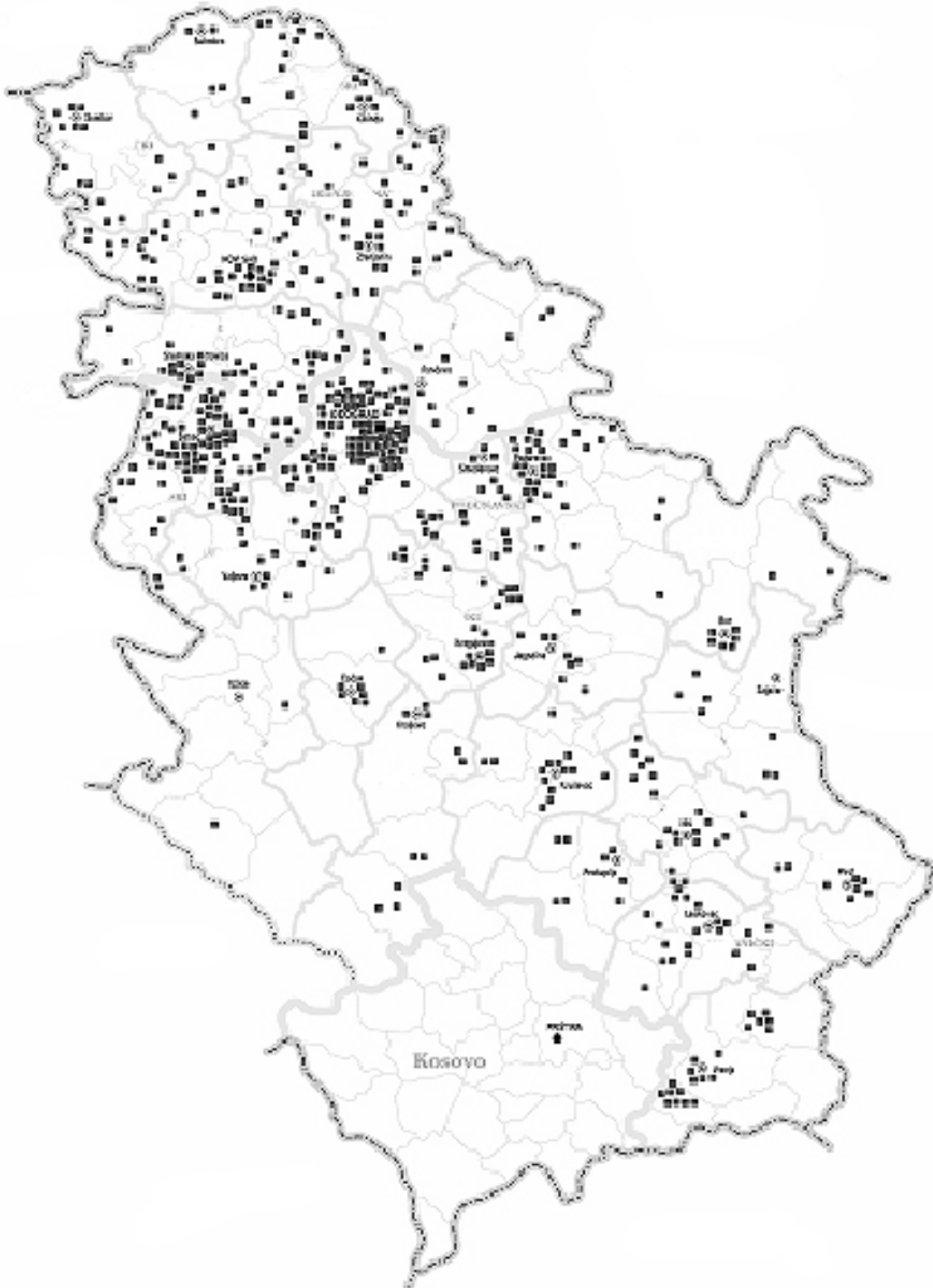
⁶⁹ *Equal Access to Quality Education for Roma, Volume 1: Bulgaria, Hungary, Romania, Serbia*, EUMAP 2007.

⁷⁰ *Ibid.*

Annex 4

Map of Roma settlements in Serbia

52

Bibliography

54

- Acković, Dragoslav (2000): *Gypsies-Roma in the Past and Today*, "Self organization of the Belgrade Roma between the two world wars," Belgrade.
- Havelka, N, E. Hebib and A. Baucal (2003): *Classroom Assessment for Student Development*. Belgrade: Ministry of Education and Sports Republic of Serbia and Center for Evaluation in Education.
- Havelka, N. (1990): *The Effects of Elementary Education*. Belgrade: Institute of Psychology. Institute for education development (2007): *Directions for the Development of Educating Children and Students with Special Needs* (draft).
- <http://www.reformaobrazovanja.com/english/mediji.php?vest=26&detalj=1>.
- Knezević, G.: *Guide to a Legal Path to Bologna – Barriers and Obstacles*. OSI Policy. Fellowship, <http://www.policy.hu/themes05/elites/knezevic.htm>, November 9, 2005.
- Kovač Cerović, T. and L. Levkov (Eds) (2002): *Quality Education for All, Way Toward a Developed Society*. Belgrade: Ministry of Education and Sports Republic of Serbia.
- Kovács-Cerović, T., V. Grahovac, D. Stanković, N. Vuković, S. Ignjatović, D., Scepanović.
- G. Nikolić and S. Toma (2004): *Quality Education for All, The Challenges of Education Reform in Serbia*. Belgrade: Ministry of Education and Sports Republic of Serbia, (on http://www.see-educoop.net/portal/id_serbia.htm).
- Kovács-Cerović, T. (2006): *National Report: Serbia*. In: P. Zgaga (Ed): *Enhancing Professional Development of Education Practitioners and Teaching/Learning Practices in SEE Countries*, <http://www.see-educoop.net/portal/tesee.htm>.
- Miljević, G.(2004): *A Brief Tour Through the Education System Reform in the Republic of Serbia* (http://www.see-educoop.net/portal/id_serbia.htm).
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2002): *Catalog of INSET Programs for 2002/2003*.
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2003): *Catalog of INSET Programs for 2003/2004*.
- Ministry of Education and Sports Republic of Serbia. Serbian Government (2003): *The National Plan of Action for Children*. Serbian Government (2003): *The Poverty Reduction Strategy*.
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2005): *Common Action Plan for Advancement of Roma Education in Serbia (JAP)*.
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2004): *National Curriculum Framework*.
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2004): *Statistics of Elementary Education 2003/2004*, <http://www.infostat.mps.sr.govyu/>.

- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2004): *Statistics of Pre-School Education 2003/2004* (<http://www.infostat.mps.sr.govyu/>).
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2005): *Statistics of Secondary Education 2003/2004* (<http://www.infostat.mps.sr.govyu/>).
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2003): *The Education Strategy for Children with Special Needs* (draft).
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2004): *The Rulebook for Professional Development of Teachers*. Official Gazette of the Republic of Serbia No.13/2004.
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2005): *The Rulebook for Professional Development of Teachers*. Official Gazette of the Republic of Serbia No.56/2005.
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2005): *The Rulebook for Obtaining License*. Official Gazette of the Republic of Serbia No. 22 /2005.
- Ministry of Education and Sports, Republic of Serbia (2003): *The Strategy For Improvement of Roma Education In Republic of Serbia*.
- Ministry of Education and Sports. Republic of Serbia (2005): *Strategy of the Ministry of Education and Sports for the Period 2005-2010* (<http://www.mps.sr.govyu/>).
- Ministry for Human and Minority Rights (2003): *Draft Strategy for Integration and Empowerment of Roma*.
- Ministry of Human and Minority Rights and NGO Center for Ethnicity Research (2002): *Roma Settlements, Living Conditions and Possibilities for Integration of Roma in Serbia*.
- Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (2004): *TIMSS 2003 International Mathematics Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College.
- Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J. (2004): *TIMSS 2003 International Science Report*, Boston: Lynch School of Education, Boston College (<http://timss.bc.edu>).
- Šećibović, Refik (2002): *Vocational Education Reform from First Steps to Implementation*.
- National Assembly of the Republic of Serbia (2004): *Law on Amendments and Supplements to the Law on the Foundations of the Education System*. Official Gazette of the Republic of Serbia No. 58/2004.
- National Assembly of the Republic of Serbia (2005): *Law on Higher Education*. Official Gazette of the Republic of Serbia No. 7/2005.
- National Assembly of the Republic of Serbia (2003): *Law on the Foundations of the Education System*. Official Gazette of the Republic of Serbia No. 62/2003.
- Needs Assessment Study: Serbia, 2004* (<http://www.romaeducationfund.org>).
- OECD (2001): *Thematic Review of National Policies for Education: Serbia*.
- OECD (2004): *Learning for Tomorrow's World: First Results from PISA 2003*, Paris: OECD Publications (<http://www.pisa.oecd.org>).
- Open Society Institute, 2010. *Roma Children in "Special Education" in Serbia: overrepresentation, underachievement, and impact on life; Research on schools and classes for children with developmental difficulties*.

TIMSS (2005): TIMSS (Trends in International Mathematics and Science Study). *2003 International Mathematics Report*. TIMSS and Pirls International Study Center, Lynch School of Education, Boston College, <http://www.timss.bc.edu>.

TIMSS (2005): *TIMSS 2003 International Science Report*, TIMSS and Pirls International Study Center, Lynch School of Education, Boston College, <http://www.timss.bc.edu>.

Standing Conference of Towns and Municipalities: *Draft Model Law on Local Government Financing*, 2005.

UNICEF (2001) *Comprehensive analysis of system of primary education in SRY*. (Ivić, I, S. Marojević, and V. Chinapah). Belgrade.

56

UNICEF (2007): *State of Children in Serbia 2006*. Belgrade: UNICEF.

Vojvodina Secretariat (2007): *Study on the status of Roma women in Vojvodina*, draft. World Bank (2006): *Serbia Country Brief 2006*, <http://www.worldbank.org.yu>.

Unapređenje obrazovanja Roma u Srbiji

Ocena situacije u zemlji
i strateške smernice Romskog obrazovnog fonda

Novembar 2010

Sadržaj

Uvod.....	61
Autori	62
Rezime	63
Profil zemlje	66
Programi Vlade i civilnog sektora; Napori donatora	69
Obrazovni sistem u Srbiji.....	75
Aktivnosti REF-a u Srbiji u periodu 2005-2010	84
Aneks 1: Rezultati učenika na međunarodnim testovima	98
Aneks 2: Stepen angažovanja u poboljšanju ishoda obrazovanja Roma u Srbiji	101
Aneks 3: Indikatori obrazovanja romskih učenika u Srbiji	104
Aneks 4: Mapa Srbije	106
Bibliografija	108

Uvod

 ovaj dokument koji je pripremljen od strane Romskog obrazovnog fonda (REF) predstavlja deo serije ocenjivanja situacije u ciljnoj zemlji. Dokument ima za cilj da prikaže analizu obrazovanja i tekućih obrazovnih reformi iz perspektive inkluzije romske dece u zemljama koje učestvuju u Dekadi inkluzije Roma. Izveštaj takođe analizira različite programe i aktivnosti koje je REF sproveo od svog osnivanja 2005. godine, i govori o tematskim i programskim segmentima na koje REF planira da se fokusira tokom naredne tri godine. Pored toga što služi kao sredstvo za aktivno planiranje u okviru Romskog obrazovnog fonda, pisan je sa idejom da će služiti i kao koristan instrument:

61

- ⇒ Kreatorima politike u njihovim naporima da unaprede obrazovne politike koja se odnose na smanjivanje razlika obrazovnih ishoda između romske i ne-romske populacije.
- ⇒ Predstavnicima civilnog sektora koji ulažu napore ka poboljšanju efektivnosti svojih obrazovnih programa prilagođavajući ih i čineći ih relevantnijim u odnosu na ukupne obrazovne reforme.
- ⇒ Ukupnom razvoju i donatorskoj zajednici, koja u punoj meri mora da shvati situaciju sa kojom se suočavaju romska deca kako bi identifikovali ključne segmente u kojima bi dostupni izvori finansiranja rezultirali najvećim efektima.

Autori

62

Originalni model serije ocena situacije u zemlji kreiran je od strane Roger Grawe-a i Alexandre Marc-a, oni su takođe revidirali ovu seriju dokumenata u periodu do kraja 2007. godine. Izveštaj koji čitate rađen je u novom formata koji su razvili Toby Linden, Mihai Surdu i Eben Friedman početkom 2009. godine. Trenutni urednik serije dokumenata o proceni situacije u ciljnoj zemlji i strateškom smernicama je Mihai Surdu.

Glavne autorke ovog dokumenta su Judit Szira i Nataša Kočić-Rakočević uz doprinose od strane osoblja REF-a.

U aprilu 2010. godine REF je organizovao okrugli sto u Srbiji uz učešće predstavnika romskih NVO, Ministarstva prosvete, UNICEF-a, Fonda za otvoreno društvo Srbije i obrazovnih eksperata. Ovim putem želeli bismo da izrazimo našu zahvalnost za pomoć i informacije koje su nam učesnici ovog okruglog stola pružili.

Angelina Skarep je dala značajan doprinos kvalitetu izveštaja. Minsun Lee, bivši stažistkinja REF-a, i Kari Smith volonterka REF-a lektorisale su segmente tekstova.

1. Rezime

Politički, ekonomski i društveni kontekst

63

Srbija je zemlja sa nižim srednjim prosekom primanja, sa bruto nacionalnim dohotkom po stanovniku od \$5,476⁵³ tokom 2007. godine. I dok zemlja ravnomerno napreduje ka modernoj tržišnoj ekonomiji, siromaštvo i nezaposlenost nastavljaju da predstavljaju segmente koji daju nacionalne razloge za zabrinutost. Na primer, iako se samo 10 procenata stanovništva nalazi ispod crte siromaštva,⁵⁴ čak jedna trećina populacije Srbije živi tek tik malo iznad te crte.

Stepen siromaštva među Romima je značajno viši u odnosu na ostatak populacije u Srbiji. Razlog tome delimično može biti u bliskoj vezi između siromaštva i obrazovnog statusa, odnosno statusa zaposlenosti glave domaćinstva, kao i zbog diskriminacione prakse prisutne desetinama godina unazad i prisutne ekskluzije. Romi se suočavaju sa značajno višim stepenom nezaposlenosti kroz sve starosne grupe kao i sa značajno nižim obrazovnim ishodom u odnosu na ne-romsku populaciju. Romi su previše zastupljeni u nekvalifikovanim poslovima (koji čine 90 procenata poslova zaposle njih Roma) kao i u sezonskim poslovima, odnosno poslovima na određeno vreme. Nezaposlenost Roma je takođe značajno viša kroz sve obrazovne nivoe, što znači da se Romi – čak i ona manjina koja završava srednje, više i visoko obrazovanje – suočava se sa ozbiljnim preprekama prilikom valorizovanja svog obrazovanja zbog diskriminatorske prakse na tržištu rada.

Političko učešće Roma takođe je veoma slabo u Srbiji. Od 2007. godine, međutim, dva romska predstavnika učestvovala su u sazivu Skupštine, a nekoliko aktivnih romskih predstavnika učestvuju u radu opštinskih veća. Najvažnija romska politička organizacija, Nacionalni savet romske nacionalne manjine, osnovana je 2003. godine na osnovu odredaba Saveznog zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Tokom devedesetih pojavio se aktivni nevladin sektor, što je značajno pomoglo poboljšanju situacije u kojoj su se nalazili Romi u Srbiji. Većina tih NVO-a predstavljaju kulturna i umetnička udruženja, mada je oko 30 stručnih i projektno orijentisanih organa zacija koje su veoma aktivne u implementaciji različitih projekata vezanih za podršku Romima. Kako je većina romskih NVO zavisna od donatora, projekti se većinom koncipiraju na osnovu zahteva donatora u odnosu na realne potrebe grupa koje predstavljaju.

Obrazovanje

Obrazovni sistem u Srbiji prolazi kroz proces transformacije još od 2001. godine. Iako se suočava sa mnogim izazovima koji su uobičajeni za produženi period tranzicije, razvoj i napredak su primetni u skoro svim segmentima ovog sistema. Najveći problemi su i dalje veoma nizak nivo upisa

⁵³ Republika Srbija, Republički zavod za statistiku, <http://webzrs.statserb.sr.gov.yu/axd/en/drugastrana.php?Sifra=0001&izbor=odel&tab=30>.

⁵⁴ *Ibid.*

i visok stepen odustajanja od daljeg obrazovanja romske dece, a takva situacija se dodatno pogoršava raspoređivanjem Roma u specijalne škole i odeljenja. Šta više, Romi se u Srbiji suočavaju sa nizom prepreka u obrazovanju, uključujući:

- ⇒ Nedostatak kapaciteta i prostora u predškolskim institucijama; romska deca najčešće pohađaju pripremni predškolski program (PPP) u izdvojenim organizacionim jedinicama predškolskih ustanova koje se nalaze u zgradama osnovnih škola.
- ⇒ Rad u ovakvim PPP grupama se obično odvija u drugačijim uslovima, nisu dostupni svi materijalno tehnički i programski resursi kao u objektima predškolskih ustanova, zahtevi vaspitača prema učenicima su manji.⁵⁵
- ⇒ Sistemske barijere u obezbeđivanju pristupa obrazovanju koje naročito pogađaju Rome zbog problema vezanih za blagovremeni upis; Nedostatak potvrde o prebivalištu značajnog dela populacije Roma koji žive u većim gradovima; upis uslovljen sistematskim zdravstvenim pregledom i testiranjem spremnosti za polazak u školu, a što sve utiče na smanjivanje stope upisa romske dece u predškolske ustanove i osnovne škole.
- ⇒ Povećani nivo segregacije u sistem osnovnog obrazovanja i kontinuirana segregacija kroz specijalna odeljenja, specijalne škole za decu sa intelektualnim/mentalnim poteškoćama, što često prati nepravilna procedura, odnosno kriterijumi za upis; segregacija u segmentu obrazovanja za odrasle, u okviru kog se romska deca uzrasta ispod 15 godina šalju u škole za odrasle koje nude sažeti obim gradiva i loš opšti nivo obrazovanja.⁵⁶
- ⇒ Nedovoljnu podršku inkluzivnom obrazovanju od strane školskih uprava, što često uzrokuje diskriminaciju koja se prenebregava tokom poseta školama.
- ⇒ Nedovoljnu podršku inkluzivnom obrazovanju sa aspekta školskog finansiranja, pošto budžetski sistemi većinom ostaju neizmenjeni i ne prilagođavaju se socio-demografskim i ekonomskim uslovima, čime se otežava siromašnim opštinama sa velikom romskom populacijom pokrivanje osnovnih troškova obrazovanja. Postojeće šeme finansiranja podržavaju neravnopravnost – ne podržavaju inkluzivno obrazovanje i nisu prilagođene demografskim promenama.
- ⇒ Škole u siromašnim opštinama u kojima žive Romi nisu u stanju da pokriju osnovne troškove obrazovanja; dečiji vrtići nisu besplatni i ukoliko postoji manjak slobodnih mesta u predškolskoj ustanovi, stalno zaposlenje oba roditelja predstavlja kriterijum za odabir dece koja će biti primljena u vrtić. Ovakva praksa indirektno diskriminiše romsku populaciju.
- ⇒ Nedostatak kvalifikovanog nastavnog osoblja koje je obučeno za rad u multikulturalnim i multietničkim sredinama; nastavnom osoblju mahom nedostaju veštine za rad sa odeljenjima u kojima ima učenika uz različitih kulturnih i socijalnih miljea, za motivisanje dece iz različitih miljea kao i za vođenje interaktivne nastave na bazi međusobne saradnje.
- ⇒ Zapošljavanje romskih asistenata/pedagoških asistenata/PA u ovom trenutku još uvek ne predstavlja sistemsku praksu, primenjuje se samo u okviru programskih/projektnih načela.
- ⇒ Nedostatak institucionalne podrške u pripremi romske dece za postizanje neophodnog znanja zvaničnog jezika na kome se izvodi školska nastava u skladu sa školskim gradi-

⁵⁵ Preuzeto iz draft izveštaja NVOa Dečiji romski centar-Lige za Dekadu “Stvaranje uslova za realizaciju ravnopravne upisne politike u prvi razred osnovne škole” (2009-2010).

⁵⁶ Ova praksa je protiv postojećih zakonskih rešenja; za više informacija pogledati Zakon o osnovnoj školi.

vom, mada novi zakon uvodi mogućnost individualnih programa srpskog jezika kao drugog jezika, tj. jezika na kom se odvija nastava.

- ⇒ Nedostatak besplatnih udžbenika za materijalno ugrožene porodice;⁵⁷ Romska deca ili nemaju udžbenike ili im nedostaje podrška u njihovom korišćenju; udžbenici obično moraju da budu plaćeni od strane roditelja i ne postoji zakonski sistem za obezbeđivanje besplatnih udžbenika, već samo iznimni slučajevi u određenim mestima. Postojeć a politika podele besplatnih udžbenika ne cilja siromašne, već svi učenici prvog i drugog razreda osnovne škole iz svih socijalnih stratusa primaju besplatne udžbenike. Evaluacija efikasnosti ovakve politike će biti neophodna.

Zaključak je da se Romi u Srbiji suočavaju sa preprekama prilikom upisa i postojećom segregacijom u obrazovanju, uz preveliki procenat upisa romske dece u podprosečne škole, diskriminaciju i nedostatak pozitivnog identifikovanja Roma u okviru školskog gradiva. Sve to za posledicu ima da je učešće Roma u sistemu obrazovanja jedno od najnižih među zemljama koje učestvuju u Dekadi inkluzije Roma. Tokom 2009. godine Vlada Republike Srbije je usvojila novi zakon o zabrani svih oblika diskriminacije, što će stvoriti solidnu osnovu za buduću institucionalizaciju politike desegregacije i povezane akcije.

U skorijem periodu Srbija je načinila veoma važne korake ka ravnopravnijem sistemu javnog obrazovanja. Efikasna primena nove zakonske regulative uklonila bi gore navedene barijere i prepreke za puno učešće Roma u kvalitetnom obrazovanju.

Početak septembra 2009. godine Skupština Srbije je usvojila Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja koji je uveo velike promene po pitanju procedure upisa, na taj način stvarajući solidan pravni okvir za primenu inkluzivne politike upisa. U skladu sa novim zakonom, u izuzetnim slučajevima, deca iz ranjivih grupa mogu biti upisana bez dokaza o prebivalištu njihovih roditelja ili drugih neophodnih dokumenata. Još jedna pozitivna odredba novog zakona kaže da, zbog specijalnih uslova življenja, deca iz ranjivih grupa mogu biti upisana čak i nakon zakonom određenog perioda upisa. U skladu sa izmenama politike finansiranja nova šema finansiranja će biti uvedena tokom 2014. godine i uključivaće subvencije za ranjive grupe a prioritet prilikom upisa u neobavezni predškolski program biće rezervisan za decu iz ranjivih grupa.

Zakon ukida testiranje pre upisa u prvi razred te u skladu sa tim sva deca školskog uzrasta imaju biti upisana u školu, dok će post-upisni testovi za decu sprovoditi na maternjem jeziku primenom standardnih procedura i tehnika. Tokom procedure testiranja dece koja su upisana u školu sama škola može odlučiti da u određenim slučajevima postoji potreba za usvajanjem individualnog obrazovnog plana ili za dodatnom podrškom tokom obrazovanja.

Novi Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja takođe obezbeđuje mogućnost za angažovanje romskih asistenata u nastavi/RA, ili pedagoški asistenti/PA. Do sada zapošljavanje RA-PA još uvek nije postalo praksa na nivou države, lokalne samouprave ili škola.

⁵⁷ Nova regulativa iz 2009. predviđa obezbeđivanje besplatnih udžbenika za sve učenike prvog razreda, za školsku 2010-2011 nabavka besplatnih udžbenika proširena je na učenike prvog i drugog razreda.

2. Profil zemlje

Romska populacija u Srbiji

66

Na osnovu poslednjeg popisa, obavljenog tokom 2002. godine bez podataka za Kosovo, populacija Srbije broji 7,498,001 stanovnika i zvanično se sastoji od: 82.8 procenata Srba; 3.91 procenata Mađara; 1.81 procenata Bošnjaka; 1.44 procenata Roma; i 1.08 procenata Jugoslovena (samo-proklamovanih).⁵⁸ Iako podaci iz popisa navode da u Srbiji ima 108,400 registrovanih Roma, nezavisne procene od strane nevladinih organizacija navode da romska populacija u Srbiji broji čak 800,000. U opštem slučaju, koristi se objedinjena procena od 450,000-500,000 Roma u Srbiji, kako od strane vladinog, tako i od strane nevladinog sektora. To znači da broj Roma u Srbiji čini 6.2 procenata ukupne populacije. Nepouzdanost po pitanju demografskih podataka u Srbiji dodatno je zakomplikovana značajnim migracijama populacije, koja je uglavnom vezana za kretanja izbeglica tokom devedesetih godina. Romske izbeglice koje su došle u Srbiju retko su bile zvanično registrovane. Šta više, nakon 2000. godine, desetine hiljada romskih azilanata iz zapadnih zemalja vraćene su u Srbiju. Zbog toga se romska populacija u Srbiji sastoji od:

- ⇒ Roma rođenih u Srbiji, koji govore romski i/ili srpski ili, u nekim slučajevima, mađarski.
- ⇒ Izbeglica i interno raseljenih lica, koja govore romski i/ili srpski ili albanski.
- ⇒ Povratnika, koji govore romski i/ili neki od evropskih jezika, naročito nemački.

Na osnovu ove procene, veličina grupe romske populacije od sedam godina trenutno iznosi 10,000 u poređenju sa nacionalnih grupom u ovom uzrastu koja iznosi 86,000 i koja je u padu. Na dalje, evidentno je da je romska populacija jedna od najmlađih populacija u Srbiji, sa 40.7 procenata grupe koju čine deca ispod 14 godina starosti, i oko 31 procenat grupe uzrasta između 15-24 godine.⁵⁹ Relativno nizak prosek godina romske populacije u jasnom je kontrastu sa sve starijom opštom populacijom u Srbiji, od koje je samo 22.3 procenta između 0-19 godina i 23.1 procenta preko 60.⁶⁰ Očekuje se da rezultati popisa u 2011 obezbede realniji uvid u stvaran broj Roma u Srbiji.

⁵⁸ Podaci preuzeti iz *Popisa stanovništva Srbije bez Kosova iz 2002.*, Vlada Republike Srbije, <http://www.srbija.sr.gov.yu/pages/article.php?id=7>.

Izvor: *Izveštaj Svestse banke o Srbiji 2006*. UNICEF: Stanje dece u Srbiji 2006.

⁵⁹ <http://www.szs.sv.gov.yu/popis/popis>.

⁶⁰ *Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, Dodaci i aneksi, Smanjenje siromaštva romske populacije*, Beograd 2002. Podaci iz popisa stanovništva iz 2002.

Opšta situacija romske populacije

Siromaštvo i nezaposlenost

Prema nedavnim procenama, Romi su značajno siromašniji u odnosu na opštu populaciju u Srbiji. Na osnovu nedavnih procena Svetske banke, 60.5 procenata romske populacije smatra se «veoma siromašnom» u poređenju sa 6.1 procenata opšte populacije. Šta više, Romi se suočavaju sa značajno većom stopom nezaposlenosti u odnosu na sve starosne grupe i sve nivoe obrazovanja u odnosu na ne-romsku populaciju, sa stopama 2.5 puta većim u ovom segmentu u odnosu na nacionalni prosek za uzrast između 35-44 godina starosti. Romi su prezastupljeni u nekvalifikovanim, sezonskim i privremenim poslovima, pošto taj segment zapošljava 90 procenata svih pripadnika romske populacije.

67

Zdravlje

Verovatnoća da će Romi biti pogođeni nekim od hroničnih oboljenja i bolesti četiri puta je veća u odnosu na opštu populaciju u Srbiji. Stopa smrtnosti beba i dece ispod pet godina starosti je 26 na hiljadu i 29 na hiljadu, što predstavlja stopu koja je skoro tri puta veća u odnosu na opštu populaciju u Srbiji.⁶¹ Među mnogim zdravstvenim problemima koji pogađaju romsku populaciju, najčešći su: rasprostranjeni slučajevi tuberkuloze; veliki broj dece koja ostaju nevakcinisana; značajan broj žena koje se porađaju kod kuće u veoma nehigijenskim uslovima; brojna deca sa ozbiljnim oboljenjima kože; kao i veliki broj kako dece tako i odraslih, koje pate od astme.⁶²

Stanovanje

Pedeset procenata Roma u Srbiji živi u 573 romska naselja koja se nalaze širom zemlje, sa najvećom koncentracijom oko Beograda, u Vojvodini i jugoistočnoj Srbiji⁶³ (za više informacija videti mapu u Aneksu). Oko 300 ovih naselja locirano je u urbanim sredinama, dok se ostatak nalazi u predgrađima ili seoskim područjima. Četrdeset četiri procenta ovih naselja su nehigijenska, a samo 11 procenata može se kvalifikovati kao relativno razvijeno u skladu sa standardima stanovanja u zemlji. Procenjuje se da skoro dve trećine romske populacije živi u najgorim uslovima stanovanja i najgorem okruženju u zemlji,⁶⁴ dok oko 80 procenata romske populacije živi u siromašnim područjima, što predstavlja najgori procenat u odnosu na bilo koje druge etničke zajednice u Srbiji.⁶⁵ U ovim naseljima se živi u ekstremnom siromaštvu, nezdravom okruženju, uz odsustvo svakog

⁶¹ UNICEF (2007): *Stanje dece u Srbiji 2006*.

⁶² *Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji, Dodaci i aneksi, Smanjenje siromaštva romske populacije*, Beograd 2002.

⁶³ Laksic, B., Basic, G., (2002), *Romska naselja, uslovi za život i mogućnosti za integraciju Roma u Srbiji*, Centar za etnička istraživanja, OXFAM

⁶⁴ Mitrović, A.,: *Na dnu – Romska populacija na ivici siromaštva*, Naučna knjiga, Beograda, Macura, V., Petovar, K., Vujović, S.,: *Siromašne zone Beograda – Pregled stanja i mogućnosti za poboljšanje uslova stanovanja*, IAUS, Beograd.

⁶⁵ Petrović, M., (2002): *Mogućnosti za rešavanje problema udžerica*, Radna verzija Generalnog plana za Beograd, Institut za urbanizam Beograda.

oblika javne infrastrukture; 35 procenata romskih naselja ne poseduje sistem za navodnjavanje; 65 procenata ne poseduje kanalizacioni sistem; 45 procenata – nema asfaltirane ulice; a oko 10 procenata nemaju mrežu za snabdevanje strujom.⁶⁶

Zastupljenost Roma u politici

68

Postoji 18 registrovanih romskih političkih partija u Srbiji.⁶⁷ Unija Roma Srbije i Romska Partija predstavljaju dve najaktivnije partije, pošto su obe učestvovala i delegirale svoje poslanike za Skupštinu Srbije tokom parlamentarnih izbora 2007. godine. Ovaj istorijski uspeh bio je delimično moguć zbog primene Člana 81 Zakona o izboru poslanika Skupštine, kojim je ukinut limit za procenat glasova za manjine koji je prethodno bio neophodan radi ulaska u Parlament. Izbor romskih poslanika u parlament signalizira na veće promene u okviru romske zajednice: Romi postaju sve više politički aktivni i koriste glasanje za dobijanje političkih predstavnika. Na primer, u nekoliko opštinskih veća tokom mandata prethodne vlade u 2007. godini izabrano je više romskih predstavnika. Šta više, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava je nedavno imenovalo Petra Antića, bivšeg direktora nevladine organizacije Centar za prava manjina, na mesto zamenika ministra. Na žalost, tokom izbora 2008. godine, ni jedna romska partija nije dobila dovoljno glasova za ponovno imenovanje svojih predstavnika u Skupštini Srbije.

⁶⁶ Jaksić, B., Basić, G., (2002): *Romsko naselje, uslovi za život i mogućnosti za integraciju Roma u Srbiji*, Centar za etnička istraživanja, OXFAM.

UNICEF (2007): *State of Children in Serbia 2006*, pp. 2.

⁶⁷ Ovako visok broj romskih partija nije karakterističan samo za romsku manjinu. Na kraju 2008. godine postojalo je 471 registrovanih političkih partija u Srbiji.

3. Programi Vlade i civilnog sektora; Napori donatora

Struktura Vlade

Poslednji parlamentarni izbori u Srbiji održani su u maju 2008. godine, i bili su četvrti posle promene režima 2000. godine. Iako su česte promene vlasti dovele do relativne političke nestabilnosti, Srbija kontinuirano sprovodi program fiskalne i strukturne reforme od 2001. godine, što je rezultiralo pozitivnim uticajem na opšti napredak zemlje. Ovaj program je snažno podržan od strane međunarodne zajednice, uključujući i Međunarodni monetarni fond i Svetsku banku. Srbija trenutno poseduje najveći javni sektor u regionu pa ključni stub ovog programa uključuje strukturno smanjivanje vlade. Šta više, Vlada Srbije je visoko centralizovana, što znači da se na pitanje strukture takođe mora obratiti pažnja. Opštinama i gradovima tek treba da bude dodeljena značajna odgovornost za obezbeđivanje ili vlasništvo nad javnim dobrima, kao što su škole i bolnice. Kao rezultat, udeo lokalnih prihoda u BDP-u ostao je nizak (oko šest procenata), dok se veći deo ovih prihoda prebacuje od strane centralne vlasti. Celokupan sistem favorizuje veliku neravnopravnost u приходима по глави становника који примaju општине. Gornja četvrtina opština dobija više od dvostrukog prihoda po stanovnika u odnosu na najnižu četvrtinu opština, dok gradovi dobijaju više od dvostrukog prihoda po stanovniku u odnosu na gornju četvrtinu manjih opština. Diskusije se trenutno vode oko reforme finansiranja lokalnih vlasti kao i o značajnom povećanju suštinske odgovornosti lokalnih vlasti. Imajući u vidu nejednakosti u okviru postojećeg sistema, treba napomenuti da postoji opasnost da siromašnije opštine sa velikom koncentracijom romske populacije dođu u još goru finansijsku situaciju, dok će istovremeno od njih biti traženo da snose veću odgovornost.

U Srbiji postoji Autonomna Pokrajina Vojvodina koja je uspostavljena na osnovu različitih karakteristika specifičnih za taj region, uključujući njene nacionalne, istorijske i kulturne korene. Prema poslednjem popisu koji je održan 2002. godine, u Vojvodini ima 2,031,992 stanovnika, što čini 27.1% sveukupne populacije Srbije. Sastav same populacije Vojvodine je heterogen: 65.05%, stanovnika su Srbi; 14.28% Mađari; a više od 7% su Romi. U opštem slučaju, proces obrazovanja se odvija na srpskom i jezicima drugih nacionalnih zajednica, uključujući mađarski, slovački, hrvatski, rumunski, rutenski i romski jezik.

U Srbiji ima 168 opština i 23 grada: 122 u Centralnoj Srbiji i 46 u Vojvodini. Od tog ukupnog broja 29 su gradske opštine, koje označavaju delove grada Beograda (17), Kragujevca (5), Niša (5) i Novog Sada (2), dok 19 područja predstavljaju Stalnu konferenciju gradova i opština sa statusom grada od 1. januara, 2008. godine, ali još uvek nisu podeljeni u više opština.⁶⁸

Opštine su grupisane u okruge, koji predstavljaju regionalne centre državne administracije, ali ne poseduju sopstvene skupštine; oni predstavljaju samo vid administrativne podele, i rukovode različitim državnim institucijama, kao što su fondovi, okružne kancelarije i sudovi.

⁶⁸ <https://www.drzavnaupravagov.rs/pages/municipality.php>.

Odgovornost za romska pitanja i Dekadu inkluzije Roma

Pre razlaza Srbije i Crne Gore, Zamenik ministra za ljudska i manjinska prava bio je istovremeno i Nacionalni Koordinator za Dekadu inkluzije Roma. Nakon raspada Državne Zajednice Srbije i Crne Gore tokom 2006. godine, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava prestalo je da postoji i bilo je zamenjeno Službom za ljudska i manjinska prava, ali je potom ponovo uspostavljeno nakon parlamentarnih izbora 2008. U proleće 2008. godine, Vlada je takođe formirala Savet za unapređenje položaja Roma i sprovođenje Dekade inkluzije Roma, koji se sastojao od predstavnika romskih organizacija, političkih partija i relevantnih državnih institucija. Predsednik Saveta je Zamenik premijera za evropske integracije, koji je istovremeno i Nacionalni koordinator Dekade inkluzije Roma.

70

U okviru Vlade Vojvodine, Sekretarijat za prava manjina nedavno je formirao odsek za Rome sa ciljem koordiniranja aktivnostima koje se odnose na Dekadu inkluzije Roma

Mnoge opštine u Srbiji angažuju koordinate koji se fokusiraju na pitanja Roma, dok se većina aktivnosti vezanih za Dekadu inkluzije Roma koordinira kroz blisku saradnju Sekretarijata/Kancelarije za sprovođenje romske nacionalne strategije, Predsednika Saveta Roma i ministarstava, kao i radnih grupa koje stoje iza akcionih planova Dekade inkluzije Roma. Romske NVO su značajno zastupljene u ovim telima. Pored internih sredstava, budžetska sredstva su takođe predviđena za finansiranje aktivnosti u okviru međunarodnog programa Dekade inkluzije Roma. Međutim zamearljiv iznos novca je do sada zapravo dodeljen u svrhu sprovođenja Akcionih planova Dekade a zbog trenutne ekonomske krize, i dalje nije sigurno da li će se dodeljena budžetska sredstva povećavati za period 2009-2011 kao što je to prvobitno planirano.

Politička opozicija i pravna regulativa o pitanjima Roma

Pošto su današnje opozicione partije učestvovala u vladi u vreme kada je Srbija potpisala Deklaraciju o učešću u Dekadi inkluzije Roma tokom 2005. godine, realno je očekivati da će one i dalje pružati podršku što se tiče pitanja vezana za Rome. Većina pripremljenih aktivnosti za Dekadu inkluzije Roma, uključujući pripremu akcionih planova, organizovana je i koordinirana tokom perioda 2001-2004, i sve političke strane su se složile oko važnosti njihove implementacije.

Tokom proleća 2009. godine Skupština Srbije konačno je nakon višegodišnjih priprema usvojila Zakon protiv diskriminacije. Šta više, Srbija sprovodi i sledeće međunarodne zakone:

- ⇒ Povelju UN o ljudskim i političkim pravima.
- ⇒ Međunarodnu konvenciju o eliminaciji svih vidova rasne diskriminacije.
- ⇒ Konvenciju o eliminaciji svih vidova diskriminacije protiv žena.
- ⇒ Kao i Konvenciju UNESCO-a protiv diskriminacije u obrazovanju.

Jedan član u Zakonu o sistemu obrazovanja i vaspitanja bavi se i sprečavanjem diskriminacije u obrazovanju, ali podaci o učestalosti primene i efikasnosti njegove implementacije nisu dostupni. U Nacionalnoj strategiji Srbije za pristupanje EU pitanje poboljšanja položaja Roma postavlja se kao jedan od prioriteta. U planu Vlade Srbije za implementaciju evropskog partnerstva u tački 3 pod nazivom Ljudska prava i zaštita manjina se navodi „Sprovoditi strategije i akcione planove, koji su bitni za integraciju romskog stanovništva uključujući i povratnike“.

Nakon 2000. godine u Srbiji su učinjeni pomaci u pogledu unapređenja manjinskih prava. Kada su u pitanju međunarodni dokumenti, Državna zajednica Srbije i Crne Gore 2001. godine pristupila

je Okvirnoj konvenciji za zaštitu nacionalnih manjina Saveta Evrope, a Evropska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima ratifikovana je 2005.⁶⁹ 2002. godine usvojena je „Deklaracija o novom demokratskom sistemu unapređivanja položaja nacionalnih manjina.“

Učešće civilnog sektora

U ovom trenutku veliki deo civilnog sektora Srbije radi na pitanjima vezanim za diskriminaciju Roma, pomažući u integraciji Roma u sistem obrazovanja i obezbeđujući humanitarnu i pravnu pomoć romskim izbeglicama i interno raseljenim licima.

Tokom 2003. godine osnovana je najvažnija romska politička organizacija, Nacionalni savet romske nacionalne manjine, prema odredbama Saveznog Zakona o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina. Članovi ove organizacije su izabrani glasanjem od strane pravno pripadajućeg biračkog tela. Izbori za naredni saziv Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine održani su krajem proleća 2010. godine. Ovo telo predstavlja romsku zajednicu i učestvuje u odlukama koje se tiču upotrebe jezika, obrazovanja, informisanosti i kulture. U svom prvom sazivu imao je 35 članova, uključujući predsednika; tri potpredsednika; izvršni komitet sa šest članova; dovojene komitete za obrazovanje; stanovanje; kulturu; socijalnu i zdravstvenu zaštitu; političko učešće; NVO; zapošljavanje; interno raseljena lica i povratnike. Postoje određene indicije da će drugi saziv Saveta biti izmenjen.

71

Romske inicijative

Početkom 2000. godine, Ministarstvo za ljudska i manjinska prava započelo je neke od prvih sveobuhvatnih aktivnosti podržavajući pripremu radnog nacrtu Strategije za integraciju i osnaživanje Roma, uz pomoć NVOa koji se fokusiraju na pitanja Roma. U proleće 2009. godine, Vlada je konačno usvojila ažuriranu verziju ovog dokumenta. Tokom 2005. godine, pod patronatom tri ekspertska odbora koja su činili predstavnici 22 nevladine organizacije, osnovana je Liga za Dekadu inkluzije Roma kako bi doprinela efikasnoj implementaciji vladinih Akcionih planova za Dekadu u segmentima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stanovanja. Liga je zapravo osnovana od strane Fonda za otvoreno društvo Srbije i nevladinih organizacija – Centra za prava manjina; Dečijeg romskog centra; Civilne inicijative; Jugoslovenske asocijacije za kulturu i obrazovanje Roma; Yurom Centra i Nacionalnog saveta romske nacionalne manjine.

Programi finansirani od strane donatora

Postoji nekoliko programa finansiranih od strane donatora koji se tiču obrazovanja Roma u Srbiji, a Romski obrazovni fond drži veoma zapaženu poziciju među njima. Kancelarija za nacionalnu

⁶⁹ Srbija je između ostalog ratifikovala i Povelju UN o ljudskim i političkim pravima; Povelju o dečijim pravima; Međunarodnu konvenciju o eliminaciji svih vidova rasne diskriminacije; Konvenciju o eliminaciji svih vidova diskriminacije protiv žena; Konvenciju UNESCO-a protiv diskriminacije u obrazovanju...

strategiju Roma u okviru Ministarstva za ljudska i manjinska prava, kao i Tim Vlade za implementaciju strategije za smanjenje siromaštva, prikupljaju podatke o projektima koji se tiču romske populacije. Prema njihovoj bazi podataka, ove nacionalne organizacije trenutno finansiraju sledeće aktivnosti koje se tiču obrazovanja Roma u Srbiji:

- ⇒ UNICEF pruža podršku razvoju Lokalnih akcionih planova za inkluziju Roma u više opština, podržava Obrazovne centre za Rome na jugu Srbije i pomaže u obuci predškolskog nastavnog osoblja u južnoj Srbiji. UNICEF je takođe pripremio regionalnu studiju o društvenoj ekskluziji dece, a planira i da podrži mreže romskih žena po pitanju obrazovanja i roditeljskog uključivanja.⁷⁰
- ⇒ Fond za otvoreno društvo Srbije trenutno je fokusiran na aktivnostima koje se tiču ostvarivanja jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome. U tom kontekstu u saradnji sa Pestalozzi Fondacijom kroz višegodišnji projekat “Jednake šanse u srednjoškolskom obrazovanju” razvija model minimalne obrazovne intervencije za učenike romske nacionalnosti koji doprinosi jačanju kapaciteta škola za inkluzivno obrazovanje i osnaživanju učenika Roma za uspešno školovanje. Fond takođe samostalno ili u saradnji sa partnerskim organizacijama realizuje više istraživačkih projekata koji se bave analizom osetljivijih problema obrazovanja Roma kao što su: upisna politika u prvi razred osnovne škole, školovanje učenika romske nacionalnosti u školama za decu sa teškoćama u razvoju, efekti sprovođenja mera afirmativne akcije, indikatori jednake dostupnosti kvalitetnog obrazovanja za Rome. Očekuje se da će rezultati ovih projekata biti uskoro publikovani. Fokus delovanja Fonda takodje je i na monitoringu i zagovaranju za ostvarivanje ciljeva Dekade Roma kroz aktivnosti Lige za Dekadu Roma. U oblasti obrazovanja tokom 2010.g. akcenat je na monitoringu inkluzivne upisne politike u prvi razred osnovne škole. S ciljem efektivnog sprovođenja sistemskih obrazovnih politika u kontekstu novog Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja Fond podržava i učestvuje u sveopštoj angažujućoj kamanji i promociji inkluzivnog obrazovanja.
- ⇒ OSCE Misija u Srbiji, u okviru programa finansiranog od strane Evropske komisije i uz blisku saradnju sa Ministarstvom prosvete i Sekretarijatom za romsku nacionalnu strategiju (SRNS), izdvojila je značajne fondove za podršku inkluziji Roma u obrazovni sistem. U periodu koji se završava krajem 2010. godine, OSCE Misija je obezbedila operativnu podršku Ministarstvu prosvete radi jačanja i proširenja sistema romskih asistenata u nastavi (RAN)/pedagoških asistenata (PA). Misija OSCE u okviru svog programa podržava profesionalni razvoj RAN-PA sistema, isplaćuje zarade za dodatnih 26 romskih asistenata u nastavi, obezbeđuje školski pribor i sredstva za distribuciju koju obavljaju romski asistenti. OSCE je u saradnji sa REF-om organizovao Radionicu o obrazovanju romskih žena i različite treninge za osoblje Ministarstva prosvete.
- ⇒ Save the Children UK je vodio trogodišnji regionalni projekat pod nazivom “Inkluzivnim obrazovanjem protiv diskriminacije na zapadnom Balkanu: Ravnopravne šanse za romsku decu”. Ovaj projekat se završio 2009. godine.
- ⇒ Međunarodni Crveni krst organizuje obezbeđivanje predškolskog obrazovanja većinom za romsku decu koja žive u oko 30 naselja u saradnji sa mnoštvom bilateralnih donatora i Crvenim krstom Srbije.

⁷⁰ Link http://www.unicef.at/fileadmin/medien/pdf/Sub-regional_Study_on_Roma_Children_Embargoed_5March.pdf.

- ⇒ Švajcarska agencija za razvoj i saradnju finansira nekoliko međunarodnih projekata zajedno sa UNICEF-om i Crvenim krstom. Ova agencija takođe saraduje sa Ministarstvom prosvete po pitanju obezbeđivanja obuke nastavnom osoblju u okviru tri regionalna centra.
- ⇒ Nekoliko ambasada koristi manje donatorske programe u cilju podrške romskim NVO, od kojih su neke takođe uključene u obrazovne projekte, iako tačni detalji za sada ostaju nedostupni.

Iako ukupne investicije u obrazovanje Roma od strane gore-navedenih donatora ne prelazi milion evra godišnje, iz perspective REF-a ove donatorske aktivnosti ostaju bitne. I dalje postoji veoma malo koordinacije između međunarodnih organizacija i donatora u sferi obrazovanja Roma. Međutim, tokom 2010. godine, očekuje se da će situacija vezana za programe namenjene obrazovanju Roma biti značajno promenjena pošto će biti incirano nekoliko većih projekata. Oni uključuju program "Obrazovanje za sve", koji će se fokusirati na institucionalizaciju romskih obrazovnih asistenata-pedagoških asistenata u predškolskom i osnovnom obrazovanju; program "Druga šansa – sistemski razvoj osnovnog obrazovanja za odrasle", koji će imati za cilj da proširi sistem funkcionalnog obrazovanja dostupnog Romima između 15 i 35 godina, i da stvori uslove za povećanje njihove zapošljivosti. "Unapređenje predškolskog vaspitanja u Srbiji" čiji cilj je doprinese socijalnoj inkluziji i smanjenju siromaštva kroz unapređenje predškolskih zakonskih odredaba i proširivanju pristupa predškolskom obrazovanju, posebno za decu iz ranjivih grupa. Instrument predpristupne pomoći (IPA Fondovi) će finansirati sva tri projekta.

73

- ⇒ Nedavno je Odbor izvršnih direktora Svetske banke odobrio projekat Pružanja unapređenih usluga na lokalnom nivou (DILS). Cilj je da se Vladi pomogne u proširenju kapaciteta institucija kako bi se poboljšao pristup, kao i efikasnost, kvantitet i kvalitet lokalnih usluga u segmentu zdravstvene zaštite, obrazovanja i službi socijalne zaštite u okviru decentralizovanog okruženja. Projekat će ovo postići pomaganjem u sprovođenju sistema kojim se kompenzuje nejednakost među opštinama; poboljšanjem obuhvata i pristupa kroz inovacije u pružanje društvenih usluga; pružanjem podrške novim regulatornim i nadzornim ulogama, kao i službama potvrde kvaliteta u državnim ministarstvima; povećanjem kapaciteta lokalnih samouprava (LSU) i drugih pružaoca lokalnih usluga. U okviru DILS programa predviđen je i model podele bespovratnih sredstva za integraciju Roma za čije je koncipiranje i sprovođenje zadužen REF a sve u cilju stvaranja uslova za primenu novih obrazovnih i antidiskriminatornih politika, imajući na umu potencijalni uticaj novih zakonskih rešenja na poboljšanje obrazovanja Roma u Srbiji.

DILS će se fokusirati na uvođenje fiskalne formule po učeniku u Srbiji i na razvoj kapaciteta odgovarajućih institucija u socijalnom sektoru, uključujući obrazovanje. Sredstva za finansiranje delatnosti ustanova obrazovanja utvrđivaće se u narednim godinama na osnovu ekonomske cene za ostvarivanje programa obrazovanja i vaspitanja po detetu/učeniku i to na osnovu broja i kategorije učenika, kao i na osnovu dodatnog korektivnog koeficijenta za određena geografska područja, pripadnost ranjivim društvenim grupama, nivoima i vrstama obrazovanja. Ova zakonska odredba će se primenjivati od školske 2011/2012. godine. Projektom će biti dodeljivani grantovi predškolskim ustanovama i školama za njihove inkluzivne projekte. Očekuje se da će svi ovi projekti trajati nekoliko godina uz nadu da će njihovi efekti ostati dugo vremena u okviru obrazovnog i društvenog sistema Srbije.

- ⇒ Putem Inicijative za reformu lokalne samouprave i javnih usluga, OSI Budapest namerala da maksimalno poveća upotrebu dostupnih sredstava i fondova od strane regionalnih vlada i da potpomogne u većem prilivu iz velikih evropskih strukturalnih i drugih

fondova ka lokalnim samoupravama, kao i prema civilnim i privatnim sektorima koji poseduju neophodnu stručnost za doprinos društvenoj inkluziji Roma u svim aspektima društvenog života.

Kroz nekoliko međusobno povezanih intervencija, koje je razvila radna grupa sastavljena od strane OSI-ja, projekat maksimalnog iskorišćavanja EU fondova za Rome fokusiraće se na inkluziju Roma kao samostalni društveni cilj, ali i u okviru širih segmenata kao što su dobra uprava, ljudska prava i društvena ravnopravnost, a što će sve biti usmereno ka širem društvenom razvoju.

74

Kako bi se povećao uticaj projekata finansiranih od strane EU, aktivnosti u okviru projekta maksimalnog iskorišćavanja EU fondova namenjenih Srbiji imaju za cilj da utiču na nacionalne i lokalne nivoe fokusiranjem na kapacitet razvoja, tehničku pomoć i direktnu finansijsku podršku.

Intervencije u okviru programa maksimalnog iskorišćavanja EU fondova za Rome će na **nacionalnom nivou** imati za cilj da osposobe odgovorne osobe u vladinim i nevladinim telima da pripremaju, sprovode i prate političke mere za unapređivanje fundamentalnih projekata kao i da povezuju glavne politike sa specifičnim problemima i potrebama Roma. Planirane aktivnosti grupisane su u okviru sledećih modula:

- ⇒ Program proširenje kapaciteta (program obuke) u segmentu planiranja, kreiranja politike i njene implementacije prema Romima.
- ⇒ Naručivanje komparativne analize pripreme i implementacije akcionih planova u okviru Dekade Inkluzije Roma.
- ⇒ Program proširenje kapaciteta (program obuke) po pitanju neophodne tehničke kompetencije za planiranje, praćenje i evaluaciju.
- ⇒ Program inicijative za reformu lokalne samouprave po pitanju inkluzije Roma za zemlje regiona.
- ⇒ Mali grantovi za lokalne analitičke programe i programe evaluacije.

Intervencije na **lokalnom nivou** fokusiraju se na lokalnu strategiju razvoja i participacioni proces planiranja. Strategije lokalne samouprave treba da ciljaju specifične probleme Roma, dok bi romski predstavnik trebalo da bude uključen u proces planiranja. Posebne aktivnosti će se bazirati na tri segmenta:

- ⇒ Privlačenje interesa lokalnih korisnika za dugotrajno, integrisano planiranje.
- ⇒ Obezbeđivanje pomoći za kreiranje lokalnih strateških planova.
- ⇒ Razvijanje administrativnih, upravnih i tehničkih kapaciteta za pripremu lokalne strategije.

Treća vrsta intervencije u Srbiji predviđa jačanje razvojnih mreža koje se fokusiraju na pitanja vezana za Rome. Program MtM u Srbiji planira da ponudi pomoć u pisanju predloga, upravljanju projektima, EU projektnom izveštavanju, računovodstvu, itd. U okviru ove intervencije takođe može biti pružena podrška vladinim udruženjima na nivou lokalne samouprave u saradnji sa romskim organizacijama u okviru kreiranja nacionalne politike, razvoja lokalne strategije, pripreme projekata i njihove implementacije.

4. Obrazovni sistem u Srbiji

Struktura upravljanja

Ministarstvo prosvete je prevashodno odgovorno za celokupan obrazovni sistem, od predškolskog do univerzitetskog, kako za opšte obrazovanje, tako i za strukovno obrazovanje i obuku. Od 2002. godine, međutim, Pokrajinski Sekretarijat preuzeo je određene administrativne, inspekcijske i upravne odgovornosti za obrazovanje na teritoriji Vojvodine. Stručne poslove za Pokrajinski sekretarijat obavlja Pedagoški zavod Vojvodine, dok uz Ministarstvo prosvete, u skladu sa Zakonom postoje Zavod za unapređivanje obrazovanja i vaspitanja, sa svojim organizacionim jedinicama: Centrom za razvoj programa, Centrom za stručno obrazovanje i obrazovanje odraslih i Centrom za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, kao i Zavod za vrednovanje valiteta obrazovanja i vaspitanja sa svojim organizacionim jedinicama: Centrom za standarde, Centrom za ispite i Centrom za vrednovanje i istraživanje. Zavodi obavljaju stručne poslove iz oblasti obrazovanja i vaspitanja, učestvuju u pripremi propisa, praćenja i vrednovanja ostvarenosti ciljeva obrazovanja i vaspitanja.

Samo Ministarstvo prosvete organizovano je prema nivoima obrazovanja, sa pomoćnikom ministra na čelu svakog stepena obrazovanja. Ono takođe poseduje i Sektor za razvoj obrazovanja i međunarodnu prosvetnu saradnju kao i Sektor za finansije. Osnovano je i novo Odeljenje za evropske integracije koje se bavi projektima u okviru IPA programa. Na dalje, Ministarstvo ima 15 regionalnih administrativnih jedinica pod nazivom Regionalne kancelarije Školske uprave, a svaka opština ima malu kancelariju koja pokriva pitanja vezana za obrazovanje. Dok Ministarstvo zapošljava samo jednog romskog savetnika u centralnoj administraciji, svaka Regionalna školska uprava ima po jednog prosvetnog savetnika koji je, u okviru svog posla, jednim delom svog radnog vremena, zadužen i za unapređivanje obrazovanja Roma. Ove osobe su izabrane na osnovu dosadašnjih iskustava i ličnih zalaganja koja su imali u radu u ovoj oblasti. Propisano je da ove osobe ne moraju biti romske nacionalnosti, i na osnovu velikog nedostatka Roma u obrazovnim profesijama skoro da ih i nema na ovim pozicijama.

U okviru obrazovnog sistema u Srbiji prosvetni inspektori imaju ulogu obezbeđivanja primene zakonske regulative. Tokom 2001. godine Ministarstvo je započelo proces decentralizacije u cilju osnaživanja pedagoške, administrativne i finansijske autonomije škola širom Srbije. Ovim procesom povećana je odgovornost opština u okviru obezbeđivanja prosvetne inspekcije, u određivanju mreže škola za obavezno obrazovanje, kao i u segmentu finansiranja održavanja, investicija i pokrivanja troškova obuke nastavnog osoblja. Inicijativa za decentralizaciju i dalje ne poseduje jasno usmerenje i konkretnu implementaciju, a zahtevi za opštinsko i regionalno planiranje tek treba da budu određeni od strane Vlade Srbije. Na dalje, problemi koji proističu iz nedostatka kapaciteta opština i odvajanja regionalnih Školskih uprava takođe su se pokazali kao ozbiljni.

Finansiranje

Nacionalna izdvajanja za obrazovanje kao procenta BDP-a povećani su na 3.9 procenata u 2005. sa 2.5 procenata koliko su iznosili 2000. godine. Međutim, nivo izdvajanja i dalje ostaju daleko ispod nivoa iz 1997. od 4.4 procenta kao i ispod standarda u odnosu na nacionalni nivo primanja u Srbiji. Finansiranje škola (koje uglavnom ide na isplatu ličnih dohodaka) obezbeđuje se iz nacionalnog budžeta i zasnovano je na broju kvalifikovanih odeljenja i nastavnika. Od 2003., država je inicirala razvoj modela finansiranja po stanovniku koji bi zamenio postojeći sistem, koji je zasnovan na novom Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, bez jasnog plana kako će njime biti rukovođeno ili kako će biti primenjen. Ostali troškovi vezani za kapitalne investicije, održavanje, školske potrebe, renoviranje i obuku nastavnog osoblja, u opštem slučaju se plaćaju iz lokalnih prihoda, mada se povremeno koriste i manja investiciona sredstva iz državnog budžeta.

76

I dok je po zakonu javno obrazovanje (uključujući devetomesečni obavezni pripremni predškolski program) tehnički besplatno, od roditelja se očekuje da pokriju mnoštvo troškova vezanih za obrazovanje njihove dece. To uključuje kupovinu udžbenika, školskog pribora, troškove za užine i ručak, vanškolske aktivnosti, privatne časove (uobičajene kod dece iz porodica srednjeg sloja stanovništva), dodatne troškove za ispite i moguće školarine ako je dete upisano kao «vanredni» učenik na nivou srednje škole. Po novom Zakonu, omogućeno je besplatno srednje obrazovanje redovnim i vanrednim učenicima.

Visoko i više obrazovanje na državnim univerzitetima i višim strukovnim školama je besplatno do određene kvote upisa. Država dozvoljava univerzitetima i strukovnim školama da proširuju broj upisanih studenata preko limita koji finansira država, pa velika većina ovih obrazovnih institucija naplaćuje školarinu. U Srbiji postoji afirmativna politika upisa sa rezervisanim mestima za romske učenike i studente u okviru srednjeg i visokog i višeg obrazovanja. Učenicima i studentima romske nacionalne manjine omogućeno je da se bez plaćanja školarine upišu putem primene mera afirmativne akcije na visoke škole strukovnih studija i fakultete.

Na svim nivoima obrazovanja značajni nedostaci uključuju nisku i nejednako raspoređenu razmeru između broja učenika i nastavnog osoblja; prisutan je nizak obim nastave po nastavniku od 18-20 časova nedeljno uz prerazvijenu mrežu specijalnih škola. Kako bi se uhvatilo u koštac sa ovim problemima, naponi za uspostavljanje sveobuhvatnog Informacionog sistema upravljanja u obrazovanju (EIS) započeli su tokom 2002. godine. Ovaj sistem pokriva finansiranje, ustanove, osoblje, učenike i ostale osnovne indikatore kvaliteta – ali EIS još uvek nije primenjen u praksi. Neki od EIS podataka su dostupni ali samo osoblju Ministarstva prosvete. Zbog tehničkih nedostataka i nemogućnosti potpune primene EIS-a, u 2009. je urađen unapređeni Jedinostveni informacioni sistem u prosveti (JISP) koji bi trebalo da u potpunosti zaživi tokom školske 2010/11.godine.

Ustanove

Školske i predškolske ustanove su i dalje u državnom vlasništvu i njihov kapacitet je još uvek zasnovan na zastareloj demografiji iz šezdesetih i sedamdesetih godina. Mnoge zgrade su oronule, nedostaje im moderna oprema i nisu u proporciji sa potrebama njihovih lokalnih zajednica. U predgrađima, u kojima se nalaze mnoga romska naselja, ustanove su često prenatrpane; a u ruralnim ili gradskim područjima, zgrade su često nepotrebno velike. Šta više, zbog toga što se nastava često odvija u dve uzastopne smene, negde čak i u tri, nema ni vremena ni prostora za razvijanje značajnih vannastavnih aktivnosti ili održavanja dodatnih časova. Racionalizacija i optimizacija

školske mreže planirana je za blisku budućnost. Postoje dokazi koji navode da se institucionalne ustanove ne koriste racionalno i efikasno. Istraživači u Subotici su dokazali da bi skoro 15 procenata ustanova moglo biti zatvoreno kroz racionalizaciju.⁷¹

Obrazovni ciklusi i kriterijumi napretka

Obrazovanje se pruža u okviru četiri ciklusa: predškolski; osnovna škola; srednja škola; i tercijerni nivo-visoko i više obrazovanje. Predškolsko obrazovanje je većinom dobrovoljno, ali je u jesen 2006. godine uvedena obavezna pripremna predškolska nastava u trajanju od minimum devet meseci, četiri sata dnevno. Obrazovanje je na dalje obavezno zakonom do 16. godine. Zakon kojim se osnovno i niže srednje obrazovanje definiše kao obavezno se uglavnom ne primenjuje. Osnovno obrazovanje, koje traje od prvog do osmog razreda, smatra se "sveobuhvatnim", ali u realnosti to je retko slučaj. Ovo obrazovanje je organizovano kao razredna nastava od prvog do četvrtog razreda, i kao predmetna nastava od petog do osmog razreda. Prelazak sa četvrtog na peti razred je veoma oštar i nagao, kako u pogledu zahteva po pitanju obima gradiva tako i po obrazovanju nastavnika, njihovih očekivanja i stavova prema učenicima. Ove promene često rezultiraju u negativnom školskom iskustvu za učenike; ovaj tranzicioni period se karakteriše dramatičnim povećanjem procenta odustajanja romske dece od daljeg školovanja.

Trenutno se selekcija za upis u srednje škole i fakultete zasniva na postignućima i na rezultatima postignutim pri polaganju kvalifikacionog posle završene osnovne i-ili srednje škole. Postoje najave da će učenici osmog razreda počev od školske 2010/11 godine polagati malu maturu nakon završnog razreda osnovne škole, dok će rezultati postignuti na ovom testu zajedno sa uspehom postignutim tokom prethodnog školovanja biti korišćeni kao komparativ prilikom konkurisanja učenika za upis u srednje škole. Imajući na umu da će se većina učenika pripremati za ovaj ispit putem dodatnih i dopunskih časova te da većina škola neće obezbeđivati odgovarajuće usluge dodatne podrške za potrebe romske dece moguće je proceniti da će ovaj ispit predstavljati dodatnu prepreku romskim učenicima za nastavak kvalitetnog srednjoškolskog obrazovanja.

Od 2002. godine, Srbija je počela rad na pripremama za uvođenje "male mature", koja će biti uvedena školske 2010/11 ili 2011/12. Oko 80 procenata onih koji završavaju obavezno osnovno obrazovanje nastavljaju sa srednjim obrazovanjem; oko 25 procenata onih koji završe srednje obrazovanje nastavljaju sa akademskim ili strukovnim tercijernim obrazovanjem. I pored toga, procenat odustajanja na svim nivoima obrazovanja i dalje ostaje značajan, sa veoma visokim procentima odustajanja među ruralnom populacijom, decom roditelja sa niskim socio-ekonomskim statusom, romskom populacijom i devojkama. Mora se napomenuti i skriveni procenat odustajanja koji uključuje formalno upisanu decu koja uopšte ne pohađaju časove.

Ministarstvo prosvete, u saradnji sa Ministarstvom za ljudska i manjinska prava i Nacionalnim savetom romske nacionalne manjine, od 2003. godine primenjuje mere afirmativne akcije za upis romske dece u sekundarno i tercijerno-visoko i više obrazovanje. Pravna osnova za afirmativnu akciju inkorporirana je u *Zakonu o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina (Član 4)* i *Okvirnoj konvenciji o zaštiti nacionalnih manjina (Član 4)*. Međutim, mere afirmativne akcije i dalje nisu precizno definisane ili regulisane u segmentu obrazovanja, kriterijuma, metodologija, i obim ovih akcija je,

⁷¹ Vlada Srbije, REF, UNICEF, SB, OSI međunarodna konferencija u Beogradu održana u junu 2009.; prezentacija Ljubice Kiselicki, zamenice gradonačelnika Subotice.

do određene mere, predmet pregovora.⁷² Postoje određene namere u okviru Ministarstva prosvete i Ministarstva za ljudska i manjinska prava da se uvedu jasna pravila i procedure, kao i podela odgovornosti kada je primena afirmativnih mera u pitanju, ali javnosti još nisu dostupne detaljnije informacije s ovim u vezi.

I na kraju, za odrasle, trenutno ne postoji fleksibilni sistem obrazovanja u Srbiji – odrasli ne mogu da se upišu u okviru formalnog sistema za obrazovanje osim kroz škole koje za njih obezbeđuju osnovno obrazovanje. Kao rezultat, većina potreba odraslih za obrazovanjem se podmiruje kroz sektor neformalnog obrazovanja. Od skora, međutim, obrazovanje odraslih postalo je bitna tema i imajuću na umu ciljeve spomenutog IPA projekta očekuje se da će biti rešena na bolji sistemski način tokom 2010/11 godine.

78

Specijalno obrazovanje

U Srbiji je više od 7,000 dece upisano u prerazvijenu mrežu od 74 specijalne škole u okviru osnovnog i srednjeg obrazovanja koje podmiruju potrebe dece sa poteškoćama u učenju i drugim posebnim potrebama. Na dalje, 82 redovne osnovne škole i šest srednjih škola imaju specijalna odeljenja koja podmiruju potrebe za oko 4,000 dece sa specijalnim potrebama.⁷³ Ove škole i odeljenja su smanjenog obima, sprovode redukovano gradivo a predaju nastavnici za specijalno obrazovanje. Ovakve škole i odeljenja ne pružaju mogućnost prebacivanja u redovne škole. Upis u takve programe zasnivao se na preporuci “kategorizacionog veća” na opštinskom nivou. Tri člana ovog veća uključivali su lekara, psihologa, defektologa, psihijatra, nastavnika i administrativnog službenika opštine. Ove komisije su prestale sa radom od januara 2010. godine. Po novom Zakonu o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, na opštinskom nivou će se formirati Međuresorna tela koja će odlučivati o potrebi i vrstama posebne podrške za decu/učenike u procesu obrazovanja a ne o upisu u posebne institucije. Najavljeno je da će Pravilnik o radu Međuresornih tela biti usvojen i objavljen tokom 2010. godine.

Nove obrazovne politike imaju za cilj da se prilagodi zakonski okvir u Srbiji čime bi se zaustavila konstantna praksa pogrešne kategorizacije romske dece i započela efikasna re-kategorizacija onih učenika koji su trenutno neopravdano upisani u program specijalnog obrazovanja. Projekti koji za cilj imaju inkluzivno obrazovanje predstavljaju prioritet. Ove izmene bi trebalo da rezultiraju u smanjenju broja dece u specijalnim školama i u redukovanju mreže specijalnih škola u kojima se nalazi disproporcijalni broj romske dece.

⁷² Brojke nisu veoma visoke; tokom 2008/09 srednje škole upisale su 127 romskih učenika putem mera afirmativne akcije; fakulteti su upisali 107 studenata. Izvor REF, UNICEF, OSI, WB konferencija, june 2009., govor Ministra Žarka Obradovića.

⁷³ Institut za unapređenje obrazovanja (2007): *Uputstva za razvoj obrazovanja dece i učenika sa specijalnim potrebama* (nacrt).

Zbog loše kategorizacije, odnosno zbog socijalnih povlastica dostupnih u specijalnim školama (npr. topli obroci i besplatni udžbenici), romska deca su prezastupljena u ovim programima. U nekim slučajevima, do 80 procenata učenika u ovim školama su Romi, tako da je specijalno obrazovanje postalo sredstvo segregacije u Srbiji. Osim nekih projekata u nevladinom sektoru,⁷⁴ ne postoji ni jedan započeti sveobuhvatan plan kojim se obezbeđuje sistemsko prebacivanje učenika iz specijalnih škola u sistem redovnog obrazovanja.

Prema istraživanju iz 2010. godine koje je sproveo Fond za otvoreno društvo⁷⁵ u specijalnim školama tokom 2007/2008 školske godine, skoro 30 procenata učenika (1,683) su bili Romi. Ovo istraživanje je ustanovilo da i na nivou osnovne i srednje škole postoji veći procenat romskih dečaka koji pohađaju specijalne škole u odnosu na broj romskih devojčica. Od svih bivših romskih učenika iz fokus grupa koji su završili specijalne srednje škole 71 procenat nikada nije uspeo da nađe posao a 76 procenata su bili nezaposleni u trenutku kada je rađeno ovo istraživanje.

Pregled ključnih problema koji se tiču obrazovanja Roma u Srbiji

Romi se u Srbiji suočavaju sa nizom administrativnih prepreka u obrazovanju, koje se tiču upisa u škole, segregacije i uspeha u školi. Nerešeni problemi u okviru ovih kategorija uključuju:

- ⇒ *Neefikasne zakonske mere.* Zakonska rešenja se do sada u Srbiji nisu sprovodila u praksi. Pravne odredbe koje su važne za romsku zajednicu nisu sprovedene. Pošto je školska uprava centralizovana, lokalne administracije se retko osećaju dovoljno motivisano da ih u potpunosti primene, tako da pravne mere pružaju realno malu efektivnu pomoć Romima.
- ⇒ *Značajne prepreke za upis Roma u predškolsko obrazovanje.* Neobavezno predškolsko obrazovanje delimično je finansirano od strane lokalne opštine a delom se finansira od strane roditelja; to u samom startu postavlja mnoge romske učenike u neravnopravan položaj.⁷⁶ Što je još gore, kada postoji manjak mesta u predškolskim programima (naročito u većim gradovima), prioritet prilikom upisa se daje deci čija su oba roditelja zaposlena. Tako da čak i kada romske porodice mogu da plate troškove pohađanja ovog programa, većina njih ne ispunjava ovaj dodatni uslov. Zbog toga mnogo romske dece ne uspeva da se upiše u predškolske programe. Po odredbama novog Zakona o predškolskom obrazovanju ova upisna politika će se menjati u korist dece iz ranjivih grupa, sa preporukom da se 10-20% svih mesta u predškolskim ustanovama nameni deci iz ranjivih grupa, uključujući romsku

⁷⁴ Liga za Dekadu, NVO Dečiji romski centar realizovao je projekat koji je podržao Fond za otvoreno društvo u Srbiji. Ministarstvo prosvete Srbije dalo je svoju podršku ovom projektu i pomoglo je prilikom kontakata sa školama i u radu sa nastavnim osobljem. Cilj projekta je da se postigne radikalno smanjenje diskriminacije romske dece u obrazovanju smanjivanjem njihovog broja u specijalnim školama u Srbiji i stvaranjem uslova za uspostavljanje pravedne, fer i ravnopravne politike upisa u prvi razred osnovne škole. Rezultati istraživanja bi uskoro trebalo da budu dostupni.

⁷⁵ *Roma children in "special education" in Serbia: over-representation, underachievement, and impact on life*, Open Society Institute, Budapest 2010. Dostupno na internet adresi: http://www.soros.org/initiatives/roma/articles_publications/publications/roma-children-serbia-20101019/roma-children-serbia-20101019.pdf.

⁷⁶ Nedavna studija UNICEF-a (UNICEF, 2007.) pokazuje da romska deca ne pohađaju neobavezno predškolsko obrazovanje zbog finansijskih razloga u 38% slučajeva, u poređenju sa 12% ne-romske populacije koja navodi iste razloge za nepohađanje.

decu Ova preporuka, međutim, još uvek nije ozvaničena. Trenutno se upis romske dece starosti između treće i šeste godine u predškolske programe procenjuje na oko četiri procenta.⁷⁷ Zvanično je priznato da je ovo jedan od najvažnijih faktora koji dovodi do neuspaha tokom školovanja velike većine romske dece.

- ⇒ *Prepreke prilikom upisa u obavezan pripremni predškolski program i osnovnu školu.* Do sada je upis u osnovne škole, kao i u pripremno predškolsko obrazovanje, zavisio od pribavljanja potvrde o boravku koja pokazuje kojoj lokalnoj školi i-ili predškolskoj ustanovi teritorijalno pripada određeno dete. Kada su Romi u pitanju, većina njihovih naselja nije zvanično registrovana zbog čega romska deca nisu mogla da dobiju obaveznu potvrdu boravka. Lokalne škole (ili bilo koje druge škole) nisu bile u obavezi da upišu romsku decu bez dokaza u vidu potvrde o boravku, što je imalo izuzetno negativan uticaj na upis romske dece. Na osnovu novog Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja upis u osnovne škole vršiće se na osnovu rezidencijalnog/teritorijalnog pokrivanja, ali i na osnovu nezavisnog odabira roditelja. Ova promena biće primenjena od školske 2010/2011 godine, i ona neće uticati na upis u pripremni predškolski program. Na žalost, ova zakonska promena nije praćena započinjanjem primene planova za sprečavanje uspostavljanja takozvanih «romskih i/ili škola za siromašne», čime bi se zaustavili doskorašnji trendovi u Srbiji. Većina škola u Srbiji još uvek ne beleži drastično smanjenje broja upisanih iz opšte populacije. Škole se još uvek ne finansiraju na osnovu sistema po učniku, tako da one imaju malo interesa da upisuju dodatne učenike.
- ⇒ *Dodatna prepreka za Rome su ograničenja uzrasta za upis u osnovne škole.* Na osnovu novog Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, sva deca koja su u uzrasta između šest i po i sedam i po godina pre početka školske godine će biti upisana u prvi razred osnovne škole. Deca starija od sedam i po godina imaju pravo na zakasneli upis i mogu biti upisana u prvi ili odgovarajući razred na osnovu prethodno obavljenog testiranja znanja koji se za tu priliku organizuje od strane veća koje imenuje škola. Ovo veće je odgovorno za određivanje upisa u odgovarajući razred za svako novopridošlo dete. Samo osobe uzrasta od 16 godina pa na više imaju pravo da se upišu u program obrazovanja za odrasle. Na žalost, mnoga romska deca koja su van sistema školovanja spadaju u kategoriju između sedam i po i 16 godina. Pošto ad hoc veća ili nisu imenovana ili nemaju interesa za upis dodatne dece, jer to trenutno za školu predstavlja trošenje sredstava, škole bez mogućnosti za generisanje novih prihoda, većina ove dece ostaje neupisana.
- ⇒ *Upis u osnovne škole takođe je uslovljen obavljanjem sistematskog pregleda.* Pošto su Romi obično nezaposleni ili neregistrovani, oni se suočavaju sa ogromnim poteškoćama prilikom ostvarivanja pristupa zdravstvenim ustanovama, te uslov obavljanja zdravstvenog sistematskog pregleda često predstavlja dodatnu prepreku za upis.
- ⇒ *Dodatno, test procene zrelosti za polazak u školu se obavljao na srpskom jeziku (bez mogućnosti testiranja na romskom jeziku) i izi skivao je poznavanje navika i veština predominantne kulture.* Kao ishod, romska deca su imala loše rezultate i bila ohrabrivana da se upisuju u specijalne škole⁷⁸ (*videti gore*). I dok su mere za ukidanje ovih mehanizama procene pokrenute kroz nove zakone, zdravstvena i socijalna podrška tek trebaju da budu uvedene i trenutno i dalje predstavljaju problem za mnogu romsku decu.
- ⇒ *Prezastupljenost romskih učenika u specijalnom obrazovanju.* Zbog prevelikog obima mreže specijalnog obrazovanja, kao i zbog dodataka i pomoći vezane sa učešćem u spe-

⁷⁷ Izvor: *Stanje dece u Srbiji 2006*, UNICEF, 2007.

⁷⁸ OECD prosek je 3.5% upisa. U srpskoj romskoj zajednici taj procenat je 12.

cijalnom obrazovanju, pritisak za upis u specijalne škole je i dalje veoma visok u okviru romske zajednice. Slab učinak na testovima za upis kao i činjenica da se romska deca osećaju dobrodošlo i bezbedno u specijalnim školama takođe navodi mnoge romske učenike da se upisuju u specijalne programe.

- ⇒ Uspeh u pripremnom predškolskom programu i tokom obrazovanja u osnovnoj školi po pitanju potreba marginalizovanih grupa:
  - Obrazovanje nije sprovedeno na način koji u dovoljnoj meri imenuje društvene i kulturne nejednakosti. Ono nije izbalansiralo prema mogućnostima dece a sa ciljem većih postignuća u školi. Ovakvo obrazovanje bi, u kombinaciji sa porodičnim vaspitanjem i društvenom inkluzijom, direktno dovelo do smanjenja siromaštva.
  - Poteškoće ostaju u obuhvatanju najranjivijih grupa, većinom zbog nedostatka podataka o Romima, i drugih marginalizovanih grupa, dece, pa čak i tamo gde su romske NVO aktivne na lokalnom nivou.
  - Nastavno osoblje nije dovoljno obučeno za prilagođavanje specifičnim potrebama različitih grupa dece. Programi su često lošeg kvaliteta, dok se gradivo preklapa sa obrazovanjem koje se sprovodi tokom prvih godina osnovne škole.
  - Kvalitet nastave i dalje varira u zavisnosti od nivoa razvoja svake lokalne zajednice.
  - Nedovoljna podrška stručnih službi i institucija (nadzornih tela, školske administracije) predstavlja uobičajen problem. Ovo proističe iz nedostatka asistenata obučenih za predškolsko obrazovanje kao i zbog nedostatka njihove jasne uloge u okviru PPP podrške.
- ⇒ *Izuzetno visok procenat odustajanja od osnovnog obrazovanja i prepreke za vraćanje u redovan sistem obrazovanja.* Dok je procenat upisa u prvi razred među romskom decom između 82 i 90 procenata (niži ako su u pitanju Romi iz romskih naselja), procenat romskih učenika koji ne nastavljaju osnovno obrazovanje nakon četvrtog razreda iznosi skoro 50 procenata. Na taj način se procenat romskih učenika koji ne završavaju osnovne škole procenjuje na 62 do 87 procenata, što govori da je broj dece koji odustaju od daljeg školovanja veoma značajan. Šta više, pošto ne postoji pravni osnov dostupan učenicima koji su odustali od školovanja da se ponovo upišu u obrazovni sistem, većina učenika koji u jednom trenutku odustanu od školovanja ostaju isključeni iz redovnog obrazovnog sistema. U zavisnosti od nivoa obrazovanja završenog pre odustajanja, neki učenici će imati šansu da završe osnovnu školu kroz program obrazovanja za odrasle ili da dobiju stručno obrazovanje u okviru programa Nacionalne službe za zapošljavanje. Za sada ove opcije ne pružaju učenicima značajne obrazovne diplome.
- ⇒ *Diskriminacija i nedostatak mreže za podršku Romima upisanim u škole.* Iz perspektive romske dece, administrativno i nastavno osoblje (uključujući nastavnike) u školama često ne iskazuje stav dobrodošlice prema njima. Roditeljima romske dece često se ne omogućava učešće u školskim odborima i savetima roditelja. Učitelji u Srbiji retko motivišu romsku decu u okviru školskog okruženja. Takav stav doprinosi lošem učinku romske dece, naročito na testovima. Mešana odeljenja sprovode tradicionalne metode predavanja koje su tipične za Srbiju i region.

Romi se u Srbiji suočavaju sa dugačkim nizom obrazovnih barijera, od pitanja vezana za upis do pristupa kvalitetnom obrazovanju. Posledično, njihovo učešće u obrazovanju jedno je od najnižih u jugoistočnoj Evropi. Iako nizak procenat učešća romske dece u obrazovanju predstavlja primarni problem, za one koji se upišu, segregacija predstavlja rastući problem, naročito u okviru osnovnih škola. Segregacija je već izuzetno snažna u specijalnim školama i školama za obrazovanje odraslih, pošto su te institucije uglavnom popunjene romskim učenicima. Pošto trenutno nema jasnih mehanizama u praksi za sprečavanje segregacije, očekuje se da će ovo pitanje izbiti

na površinu odmah nakon što određena pitanja i prepreke vezane za upis budu rešene – stoga bilo bi dobro ova pitanja rešiti ranije.

Nedavne inicijative Vlade u rešavanju pitanja vezanih za obrazovanje Roma

Akcionni plan za sprovođenje Strategije za unapređivanje položaja Roma u Republici Srbiji usvojen je u julu 2009. godine. U sastavu Akcionog plana je i akcionni plan za obrazovanje sa projektovanim merama i aktivnostima.

82

Novo rukovodstvo u okviru Ministarstva prosvete uspostavilo je radnu grupu sačinjenu od predstavnika NVO i eksperata, koja je fokusirana na revidiranje i ažuriranje Akcionog plana za obrazovanje Roma. Glavni segmenti razvoja uključuju:

- ⇒ Stvaranje sistemskih uslova za uključivanje Roma u obrazovni sistem i za njihovo održivo-kontinuirano obrazovanje.
- ⇒ Pravna rešenja protiv segregacije.
- ⇒ Unapređenje rada lokalnih obrazovnih institucija.
- ⇒ Uključivanje Roma u obrazovni system i obezbeđivanje kontinuiteta u obrazovanju.
- ⇒ Razvijanje i evaluacija obrazovnih programa i priručnika.
- ⇒ Izgradnja kapaciteta struktura Ministarstva prosvete i partnera.
- ⇒ Informisanje i senzitivisanje šire društvene zajednice za obrazovne potrebe Roma.
- ⇒ Sprečavanje diskriminacije u obrazovanju – propisi i mere protiv diskriminacij.
- ⇒ Izrada programa i organizovanje kurseva romologije.

Trenutno ne postoji metod rada koji je uspostavljen za sprovođenje Akcionog plana. Međutim, uspostavljena je Komisija za obrazovanje Roma/Radna grupa u okviru Ministarstva prosvete koju sačinjavaju predstavnici svih relevantnih sektora zaduženih za upravljanje i praćenje procesa implementacije – mada i dalje nema vidljivog napretka. Praćenje Akcionog plana za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma u svim oblastima, odvija se na nacionalnom nivou preko resornih ministarstava. Radna grupa je usvojila Nacionalni monitoring okvir sa indikatorima. Ministarstvo za ljudska i manjinska prava organizuje rad ove radne grupe. Osim toga, sva ministarstva su u obavezi da prate svoje akcione planove na osnovu indikatora koji su ugrađeni u sam plan. Predviđeno je da predstavnici svih sektora Ministarstva prosvete izveštavaju Radnu grupu o realizaciji mera i aktivnosti, ali izrada izveštaja na godišnjem nivou još nije zaživela.

Na osnovu nove regulative stvorena je osnova za uvođenje romskih asistenata u nastavi. Ova funkcija nazvana je pedagoški asistent za decu iz ranjivih grupa koja zahtevaju dodatnu podršku (npr. romska deca), čime je predškolskim ustanovama i školama pružena mogućnost da zaposle pedagoškog asistenta koji će pružiti dodatnu podršku deci u skladu sa njihovim potrebama, kao i nastavnicima, vaspitačima i stručnim saradnicima radi unapređenja njihovog rada sa ovom grupom.

Na dalje, nova pravna regulative zabranjuje diskriminaciju, nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje. Ona takođe zabranjuje ugrožavanje, ponižavanje, diskriminaciju ili odvajanje grupa ili pojedina na osnovu rase, nacionalnosti, etničkog porekla, jezika, religije ili pola, te ustanovljava zanemarivanje ili nebrigu bilo koje institucije ili zaposlenog u obezbeđivanju uslova za pravilan razvoj dece i učenika kao prekršaj radnih obaveza.

Vlada je takođe počela da razmatra neke od problema sa kojima se suočavaju Romi u okviru sistema obrazovanja na individualnijoj osnovi. Rezultati ovih napora najvidljiviji su u sledećim segmentima:

- ⇒ Nacionalni savet romske nacionalne manjine, u saradnji sa Ministarstvom prosvete i Odsekom za ljudska i manjinska prava, organizuje upis romskih učenika u srednje i tercijske obrazovne institucije na osnovu programa afirmativne akcije. Oni takođe rade na obezbeđivanju paketa besplatnih udžbenika za romske učenike u osnovnim školama na sistematičniji način.
- ⇒ Nekoliko opština, uključujući Adu, Kanjižu, Paraćin, Pirot, Niš, Kragujevac, Valjevo, Suboticu i Sombor, razvile su lokalne akcione planove za integraciju Roma na osnovu Akcionog plana za Dekadu za sprovođenje Strategije za unapređenje položaja Roma. Ove strategije se pripremaju u saradnji sa različitim ministarstvima i/ili međunarodnim organizacijama, i očekuje se da će biti proširene na još više segmenata u budućnosti. Ovi planovi su i dalje tek u fazi kreiranja politike i dokumenata bez alociranja adekvatnih finansijskih sredstava za njihovo sprovođenje u većini opština. U nekoliko opština je formiran budžet za implementaciju planiranih aktivnosti i usvojen je na Skupštini Opština tako da je to sada sistem-ska mera za naredne kalendarske godine.
- ⇒ Ministarstvo prosvete ponudilo je uputstvo školama o tome kako izbegavati potencijalne opasnosti u formiranju segregiranih odeljenja.
- ⇒ Ministarstvo prosvete, zajedno sa OSCE misijom za Srbiju, upravo je okončalo drugu fazu pilot programa u kome je učestvovalo 180 kandidata koji su postavljeni na mesto romskih pedagoških asistenata u nastavi po školama i predškolskim ustanovama širom Srbije.
- ⇒ U okviru programa obuke nastavnog osoblja, inicijativa je preduzeta za uspostavljanje katedre za romologiju kao i za uvođenje gradiva koje podržava inkluzivno obrazovanje. Na primer, od prvog do četvrtog razreda osnovne škole uvedeno je novo gradivo na romskom jeziku. Neke škole (detaljniji podaci nisu dostupni) započele su sa uvođenjem i primenom romske gramatike. Određena romska literatura takođe je uvedena za učenike prvog i drugog razreda osnovne škole.
- ⇒ Krajem marta 2009. godine, Skupština Srbije prihvatila je i usvojila novi Zakon o zabrani diskriminacije, od koga se očekuje da će otvoriti vrata za snažnije mere protiv diskriminacije u okviru obrazovnog sektora.
- ⇒ Narodna skupština Republike Srbije je 2010. izabrala Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i ustanovila niz institucionalnih mehanizama u oblasti zaštite ljudskih prava i sloboda i sprečavanje diskriminacije; npr. Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti (2004), Zaštitnik građana (2007) i Državna revizorska institucija (2007).
- ⇒ Tri programa, sa budžetom od 11 miliona evra, odobrena su u okviru IPA fondova i sva tri su usmerena na Rome. "Obrazovanje za sve" će biti primenjen na nivou predškolskog obrazovanja i osnovne škole, baveći se pitanjima odsustva sa nastave i problemima ranog odustajanja od daljeg školovanja. Ovaj program će se fokusirati na romske devojčice i na povećanje svesti među roditeljima romske dece o važnosti obrazovanja i aktivne podrške deci tokom školovanja. Program "Druga šansa" fokusiraće se na mlade osobe koje su već ranije odustale od daljeg školovanja u okviru redovnog sistema obrazovanja pružajući im dalje obrazovanje i školovanje. Program "Unapređenje predškolskog obrazovanja u Srbiji" podrazumeva prevoz dece predškolskog uzrasta, prenamenu i adaptaciju postojećih ustanova, itd.

Uprkos koracima u okviru razvoja obrazovanja Roma, i dalje nema redovnog prikupljanja i obrade podataka o Romima u Srbiji, uz nedostatak kvalifikovanih romskih predavača i stručnog kadra u okviru obrazovnog sistema. Šta više, nedostatak jasne institucionalne odgovornosti u rešavanju pitanja i problema sa kojima se suočavaju Romi u okviru obrazovnog sistema takođe predstavlja veliku prepreku u sprovođenju efikasnih promena.

5. Aktivnosti REF-a u Srbiji u periodu 2005-2010

Do septembra 2010. godine, REF je primio oko 62 predloga projekata iz Srbije, od kojih je 40 odobreno. Ukupno je sprovedeno i okončano 25 projekata, od kojih su četiri eksterno evaluirana. Trenutno se sprovodi 15 projekata, koji ukupno koštaju 1,309,893 evra.

Projekti REF-a koji su do danas okončani u Srbiji uključuju:

1. Pilot program u sferi obrazovanja odraslih usmjeren na razvoj novih funkcionalnih obrazovnih programa za mlade Rome koji nisu završili osnovno obrazovanje. Program je realizovan u 20 škola za 250 mlađih učenika koji su u okviru programa dobili priliku da steknu diplomu osnovne škole i stručnog usavršavanja za 15 zanimanja koji su odabrani na temelju zahteva tržišta rada. Ovaj program REF-a je poslužio kao važna osnova za IPA program Second Chance Education koji treba da započne početkom 2011.
2. REF je podržao participativno istraživanje o potencijalima i preprekama za obrazovanje Roma u multietničkoj Vojvodini. Ovo istraživanje, koje su vodili Unija romskih studenata i Novosadski humanitarni centar, je pokrilo je 20 fokus grupa i imalo je za cilj da pomogne u razvoju obrazovne komponente regionalnih i lokalnih obrazovnih politika u Vojvodini, kao i akcionih planova za integraciju Roma. U okviru programa kreirana je i baza podataka u Vojvodini, a uspostavljena je i saradnja između obrazovnih institucija u Vojvodini i lokalnih samouprava. Kao rezultat, pet grupa razvilo je sopstvene lokalne akcione planove za integraciju Roma.
3. Sa ciljem prevazišli jezičke barijere sa kojom se tokom obrazovanja suočavaju Romi razvijen je i model, odnosno standardi za predavanje i učenje srpskog jezika kao stranog/drugog jezika. Ovaj projekat je ispunio svoj cilj kroz uspešno partnerstvo sa predstavnicima civilnih organizacija Romskog IDP Foruma i jezičkih eksperata, kao i kroz napore uložene lobiranjem u Ministarstvu prosvete.
4. "Rešenja za budućnost" je pilot programa uključivanja Romskih roditelja iz pet romskih naselja u gradu Valjevu u Savete roditelja, Školske odbore i Odbor za obrazovanje Roma. Dostupni podaci ukazuju da je ova inicijativa rezultirala podizanjem nivoa potrebnih kompetencija roditelja koji su postali punopravni i funkcionalni članovi roditeljskih organizacija i odbora. Zastupanje Roma u gore navedenim odborima je sada uobičajena praksa u ovom gradu. REF je odobrio drugu fazu projekta, koja je, kao i prva, osmišljena i realizovana od strane romske NVO Romski Centar za demokratiju. Druga faza je uključila saradnju šest opština Kolubarskog okruga sa predstavnicima civilnog sektora. Osim toga, program "Rešenja za budućnost" lobira za reforme sistema na nacionalnom nivou. Ciljevi projekta su jačanje kapaciteta obrazovnih ustanova i predstavnika opštinske vlasti, identifikacija i upis sve romske dece u obavezno obrazovanje i uspešno utvrđivanje potrebe romske dece i njihovo efikasno rešavanje kroz delegiranje nosioca odgovornosti.

Dva značajna postignuća programa “Rešenja za budućnost” su uspostavljanje prakse prikupljanja podataka, redovno praćenje i efikasna podrška romskim učenicima. U program je uključeno 14 osnovnih škola, šest predškolskih ustanova, roditelji iz 17 romskih naselja i predstavnici šest lokalnih samouprava.

Poboljšana je nivo akademskih postignuća i stopa redovnosti dece uzrasta od 5 do 11 godina; pre početka program od 70 romske dece u pripremnom predškolskog programu (PPP), 31 nije nastavu pohađalo redovno (39% od 100% ukupno upisane dece). Osim toga, od početka prve faze programa nije bilo romske dece upisane u specijalne škole. Na kraju projekta, procenat dece koja redovno pohađaju PPP povećan je s 61% na 96%. Trenutno, sva registrovana deca u uzrasta od 5,5 do 7 godina su upisana i pohađaju PPP. U odnosu na rebublički prosek od 4-5% upisane romske dece u neobvezni predškolski program, stopa u opštinama koje su učestvovala u programu porasla je na 22%. Takođe, kroz razmenu knjiga organizovanu od strane projektnog tima 210 romske dece (od 431, tj. 49% od 100%), učenika od 3. do 8. razreda dobilo je potrebne školske udžbenike.

5. Projekat REF-a u Kragujevcu i drugih devet gradova u Srbiji zasnivao se na lobiranju za uvođenje predavanja o romskoj kulturi i tradiciji kao segmentu zvaničnog gradiva u okviru sistema obrazovanja u osnovnim školama. Projektni tim, vodjen od strane aktivista NVO Romski Informativni Centar, je uspešno akreditovao program obuke nastavnog osoblja što je bio važan preduslov za održivost ove inicijative i nakon okončanja projekta. Partnerska organizacije je isporučila preko 30 seminara pod nazivom “Romi kroz vreme” sa preko 600 učesnika (u proseku 20 učesnika na svakom seminaru). “Zlatne kočije” priručnik/priručnik o istoriji Roma, tradiciji i kulturi, bio je objavljen u okviru programa i distribuiran osnovnim školama širom Srbije.
6. REF je u Nišu podržao program koji unapređuje pristup i uspeh romskih učenika srednjim školama. Kroz ovaj projekat, sproveden u 10 osnovnih škola, 250 romskih učenika sedmog i osmog razreda osnovne škole dobijali su obrazovnu podršku u vidu dodatnih časova i mentorskih programa. Kao rezultat ovog napora broj romskih učenika koji su uspešno završili osmi razred osnovne škole je povećan. Roditelji su bili motivisani da svoju decu upišu u srednje škole i da ih podrže u željama za nastavkom obrazovanjem. Ovaj projekt je vođen od strane romske NVO Romski edukativni centar, u partnerstvu sa Školskom upravom Niša. Program podrške realizovan kroz ovaj program rezultirao je time da je 70% -80% učenika sa uspehom položilo prijemne ispite potrebne za dalje obrazovanje. Pre ovog programa, a prema proceni vladinih i nevladinih organizacija, stopa prohodnosti je procenjena na 50%. Zbog povećanog nivoa i povećanog samopouzdanja, sva deca su izašla na prijemni ispit i uspešno ga položili. Od ukupno 54 učenika 8. razreda, samo troje nije nastavilo dalje školovanje.

Projekti koji su inicirali nove, unapređene projekte

Tokom 2006. godine

1. Inicijativa za povećanje pristupa romskoj deci predškolskom obrazovanju sprovedena je u 24 opštine u Srbiji kroz male programe grantova; 30 obrazovnih institucija sprovelo je projekte inkluzije Roma na predškolskom nivou.

Postignuti rezultati:

- ⇒ Povećana dostupnost kvalitetnom predškolskom obrazovanju za romsku djecu; 597 romske djece upisano je u predškolski program i stopa njihove redovnosti je redovno praćena.
- ⇒ Povećana uključenost romske djece u sistemu redovnog osnovnog obrazovanja; 94% dece upisano u redovne osnovne škole, preostalih 6%, koji su bili mlađi od 6,5 godina, ponovilo redovni predškolski program.
- ⇒ Poboljšanje dečijih obrazovnih postignuća i smanjenje stope odustajanja od školovanja.
- ⇒ Pokretanja inicijative aktivnog uključivanja roditelja romske djece u obrazovni proces.
- ⇒ Uspostavljanje bolje komunikacije između lokalnih romskih zajednica i lokalnih institucija.

86

U sledećoj fazi REF je odobrio 16 mini-projekata u 16 opština u Srbiji koji su imale za cilj obezbeđivanje uslova za redovno pohađanje pripremnog predškolskog programa od strane romske dece. Ovaj projekat je obezbedio podršku roditeljima romske dece i romskoj zajednici sa nadom da će oni biti motivisani da preuzmu aktivniju ulogu u obrazovanju svoje dece. Svaka organizacija, nosilac granta, je razvila baza podataka putem koje je praćena stopa upisa dece, što je rezultiralo setom informacija koje su pokazale da je 767 dece upisano i redovno pohađalo pripremini predškolski program u 16 opština u Srbiji. Tim za obuku i podršku podržavao je romske organizacije, nosioce programa, tokom celog toka projekta kao i osoblje koje je bilo zaduženo za realizaciju program u okviru pripremnih predškolskih grupa.

Tokom školske 2008/09 godine, REF je nastavio ovaj projekat u devet opština u Srbiji. Cilj ove faze programa bio je da se uspostavi model uspješne suradnje između pojedinih opština, predškolske ustanove i nevladinih organizacija, čime bi se osiguralo njihovo puno učestvovanje u procesu upisa romske djece u PPP i praćenje njihovog učestvovanja u istom. Cilj programa je da bio da se obezbeđivanjem redovnog upisa u pripremini predškolski program postigne bolja priprema romske dece za obrazovanje na nivou osnovne škole. Oko 420 romske djece učestvovalo je u programu. Ostvarena saradnja između opština, nevladinog sektora, Roma i vrtića je poboljšana, što je posredno doprinelo sveukupnoj održivosti programa. Osim toga, program je omogućio poboljšanje organizacijskih sposobnosti i upravljanje ljudskim resursima u opštinama i nevladinim organizacijama.

Tekući zajednički program kojim rukovode OEBS, UNICEF i REF ima za cilj da proširi koordinaciju među agencijama koje unapređuju obrazovni sistem u Srbiji putem proboljšanja prenošenja znanja i pristupa obrazovanju svoj deci, efikasnijeg trošenja sredstava i pokrivanja potreba većeg broja lokaliteta. Ove organizacije zajedno pokrivaju suštinske komponente koje su neophodne za postizanje pristupa PPP-u, na taj način postižući veću integraciju. Koordinacija među tim grupama i zajedničkim aktivnostima predstavlja način za povećanje efikasnosti svake od tih organizacija kroz transfere znanja, međuresornu komunikaciju i odgovarajuće alociranje sredstava.

Tokom proleća 2010. godine REF, UNICEF i OSCE misija u Srbiji radeći zajedno u okviru napora ka harmonizaciji donatora započeli su kampanju za promovisanje upisa romske dece u Srbiji u pripremini predškolski program (PPP) i prvi razred osnovne škole. Razne vrste postera i letaka kreirane su kao podrška kampanji na nacionalnom nivou i usmerene ka svim romskim zajednicama. Mreža kancelarija ministarstva prosvete i druge vladine i nevladine agencije takođe su se pridružile kampanji, fokusirajući se na proceduru upisa (npr: osnovne škole i predškolske ustanove, domovi zdravlja, centri za socijalnu zaštitu).

REF je zajedno sa partnerima radio na povećanju stepena lokalne implementacije novih politika i zakonskih odredaba kako bi obezbedio dostupnost pripremnog predškolskog programa svoj deci i kako bi preneo informacije o novim zakonskim odredbama u segmentu obrazovanja i Zakona protiv diskriminacije. Kroz ovu zajedničku inicijativu obučeni su romski asistenti u nastavi koji su radili u Srbiji u okviru programa «Podrška i pomoć Romima – Uvođenje romskih asistenata u nast-

vi» koji su inicirali OSCE i Ministarstvo prosvete – UNICEF i REF su zajednički istrenirali preko 30 partnerskih NVOa u Srbiji.

Poštujući rezultate koje su postigli REF, OSCE i UNICEF, Ministarstvo prosvete se pridružilo kampanji i otpočelo razvijanje stručnih kompetencija prosvetnih savetnika i inspektora u segmentima unapređenja obrazovanja Roma, zaštiti dece od diskriminacije i sprečavanju segregacije u obrazovanju. Obuka je bila fokusirana na identifikovanje ključnih prepreka uspešnoj inkluziji romske dece u pripremni predškolski program, ličnu motivaciju ljudi koji su promovisali ove inicijative i ključne smernice za motivisanje roditelja u cilju prilagođavanja i slanja njihove dece u obrazovne institucije; paralelno, radilo se i na izradi planova za postepenu inkluziju romske dece u postojeće predškolske grupe.

2. Uspostavljanje inovativnog interdisciplinarnog obrazovnog i mentorskog programa koji je prvobitno uveden na Novosadskom univerzitetu. Ovaj program je pomogao u stvaranju modela za druge akademske institucije, kako u Srbiji tako i šire, u Makedoniji, Bugarskoj i Rumuniji.

Tokom ovog programa uvedeni su različiti mentorski modeli za romske studente. Četiri romska studenta su kao mentori radili sa 80 romskih studenata različitih fakulteta u Novom Sadu i sa 37 romskih studenata na fakultetima u Subotici i Zrenjaninu, uporedo facilitirajući različite segmente ovog programa. Ovaj projekt je primer uspešne saradnje između romskih aktivista i Univerziteta u Novom Sadu.

Neke statistike projekta su:

- ⇒ 42 studenta romske nacionalnosti (19 muškaraca i 23 žena) učestvovali su u pojedinim segmentima programa tokom 2009/10 akademske godine;
  - 30 studenata je primilo dopunsku nastavu za jedan predmet;
  - 11 studenata je primilo dopunsku nastavu za dva predmeta;
  - 1 student je primio dopunsku nastavu za tri predmeta;
  - 46 ispita je uspešno položeno;
  - 9 ispita nije položeno;
- ⇒ 33 studenta je nastavilo svoje školovanje upisavši se na sledeću godinu fakulteta (Više stručne škole);
- ⇒ 2 studenta je je ponovilo godinu;
- ⇒ 7 studenata je odustalo od daljih studija;
- ⇒ 22 romska studenta je učestvovalo u akademskim istraživanjima i pisanju naučnih radova.

Akademske 2010/2011 godine 37 Roma je upisalo fakultet na Univerzitetu u Novom Sadu.

U okviru ovog univerzitetskog programa upućen je predlog za uspostavljanje katedre za romski jezik i kulturu za master strudije romologije u okviru Filozofskog fakulteta Univeziteta u Novom Sadu, što je i prihvaćeno. Ovaj projekat je uvršten među 25 najuspešnijih u jugoistočnoj Evropi od strane ERSTE Fondacije.

3. Glavni prioritet REF-a jeste desegregacija obrazovnih sistema u zemljama koje učestvuju u Dekadi inkluzije Roma. U tom cilju REF je podržao projekat čiji cilj je bilo razvijanje multikulturalnih vrednosti i poštovanje kulture različitosti. Ovim projektom je rukovodila romska

NVO Centar za prava manjina, čija je strategija bila razvijanje institucionalnog modela za zaštitu dece romske nacionalnosti od diskriminacije i sprečavanje segregacije u obrazovanju. Ovaj projekat je uticao na zakonodavne promene i stimulisao reviziju pravilnika u delu koji se odnosi na stručno-pedagoški i inspeksijski nadzor.

Tokom druge faze ovog projekta fokus je bio usmeren na jačanje uloge organizacija civilnog društva i članova školskih odbora u okviru četiri regionalne školske uprave u Srbiji. Rezultati ovog programa realizovani su istovremeno sa usvajanjem Zakona protiv diskriminacije u Srbiji, što je stvorilo snažnu pravnu osnovu za buduću implementaciju.

88

Neki od postignutih rezultata su:

- ⇒ Monitoring uslova i vidova segregacije u okviru obrazovnog sistema i razvoj programa za desegregaciju za školske i predškolske ustanove u okviru četiri regionalne školske uprave.
- ⇒ Učešće 207 članova stručnog osoblja iz 72 osnovne škole uključujući direktore škola, psihologe, pedagoge, nastavnike i predstavnike školskih uprava (republičkih i opštinskih inspektora i prosvetnih savetnika); oni su takođe učestvovali i u treningu pod nazivom "Priručnik za podršku razvoju anti-diskriminatorne kulture u obrazovnim institucijama i njegova primena". 69 učesnika iz 55 osnovnih škola (uključujući školske psihologe, pedagoge i prosvetne savetnike) pohađalo je trening o sprečavanju diskriminacije tokom upisnog procesa i sprovođenju nove upisne politike u Srbiji.
- ⇒ Veća inkluzija romske dece u obrazovni sistem i povećan kontinuitet u obrazovanju; ojačana uloga roditelja romske dece u procesu obrazovanja njihove dece.
- ⇒ Upis 416 romskih učenika u prvi razred i 293 romske dece u obavezni pripremni predškolski program tokom 2009/10 školske godine.
- ⇒ Upis 603 romska učenika u prvi razred i 429 romske dece u obavezni pripremni predškolski program tokom 2010/11 školske godine.

4. Najveći REF-ov program u Srbiji je u Vojvodini i predstavlja primer uspešne saradnje sa Pokrajinskim Sekretarijatom za obrazovanje. Ovaj program omogućio je finansijsku i mentorsku podršku za četiri generacije romskih učenika u srednjim školama u Vojvodini od 2007/08 do 2010/11 školske godine.

Glavne komponente programa i njihove aktivnosti su:

Program stipendiranja: REF i Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje dodelili su 860 stipendija romskim učenicima koji su pohađali 77 od 131 srednje škole u Vojvodini. Mesečna finansijska podrška u iznosu od 48 evra dopunjavana je pokrićem putnih troškova za učenike koji su pohađali škole van svog mesta boravka, jedokratnom pomoći za kupovinu školskog materijala, kao i nagradama za učenike sa prosekom ocena iznad 4.75 (npr. laptop, ekskurzija, knjige, MP4 plejer, itd.). Dodatni vidovi podrške obezbeđeni su od strane Pokrajinskog Sekretarijata za obrazovanje.

Mentorska podrška: Mentorstvo obezbeđuje dodatnu individualnu podršku romskim učenicima-stipendistima u vidu dodatnog gradiva, razvoja veština učenja, rešavanja ličnih, porodičnih i školskih problema, kao i podrška tokom integracije u akademski i društveni život škole. Troškove putovanja mentora i mesečna primanja od 17 evra po učeniku obezbeđuje Sekretarijat za obrazovanje.

Monitoring i evaluacija: Monitoring uspeha učenika obavlja se sistematski kroz izveštaje koje podnose učenici, njihovi mentori i članovi Tima za monitoring i evaluaciju.

Četvorogodišnji projekat pod nazivom "Inkluzija romskih učenika u srednje škole u Vojvodini" ima za cilj da proširi pristup srednjoškolskom obrazovanju romskim učenicima, poboljša njihov stepen uspešnosti tokom srednjeg obrazovanja i poveća broj romskih učenika koji se upisuju i završavaju srednju školu, prevashodno kroz četvorogodišnje obrazovne profile. Ovaj projekat takođe uključuje obezbeđivanje finansijske i mentorske podrške romskim učenicima koji pohađaju srednje škole i nastoji da motiviše srednjoškolce da produže ka tercijernom, visokom i višem, obrazovanju. Najvažnija komponenta ovog projekta je motivacija učenika osnovnih škola da upišu i završe srednje škole.

Popis ključnih partnera u projektu i njihova uloga

Srednje škole su bile ključni akteri u implementaciji ovog projekta. One obezbeđuju vredne podatke o obrazovanju učenika i njihovom napretku i predstavljaju mesta gde se najveći deo rada sa učenicima obavlja. Škole angažuju svoje nastavno osoblje za mentorski rad sa učenicima, obavljaju internu evaluaciju rada sa učenicima, stvaraju pozitivnu, prihvatajuću sredinu za romske učenike i organizuju dodatne aktivnosti i pripreme časove.

Lokalne romske organizacije šire informacije o uslovima i neophodnoj dokumentaciji za upis u srednje škole, mogućnostima za smeštaj u domove za učenike i stipendijama koje obezbeđuje REF romskim učenicima. One pružaju moralnu podršku i ohrabrenje učenicima koji su već upisani u srednje škole kao i potencijalnim kandidatima čiji je upis moguć kroz mere afirmativne akcije.

Pokrajinski sekretarijat za rad, zapošljavanje i ravnopravnost polova obezbeđuje informacije o potrebama tržišta rada i omogućava integraciju učenicima koji su završili srednje strukovne škole da se integrišu u tržište rada.

Obrazovni sekretarijat za obrazovanje predstavlja glavnog sprovodioca projekta i takođe pruža finansijsku podršku, medijsku promociju i obezbeđuje protok informacija među raznim učesnicima i nosiocima projekta, kao i direktnim i indirektnim korisnicima.

Romski i neromski mediji služe da pozitivno utiču na mišljenje i stavove po pitanju projekta, što ohrabruje roditelje da podrže obrazovanje svoje dece.

Ministarstvo za obrazovanje Republike Srbije obezbeđuje akreditaciju za obuku nastavnika koji su angažovani kao mentori. Ministarstvo je takođe odgovorno za sprovođenje mera afirmativne akcije za upis učenika.

Romski obrazovni fond služi kao koordinaciono telo i donatorska organizacija koja je odgovorna za monitoring i evaluaciju. U sprovođenju svoje uloge, REF podržava aktivnosti u cilju stvaranja okvira za dijalog između vlada i civilnog društva, naročito u Srbiji.

Važni ishodi programa su:

- ⇒ Afirmacija uloge mentorstva u srednjim školama, što omogućava bolji i veći kvalitet obrazovanja za sve, a naročito za romske učenike.
- ⇒ Profesionalni razvoj mentorstva među nastavnicima, koji je koncipiran i akreditovan od strane Ministarstva za obrazovanje Srbije/Zavoda za unapređenje obrazovanja i vaspitanja.
- ⇒ Doprinos razvoju novih obrazovnih programa i politika koje uključuju decu i mlade sa različitim obrazovnim potrebama.
- ⇒ Povećanje obrazovne motivacije, samopouzdanja i samopoštovanja među romskim učenicima, njihovim roditeljima i u celoj romskoj zajednici.
- ⇒ Koncipiranje modela i primera u romskoj zajednici koji služe kao uzor obrazovnog uspeha.
- ⇒ Povećano angažovanje državnih institucija u obrazovanju romske populacije.

Tokom četiri godine programa ukupno je dodeljeno 860 školarina; 54,6% korisnica školarina je bilo ženskog pola i 45,4% muškog.

Postignuti rezultati:

⇒ Povećani broj romskih učenika koji su upisali i završili srednju školu.

Od školske 2002/03 do 2009/10 godine procenat romskih učenika u ukupnom broju učenika srednjih škola u Vojvodini povećao se sa 0.19% na 1.15%. To znači da je ovaj broj uvećan desetostruko tokom osam školskih godina.

90

Pre početka projekta procenat odustajanja romskih učenika u srednjim školama bio je približno 25%. Cilj projekta je bio da se ovaj procenat smanji na 10%. U četvrtoj godini projekta možemo sa sigurnošću da kažemo da su trenutni rezultati prevazišli početni cilj:

- ⇒ Tokom školske 2007/08 godine procenat odustajanja je bio 7.32%.
- ⇒ Tokom školske 2008/09 godine procenat odustajanja je bio 6.37%.
- ⇒ Tokom školske 2009/2010 godine procenat odustajanja smanjio se na 2,95% do kraja školske godine.
- ⇒ Veći broj učenika upisao se na četvorogodišnje obrazovne profile.

63% učenika je u četvorogodišnjim obrazovnim profilima, 37% je upisano na trogodišnje obrazovne profile. Za razliku od drugih istočnoevropskih zemalja, u Vojvodini i Srbiji generalno govoreći učenici koji pohađaju kraće obrazovne programe, tkz. trogodišnje stručne obrazovne profile nisu odvojeni od onih koji pohađaju četvorogodišnje programe. Iako trogodišnje školovanje nije savršeno rešenje, jedna od pozitivnih strana programa jeste da se obrazovni profili biraju na osnovu realnih potreba tržišta rada; shodno tome, učenici dobijaju obuku koja je vredna i odgovarajuća za uslove u realnom životu i omogućava zapošljavanje.

- ⇒ Povećana motivacija među učenicima srednjih škola za nastavak ka višem obrazovanju.
  - Tokom školske 2006/07 godine, 52 učenika upisala su fakultete i više škole.
  - Tokom školske 2007/08 godine, 67 učenika upisalo je fakultete i više škole.
  - Tokom školske 2008/09 godine, 101 učenik upisao je fakultete i više škole.
  - Tokom školske 2009/10 godine, 134 učenika upisalo je fakultete i više škole.
- ⇒ Veća motivacija među nastavnicima i školskim osobljem za rad sa romskim učenicima i njihovim porodicama na efikasniji način.
- ⇒ Pozitivniji stav među javnim službenicima po pitanju rešavanja pitanja vezanih za obrazovanje Roma na merljivije i efikasnije načine.
- ⇒ Prosek ocena posmatran tokom tri godine projekta je 17% odličnih učenika (sa prosekom ocena 5,00 do 4,50); 34% vrlo dobrih (prosek ocena od 4,4 do 3,5); 39% učenika sa prosekom ocena od 3,4 do 2,5; 4% učenika sa prosekom od 2,4 do 2,0.
- ⇒ 6% učenika je ili odustalo ili je ponovilo razred a procenat odustajanja je u opštem procentu opao. Procenat odustajanja pre početka projekta je bio 25%; trenutni procenat za učenike tokom njihove treće godine srednjeg obrazovanja je 5,54%.

Pozitivna iskustva tokom projekta dovela su do produžetka angažovanja Pokrajinskog sekretarijata za obrazovanje Vojvodine u sprovođenju projekta. Zajedno sa REF-om, Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje Vojvodine je aplicirao za sredstva Urgentnog Fonda Instituta za otvoreno društvo-

Soroš fondacije za dodatne dve godine finansiranja ovog projekta. Novi fondovi su nedavno odobreni i nad njima će upravljati Fond za otvoreno društvo Srbije. REF će obezbediti stručnu podršku, monitoring i tehničku podršku.

Svi ovi projekti prošli su interni monitoring od strane REF-a. Četiri REFova projekta su eksterno evaluirana i relevantna dokumentacija u vezi sa zaključcima eksternog evaluiranja je dostupna na našoj internet prezentaciji.

5. REF je nedavno započeo novu inicijativu u Srbiji koja cilja raseljenu populaciju iz romskog naselja Gazela. Kroz ovaj program naši partneri romska NVO Mali Princ i kancelarija školske uprave za grad Beograd rade na kreiranju modela zvaničnog školskog sistema koji će odgovarati potrebama one romske dece koja dolaze iz socijalno depriviranih sredina, tkz.geta. Kreiranje ovog modela podrazumeva pristup koji je više usmeren na dete i zajednicu uz uključivanje roditelja što povećava poverenje između romske zajednice i obrazovnog sistema. Projekat uključuje rad sa 170 dece predškolskog i školskog uzrasta (110 dece uzrasta između 5,5 i 15 godina) i sa njihovim roditeljima; program će takođe biti sproveden u osam osnovnih škola u Beogradu i na šest lokacija sa raseljenom populacijom
6. Tokom 2010 REF je koristio novu metodologiju u koncipiranju planova za projekte integracije Roma u okviru DILS programa putem implementacije zajma Svetske banke. U tom cilju REF je obezbedio opštinske mentore kao resurs za potrebe lokalne zajednice prilikom razvoja DILS programa. Kroz ovaj program REFova ekspertiza, široko dostupna na međunarodnom nivou, u Srbiji postaje dostupna i na lokalnom, i na nacionalnom nivou.

Fondovi planirani za komponentu integracije Roma u okviru DILS projekta iznose 2.000.000,00 evra, podeljenih u dva dela: 1) direktna šema grantova za približno 40 lokalnih projekata (individualni grantovi biće dodeljivani lokalnim timovima konzorcijuma za projekte lokalnog razvoja usluga) i 2) centralni program razvoja koji će služiti za pružanje podrške odabranim opštinama kroz obezbeđivanje procesa za kreiranje projekata.

DILS/REF-ova komponenta DILSa za inkluziju Roma ima za cilj pružanje podrške i staranje da se lokalne obrazovne usluge razvijaju na način koji podmiruje potrebe lokalne romske dece na efikasniji način; ovim se cilja smanjivanje razlika u obrazovnom uspehu između romske i neromske dece. Postizanje ovog cilja u okviru ciljanih (nerazvijenih) opština zahteva adekvatnu podršku kao i finansijsku pomoć – a obe su predviđene kao dve ključne komponente DILS/REF-ove komponente za inkluziju Roma (Centralni program razvoja i Šema grantova).

Jedan od ključnih stubova podrške koji će biti obezbeđen kroz centralni program razvoja DILS/REF-ovog projekta za inkluziju Roma biće opštinski mentor, čija će podrška i pomoć biti ključna za razvoj i sprovođenje inkluzije Roma u obrazovanje na opštinskom nivou. Svaka pozicija opštinskog mentora biće dodeljena profesionalcu koji je radio na sprovođenju politike inkluzije Roma na lokalnom nivou i koji ima iskustva u pružanju neophodne podrške opštinskim strukturama (npr. konzorcijumu partnera) za uspešnu inkluziju Roma u obrazovanje. Posao opštinskog mentora takođe će biti da savetuje lokalni partnerski konzorcijum o odgovarajućim rešenjima koja su skrojena za potrebe lokalne zajednice. Šta više, mentori za Rome će služiti kao izuzetan resurs u okviru centralnog programa razvoja i radiće na pomoći opštinama prilikom razvoja inkluzivne upisne politike i sistema za podršku za uspešno obrazovanje romske dece od pripremnog predškolskog obrazovanja na dalje.

28 opštinskih mentora pod ugovorom odabrano je kroz sledeći petostepeni proces:

Faza 1: Objavljen je javni poziv kroz koji su primljene prijave 42 kandidata.

Faza 2: Komisija Ministarstva za obrazovanje napravila je listu od 32 najbolja kandidata.

Faza 3: Uvodna mentorska obuka je obezbeđena za 32 odabrana kandidata. Ova obuka je bila organizovana od tima eksperata iz Inicijative za reformu lokalne uprave i javnih službi Instituta za otvoreno društvo (OSI LGI) i podržana od strane DILS/REF osoblja. Konačni odabir 28 opštinskih mentora bio je zasnovan na kriterijumima koji je uspostavio OSI LGI tim trenera tokom uvodne obuke kandidata za mentore.

Faza 4: Intenzivni petodnevni trening je obezbeđen za 28 opštinskih mentora. Deo ove obuke razvijen je od strane tima trenera iz Stalne konferencije gradova i opština a drugi deo od strane članova tima DILS-a i DILS/REF projekta.

Faza 5: Završetak procedure angažovanja 28 odabranih opštinskih mentora.

92

Ukupno, svih 59 nerazvijenih opština sa indeksom siromaštva ispod 0.35 i visokim procentom romske populacije (koji je jednak ili viši od 1.000 osoba) u Srbiji pozvano je da učestvuje u DILS/REF-ovoj komponenti inkluzije Roma; ukupno je 58 opština prihvatilo i učestvovala u projektu. U skladu sa tim, mentorska podrška obezbeđena je za 58 opština bez obzira da li su prethodno pripremile Lokalni Akcioni Plan za inkluziju romske dece u obrazovni sistem. Svaki od 28 odabranih i obučanih opštinskih mentora biće odgovoran za najmanje jednu a najviše četiri opštine, u zavisnosti od veličine i udaljenosti među opštinama.

Ključna uloga 28 angažovanih opštinskih mentora jeste da rukovode procesom pripreme, kreiranja i sprovođenja inkluzivne upisne politike i pruže podršku sistemu za uspešno obrazovanje romske dece u opštini. Oni će to činiti kroz pripremu partnerskih konzorcijuma, podizanjem kapaciteta u okviru lokalnih samouprava i ohrabrivanjem saradnje između lokalnih partnera.

Naposletku, ključne odgovornosti opštinskih mentora uključuju:

- ⇒ podržavanje razvoja lokalnih servisa stvaranjem mreže, jačanjem organizacionih i administrativnih kapaciteta lokalnih pružalaca usluga (kao što su opštine, direktori škola, nastavnici, lokalne romske NVO, i drugi relevantni profesionalci u sistemu socijalne zaštite, zdravstvene zaštite, itd.), i stvaranje internih i eksternih mehanizama za održivo dugoročno planiranje;
- ⇒ podržavanje uspostavljanja školskih integracionih projekata, uključujući uspešno razvijanje, podržavanje i uspostavljanje školskih integracionih projekata, kao i uspešan razvoj, implementaciju i monitoring novih programa i okončanje postojećih lokalnih akcionih planova za Rome; ovi programi će se bazirati na inkluziji romske dece u lokalni obrazovni sistem i mogu uključivati scenarije i opcije za fiskalnu decentralizaciju, razvoj standarda, licenciranja i inspekcije, kao i alata za podršku monitoringu;
- ⇒ obezbeđivanje uključivanja lokalnih romskih struktura (romske NVO, romski koordinatori, zdravstveni medijatori, pedagoški asistenti, roditelji romske dece) koje će: a) obezbeđivati aktivno učešće lokalne romske zajednice u sprovođenju projekta, b) obezbediti efikasan protok informacija između roditelja romske dece, opština i škola, i c) doprinositi uspešnim akademskim karijerama romskih učenika u zajednici.

Očekuje se da će zauzvrat:

- ⇒ mentorski pristup doprineti razvoju i gajenju saradnje između različitih pružalaca usluga na lokalnom nivou; ovo će se odigrati kroz efikasno uspostavljanje i implementaciju inkluzivne upisne politike i sistem podrške za uspešno obrazovanje romske dece;

- ⇒ lokalne opštinske strukture biće ohrabrene da preuzmu odgovornost i obezbede ravnopravne javne servise za sve lokalne stanovnike, prvenstveno one romskog porekla;
- ⇒ samouprave će biti ohrabrene da odrede i uključe dodatne fondove iz državnog budžeta za implementaciju LAP za obrazovanje Roma;
- ⇒ biće postignut pun upis romske dece u predškolske ustanove i značajno smanjenje procenta odustajanja; i
- ⇒ mreža od 28 odabranih i obučanih opštinskih mentora će podržati, savetovati i ohrabriti lokalne partnere u konzorcijumu u 58 odabranih opština da razvijaju i sprovode inkluzivnu upisnu politiku i sistem podrške za uspešno obrazovanje romske dece na opštinskom nivou.

7. Inkluzija Roma u ranom detinjstvu predstavlja projekat istraživanja, lobiranja i propagiranja koji sponzorišu i upravljaju Romski obrazovni fond, Institut za otvoreno društvo i UNICEF. Njegov cilj je da prikupi podatke i informacije o inkluziji romske dece u sistem usluga tokom ranog dečijeg razvoja u šest evropskih zemalja: Češka Republika, Makedonija, Srbija, Rumunija, Mađarska i Španija.

U svakoj od ovih zemalja će nacionalni eksperti pripremiti izveštaj o Inkluziji Roma u periodu ranog detinjstva. RECI izveštaji će identifikovati koje su to prioritetne politike i problemi u okviru perioda ranog dečijeg razvoja za romsku decu i njihove porodice. Oni će biti zasnovani na normativnim vrednostima (npr. osnovnim pravima dece i manjinskih grupa kao što je to definsano poveljama UN i EU direktivom 2000/73 od 29. juna 2007. godina), u okviru unapred dogovorenih pozicija i strategija vezanih za rano detinjstvo koje bi trebalo usvojiti u cilju podrške isključenim porodicama i njihovoj deci (npr. potreba za obezbeđivanjem snažne podrške i finansiranja od strane vlade; potrebe za uključivanjem svih najvažnijih učesnika a naročito ciljnih grupa...) i istraživanjima na osnovu dostupnih podataka. Izveštaji će staviti snažan akcenat na postignuti napredak i na inovativne programme koji mogu biti generalizovani radi primene i napretka u svim pomenutim zemljama. Svaki izveštaj biće detaljno prekontrolisan da bi se utvrdilo da li odgovara zadatom formatu i potvrđen kroz intervjuisanje učesnika kao i nacionalnim sastankom svih učesnika, uključujući i predstavnike vlasti i međunarodne eksperte. Poslednje poglavlje svakog nacionalnog izveštaja biće sačinjeno nakon nacionalnog konsultativnog sastanka. Ilustrativne vinjete koje prikazuju iskustva romske dece i njihovih porodica, kao i inovativne prakse i programi, biće inkorporirane u konačni izveštaj. Predložena vremenska odrednica za ovaj projekat je od 2009 do 2011.

Stipendijski program REF-a u Srbiji

Roma Memorial University stipendijski program (RMUSP) prisutan je u Srbiji od 2001. godine. Tokom godina sprovođenja ovog Programa, RMUSP je podržao 472 romska studenta u Srbiji. Polja studiranja uspešnih stipendista kreću se od finih umetnosti do tehnike. Univerziteti sa većim brojem RMUSP stipendista su: Univerzitet u Beogradu; Univerzitet u Nišu i Univerzitet u Novom Sadu. Četiri romska studenta nastavila su ka postdiplomskim studijama. Dvoje RMUSP stipendista upisalo se na magistarske studije u sferi komunikacija i masovnih medija, dok su dve stipendistkinje upisale doktorske studije u oblasti kliničke medicine i urbane zaštite okoline. Tokom akademske 2008-09 godine jedna dodatna stipendija dodeljena je romskom studentu upisanom na magistarske studije u oblasti zaštite okoline koja se predaje na Međunarodnom Institutu za zaštitu okoline i javnog zdravlja na Kipru.

Nakon što je stipendijski program postao deo REF-a utrošeno je 129,500.00 USD (87,536.06 evra) na stipendije u Srbiji. Stipendije se dodeljuju na osnovu kriterijuma postignutih rezultata: zbog toga se mali broj stipendista u Srbiji objašnjava slabim kvalitetom pristiglih aplikacija.

Tokom 2009-10 školske godine od 150 RMUSP aplikantata 73 su dobila ukupno €65,160. U Međunarodnom programu stipendiranja (koji je prethodno nosio ime Inter-regionalni i dodatni programi) tokom školske 2009-10 godine nisu registrovani aplikanti iz Srbije.

Počev od školske 2010-11 godine REF je u Srbiji započeo Program stipendiranja za učenike i studente romske nacionalnosti za obrazovanje u oblasti medicinskih nauka (RHSP).

REF/Stipendijski program (REF/SP) Alumni inicijativa

Nakon devet godina iskustva u pružanju podrške romskim studentima u sticanju akademskog obrazovanja u jugositočnoj, centralnoj i istočnoj Evropi, REF/Stipendijski program (RMUSP/OSI) poduzeo je inicijativu za razvijanje Alumni mreže među njegovim korisnicima. Ova inicijativa proistekla je kao rezultat povećanog broja diplomiranih romskih studenata koji su podržani od strane REF/SP. U svrhu ove inicijative, Program trenutno sprovodi istraživanje o proceni potrebe za platformom Alumni umrežavanja. U okviru ovog istraživačkog procesa, Program organizuje sastanke fokusnih grupa u nekoliko programskih zemalja. Ishod ovog istraživanja i radnih poseta biće uključene u strategiju za Alumni umrežavanje. Iz iskustava dobijenih u okviru Programa u Srbiji, interes za uspostavljanje Alumni mreže snažno je iskazan od strane romskih studenata univerziteta, korisnika REF/SP. Zbog toga će Srbija biti jedna od programskih zemalja koja će biti uključena u sastanke fokusnih grupa sa korisnicima stipendija i romskim univerzitetskim postdiplomcima koji primaju podršku u okviru ovog Programa.

Strateške smernice za buduće aktivnosti REF-a⁷⁹

1. Ključni problemi koje treba rešavati u budućnosti

Što se tiče obrazovanja romskih učenika, svi stručnjaci se slažu da postoje tri problemima od izuzetne važnosti:

- ⇒ Niska stopa učestvovanja u predškolskom obrazovanju.
- ⇒ Izuzetno visoka stopa odustajanja na nivou osnovno-školskog obrazovanja i veliki broj dece van sistema školovanja.
- ⇒ Broj romske dece učenika specijalnih škola

Ova lista problema se nije promenila od odobrenja REF strategije za Srbiju na početku Dekade. Najčešći razlozi za nisku stopu učestvovanja romskih učenika u redovnom školovanju su prepreke koje stvara obrazovni sistem i diskriminacija od strane školskog osoblja. Ova situacija dovodi do:

⁷⁹ Rado, Peter. "Moguće oblasti za saradnju između Romskog obrazovnog fonda i Ministarstva prosvete Republike Srbije" Izveštaj.

- ⇒ Održavanje dvostrukog diskursa u kvalitetu i efektivnosti obrazovanja u celini i onog pruženog romskim učenicima.
- ⇒ Diskriminacija i socijalna marginalizacija kreira nizak nivo učešća tako da drugi razlozi za loše obrazovne rezultate (npr. loš kvalitet nastave) ostaju nevidljivi.
- ⇒ Instrumenti dizajnirani da dovedu do promene u nastavi-učenju (npr. standardi) nisu dobro podešeni da se primenjuju u radu-nastavi sa ranjivim grupama učenika. Tokom 2010-11 godine biće izrađeni kriterijumi i indikatori za proces eksterne evaluacije rada obrazovnih institucija. Za svaku od oblasti kvaliteta rada ocjenjuje se set novih pokazatelja socijalne uključenosti; oni će biti dizajnirani sa ciljem da se utvrdi da li institucije posvećuju posebnu pažnju deci- učenicima i studentima iz osetljivih društvenih grupa.

2. *Strateške smernice za buduće aktivnosti REF-a*

2.1 *Mogućnosti i dostupni izvori finansiranja*

- ⇒ Snažna privrženost, rukovođenje i koordinacija. Kao što je već pomenuto, obrazovanje romskih učenika predstavlja pitanje visokog prioriteta u okviru planova Ministarstva prosvete.
- ⇒ Bolja upotreba bazičnog razvoja, dobre i loše prakse. Zbog decenijskih investicija međunarodnih donatorskih agencija, bogat izvor fundamentalnih iskustava je dostupan u Srbiji.
- ⇒ Dostupna iskustva i znanja van Srbije. Pošto ogromna većina problema vezanih za obrazovanje romskih učenika nije jedinstvena, profesionalna razmena između zemalja koje učestvuju u Dekadi Roma predstavlja bogat izvor relevantnih saznanja i iskustava.

Postoje određena finansijska sredstva koja mogu biti usmerena u razvoj obrazovanja romskih učenika, od kojih su najvažniji drugi program finansijskog zajma Svetske banke i fondovi Evropske unije koji su dostupni kroz IPA sistem.

2.2 *Kriterijumi za odabir potencijalnih segmenata za unapređivanje*

Odabir predloženih programa koji će biti finansirani trebalo bi da bude zasnovan na sledećim kriterijumima:

- ⇒ Fokusiranje na najvažnije probleme na osnovu razvojnog pristupa. Budući programi trebalo bi da se odnose na probleme koji su najvažniji u okviru Srbije.
- ⇒ Najveći mogući uticaj uz ograničene fondove. Iznos eksterne podrške u okviru razvoja obrazovanja romske dece u Srbiji – čak iako se poveća – biće minimalan u odnosu na zahtevane investicije. Međutim, taj iznos može da bude dovoljan za efekat održive politike ukoliko je vlada otvorena za saradnju.
- ⇒ Kontinuitet i jačanje na osnovu prethodnih rezultata. Postoje određeni segmenti u kojima je REF bio aktivan još od osnivanja, kao što su pripremno predškolsko obrazovanje, obrazovanje odraslih, program stipendiranja i mentorske podrške srednjoškolcima i studentima. REF je pilotirao antidiskriminacioni program inicijative na promociji romske kulture, učenje srpskog jezika kao drugog jezika, harmonizaciju i koordinaciju rada donatora. Ovi programi su akumulirali iskustvo i tehnička znanja, proizveli konkretnere rezultate i svrstali REF u sistem podele rada među donatorskim agencijama koje su aktivne u Srbiji.
- ⇒ Dostupna znanja u informacije. REF uveliko koristi svoje resurse u obezbeđivanju razmene znanja i informacija.

2.3 Grupe predloženih razvojnih inicijativa

Na osnovu ključnih problema sa kojima se susreću romska deca u sistemu obrazovanja u Srbiji, od najvažnijih segmenata, tri grupe mogućih programa se predlažu kao segmenti potencijalne saradnje sa Ministarstvom prosvete Srbije. One su kreirane kako bi rezultirale značajnim promenama u skladu sa njihovom opštom svrhom. Predloženi segmenti su:

- ⇒ *Podrška potencijalnom fundamentalnom razvoju*: razvijanje metoda i uslova za osnaživanje nisko-intenzivnih i izolovanih primera dobre razvojne prakse.
- ⇒ Program za jačanje mentorskog programa REF-a u okviru sistema srednjeg obrazovanja; razvoj postojećih REFovih programa.
- ⇒ Jačanje REFove uloge u koordinaciji raspoloživih sredstava donatora.

96

2.4 Program podrške eksternoj proceni učinka romskih učenika u poređenju sa učinkom neromskih učenika na osnovu standarda za osmi razred.

1. Program politike komparativne analize politika sa ciljem smanjivanja usmeravanja romskih učenika ka specijalnom obrazovanju i podrške Ministarstvu prosvete i stručnjacima u ovom polju radi razvijanja dugoročne strategije razvoja za inkluziju dece sa posebnim potrebama.
2. Program za poboljšanje kapaciteta škola radi inkluzije Roma. On bi mogao biti zasnovan na adaptaciji postojećih metoda koje su razvijene u centralno-evropskim zemljama.
3. Politika obuhvata dece van sistema redovnog školskog obrazovanja: ona podrazumeva moguću saradnju u segmentima koji su do sada slabo tretirani kako u okviru vladinih politika tako kao i od strane međunarodnih donatorskih agencija.

Očekivani rezultati aktivnosti REF-a

REF ima za cilj postizanje rezultata putem ovih aktivnosti tokom nekoliko narednih godina na sledećim nivoima:

Pravne, finansijske i administrativne promene:

- ⇒ Primenjiv zakonski okvir za afirmativnu akciju na svim obrazovnim nivoima.
- ⇒ Primenjiv pravni okvir za otkrivanje i prevenciju diskriminacije u obrazovanju.
- ⇒ Odgovarajući finansijski mehanizmi povezani sa procesom decentralizacije kao što su šeme finansiranja po učeniku, kojima bi se obezbedilo da su odgovarajuće inicijative primenjene na nivou škola u cilju podrške upisu i inkluziji romskih učenika.

Obrazovni indikatori (očekivani rezultati u srednjem reku):

- ⇒ Skoro univerzalni upis u pripremni predškolski program u okviru siromašnih romskih zajednica u zakonski predviđenom uzrastu.
- ⇒ Smanjen stepen odustanka u periodu od petog do osmog razreda i povećan procenat uspešnog okončanja osnovnog obrazovanja.
- ⇒ Povećanje kvaliteta obrazovanja romskih učenika.

- ⇒ Smanjenje broja romske dece koja pohađaju specijalne škole.
- ⇒ Povećanje upisa romske dece u srednje škole i tercijerno, visoko i više obrazovanje, uz odgovarajuće povećanje obima i iznosa stipendijske podrške.
- ⇒ Broj desegregiranih opština treba predstaviti kao dobre primere.

Poboljšana društvena kohezija:

- ⇒ Povećan stepen prihvatanja od strane nastavnog osoblja i roditelja neromske dece u uspostavljanju integrisanih škola.
- ⇒ Poboljšana međusektorska saradnja. Kako bi se postigli ciljevi Dekade, saradnja između odgovornih vladinih tela mora biti podržana.

97

Okvir za monitoring zemlje

Monitoring ovih očekivanih rezultata treba da bude sproveden kroz matricu organizacija koje će obezbediti širok spektar neophodnih podataka. To uključuje:

- ⇒ Mrežu romskih NVO angažovanih u obrazovanju.
- ⇒ Zavod za statistiku.
- ⇒ Baze podataka Ministarstva prosvete, drugih vladinih agencija i druge podatke prikupljene u okviru projekata stranih donatora.
- ⇒ Baze podataka u okviru sistema socijalne zaštite.
- ⇒ Evaluaciju i monitoring koji su dizajnirani i finansirani u okviru svakog projekta REF-a.

Kako bi se razvio efikasan monitoring sistem, REF može da odluči da angažuje agenciju za prikupljanje podataka u nepokrivenim segmentima.

Aneks 1

98

Rezultati učenika na međunarodnim testovima

Srbija je učestvovala na PISA (Program međunarodne procene dostignuća učenika) i TIMSS testiranju (Međunarodno ispitivanje nivoa postignuća učenika četvrtog i osmog razreda u domenu matematike i prirodnih nauka) po prvi put tokom 2003.⁸⁰ Ova dva testa predstavljaju dva naj-sveobuhvatnija međunarodna programa koji ocenjuju dostignuća učenika koji se bliže okončanju obaveznog školovanja. Postignuća učenika iz Srbije prikazana su u sledećoj tabeli:

Tabela A1: Rezultati testa PISA 2003

OBLAST	SRBIJA		OECD		RAZLIKA SRBIJA- OECD
	Prosek	S.E.	Prosek	S.E.	
Matematika	437	3,8	500	0,6	- 3
Čitanje	437	3,8	500	0,6	- 3
Nauka	437	3,8	500	0,6	- 3

(“Prosek” predstavlja prosek zemlje; S.E. predstavlja standardno odstupanje koje prikazuje razliku između proseka i normalne raspodele)

⁸⁰ OECD (2003): *Učenje za svet sutrašnjice*: Prvi rezultati testa PISA 2003, Pariz: OECD publikacije <http://www.pisa.oecd.org>.

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J.: *TIMSS 2003 Međunarodni izveštaj za matematiku*, Boston: Lynch School of Education, Boston College.

Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. and Chrostowski, S.J.: *TIMSS 2003 Međunarodni naučni izveštaj*, Boston: Lynch School of Education, Boston College <http://www.timss.bc.edu>. Način na koji su rezultati prikazani u PISA i TIMSS testu je sledeći:

U svakom segmentu ocenjivanja, svakom učeniku se dodeljuje ocena na osnovu težine zadataka koje učenik može sa pouzdanošću da obavi. Tabele su sačinjene tako da je prosečan zbir poena učenika 00 poena a dve trećine učenika postignu zbir od 00 do 600 poena (npr. standardno odstupanje iznosi 00 poena).

Tabela A2: Rezultati testa TIMSS 2003

OBLAST	SRBIJA		SVET		RAZLIKA SRBIJA-SVET
	<i>Prosek</i>	<i>S.E.</i>	<i>Prosek</i>	<i>S.E.</i>	
Matematika	77	2	7	0	+12
Nauka	8	2	7	0	-

Kao što je to slučaj sa mnogim zemljama, učenici iz Srbije su se bolje pokazali na TIMSS nego na PISA testu,⁸¹ pošto su uglavnom bili ravnopravni sa međunarodnim prosekom na TIMSS testu. Međutim, razlika između učenika iz Srbije i prosečnog učinka na nivou OECD-a na PISA testu bila je veoma značajna; učenici iz Srbije po postignutim rezultatima u oblasti matematike i nauke zaostaju za vršnjacima iz većine evropskih zemalja celu jednu školsku godinu, i skoro dve školske godine u oblasti čitanja. Ove razlike mogu imati ozbilj ne implikacije za njihovu međunarodnu konkurentnost.

Rezultati iz matematike i nauke na testu PISA 2006 su bili slični rezultatima testa PISA 2003, mada je zbir poena osvojen za čitanje tokom testa PISA 2006 bio unekoliko gori u odnosu na test PISA 2003. Rezultati testa TIMSS 2007 su značajno gori u odnosu na test TIMSS 2003 u oblasti matematike i nauke.

Tabala A3: Rezultati testa PISA 2006

OBLAST	SRBIJA		OECD		RAZLIKA SRBIJA- OECD
	<i>Prosek</i>	<i>S.E.</i>	<i>Prosek</i>	<i>S.E.</i>	
Matematika	435	3.5	498	0.5	-63
Čitanje	401	3.5	492	0.6	-91
Nauka	436	3.0	500	0.5	-64

Tabela A4: Rezultati testa TIMSS 2007

OBLAST	SRBIJA		SVET		RAZLIKA SRBIJA-SVET
	<i>Prosek</i>	<i>S.E.</i>	<i>Prosek</i>	<i>S.E.</i>	
Matematika	486	3.3	500		-14
Nauka	470	3.2	500		-30

⁸¹ Ovo zbog činjenice što zadaci u okviru PISA testa prožimaju dosta gradiva i zbog toga što je uzorkovanje za ove dve studije različito; TIMSS je mnogo povoljniji za Srbiju od PISA testa. TIMSS obuhvata učenike na kraju obrazovanja u osnovnoj školi, obično kada se pripremaju za konačne testove, dok PISA obuhvata 15-godišnjake, koji su obično u prvom razredu srednje škole i kojima znanje iz gradiva obuhvaćenog testom unekoliko nije sveže u pamćenju.

Tabela A4: Rezultati PISA testiranja 2009

OBLAST	SRBIJA	OECD	RAZLIKA SRBIJA-OECD
Matematika	442	498	-54
Čitanje	442	493	-51
Nauka	443	501	-58

100

Prema rezultatima PISA testiranja u 2009.godini Srbija je jedna od osam zemalja, od 39 zemalja s uporedivim rezultatima i u 2003. i 2009. čiji su učenici pokazali poboljšanje performansi u matematici. Srbija je takođe među jedanaest zemalja, od pedeset šest čiji rezultati su uporedivi u 2006. i 2009. godini čiji učenici pokazuju povećanje uspešnosti u nauci.

PISA rezultati za 2006 pokazuju da je u Srbiji 48% testiranih funkcionalno pismeno prema 52% koji nisu dostigli nivo čitalačke pismenosti. Nakon tri godine analizirani rezultati za 2009 PISA testiranja su pokazali značajno povećanje funkcionalne pismenosti u u Srbiji; 67% učenika su ocenjeni kao funkcionalno pismeni u odnosu na 33% koji nisu dostigli novo čitalačke pismenosti.

Rezultati PISA testiranja 2010. godine

Iako je ove godine Srbija u poređenju sa ranije postignutim rezultatima na PISA testiranju "pala" sa 41. na 43. mesto među 74 zemlje koje su učestvovala u testiranju, ona je zapravo poboljšava svoje rezultate; ovaj put u istraživanje su bili uključeni učenici iz više zemalja nego u 2009, kada je samo 57 zemalja učestvovalo.

Srbija je ostvarila najveći napredak u čitalačkoj pismenosti, gdje je broj funkcionalnih nepismenih smanjen za 19 posto, dok je u području matematičke i naučne pismenosti napredak između dva i tri posto, odnosno po rezultatima PISA 2010 u Srbiji ima 33% funkcionalno nepismenih, 34% naučno nepismenih i 40% matematički nepismenih od 1005 testiranih. Činjenica da je funkcionalna nepismenost pala za 19% daje dobar temelj za budući napredak u svim područjima obrazovanja.

U odnosu na 2006. godinu Srbija je postigla napredak u 2010. testiranjem na nivou matematičke i naučne pismenosti za sedam bodova u oba područja i 40 bodova iz čitanja. Ukupna prosečna ocena iz sve tri oblasti još uvek je za oko 50 bodova niže od proseka zemalja OECD-a, što je približno učinku od nešto više od jedne godine školovanja u tim zemljama. Detaljnije informacije o PISA 2010 će biti dostupan početkom 2011. godine.

Aneks 2

Stepen angažovanja u poboljšanju ishoda obrazovanja Roma u Srbiji

POMOĆ I PODRŠKA ROMSKOJ ZAJEDNICI	PODRŠKA U IMPLEMENTACIJI OBRAZOVNIM VLASTIMA	KREIRANJE POLITIKE SA VLADOM
<p>1. Stvaranje Roma profesionalaca u obrazovanju na različite načine. REF će morati da bude veoma aktivan u institucionalnom razvoju kao i u razvoju ljudskih resursa koji uključuju buduće romske edukatore. Ovaj rad će uključivati:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Podršku institucionalnom razvoju i jačanju kapaciteta romske zajednice koja je uključena u aktivnosti vezane za obrazovanje. ⇒ Traženje predloga za jačanje kapaciteta romske zajednice radi rešavanje pitanja vezanih za obrazovanje. ⇒ Razvijanje romske mreže za obrazovanje. ⇒ Podršku većoj saradnji/ povezivanju između lokalnih vlasti i romskih NVO. ⇒ Ohrabrivanje udruženja roditelja romske dece za uključivanje romskih roditelja kao članova saveta roditelja i školskih odbora. 	<p>1. Nadogradnja na već uspostavljene nove sisteme, kao i obezbeđivanje njihove efikasnosti po pitanju obrazovanja Roma. To uključuje sledeće:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Obezbeđivanje visokog procenta upisa Roma u obavezni pripremni predškolski program putem proširenja tekućih projekata ili podrškom dobrom sistemu za monitoring upisa – bilo od strane NVO ili opštinskih inspektorata. ⇒ Obezbeđivanje otvaranja pravednog broja novih profila za romske učenike u okviru predstojeće reforme strukovnog obrazovanja sa modularnim uputstvom koje omogućava lako ponovno upisivanje u okviru sistema obrazovanja i kvalifikacije na različitim nivoima. ⇒ Obezbeđivanje obuke postojećeg nastavnog kadra koje podrazumeva kvalitetne programe koji jačaju senzitivizaciju nastavnika i pružaju veštine koje su neophodne za 	<p>1. Razvijanje sistema finansiranja po učeniku. Od suštinske je važnosti da se obezbedi podrška takvom razvoju, kao i usvajanje adekvatnog finansijskog koeficijenta za romske učenike, kao i da se podrži sveopšti pristup fiskalnoj decentralizaciji koja obezbeđuje adekvatne prihode siromašnijim lokalnim samoupravama sa velikom romskom populacijom.</p> <p>2. Rezultirajuća politika po pitanju registrovanja prebivališta bi trebalo da bude podržana, kao i ukidanje barijera prilikom upisa koje proističu iz registrovanja boravišta Roma i neposredovanja identifikacionih dokumenata.</p> <p>3. Institucionalizacija afirmativne akcije za sekundarno i tercijerno obrazovanje i preispitivanje novih zakonskih rešenja koja su trenutno u pripremi ili na javnoj diskusiji, sa specijalnim osvrtom na odnos takve regulative</p>

<p>2. Pronalaženje adekvatnih mehanizama koji dopunjuju nedostatak sistemske podrške romskoj deci. Ovo može biti učinjeno podržavanjem romskih inicijativa koje jačaju i dopunjuju aktivno angažovanje roditelja romske dece u obrazovaju njihove dece, kao pto su:</p> <p>⇒ Motivisanje roditelja da upisuju decu na vreme, kako bi se obezbedilo celokupno pohađanje.</p> <p>⇒ Obezbeđivanje vremena i prostora za rad domaćih zadataka, praćenje školskog uspeha, sprečavanje odustajanja od školovanja, itd.</p> <p>⇒ Doprinos razvoju kulturnih događaja koji prenose poruku uspešnog hvatanja u koštac sa problemima vezanim za obrazovanje romskih učenika.</p> <p>3. Bavljenje problemima vezanim za specijalne škole i segregaciju. Aktivnosti mogu uključivati:</p> <p>⇒ Mapiranje/opisivanje procesa upisivanja u specijalne škole iz romske perspective.</p> <p>⇒ NVO monitoring</p> <p>⇒ Posebni naponi za uključivanje roditelja.</p> <p>⇒ Propagiranje i javna svest.</p>	<p>rad u mešovitim odeljenjima, kao i staranje da se opštinsko finasiranje ravnopravno distribuirati radi pokrivanja troškova obuke nastavnog osoblja u opštinama sa niskim primanjima.</p> <p>⇒ Upotreba planova za razvoj škola, koji se sada zahteva od svih škola i predškolskih ustanova, kao i školske samoevaluacije u cilju podrške inkluzivnom obrazovanju. Podrška razvoju od najnižeg nivoa inkluzivnih škola, ohrabrujući njihovu međusobnu saradnju, saradnju sa romskom zajednicom i opštinama.</p> <p>2. Podrška tekućem razvoju u sektoru obrazovanja, kojim se obezbeđuje da Romi ne budu izostavljeni ili da takvim razvojem budu ugroženi. Ovo uključuje sledeće:</p> <p>⇒ Razvoj JISP informacionog sistema. Od suštinske je važnosti da se na JISP sistem može osloniti, pogotovu što se tiče podataka relevantnih za Rome. Ovo će podrazumevati pregovore sa projektnim koordinatorima i konsultantima Svetske banke, kao i sa Ministarstvom prosvete, kako bi se uključila podrška za dodatne module koji obuhvataju podatke od važnosti vezane za obrazovanje Roma.</p>	<p>prema Akcionim planovima za Dekadu i politiku afirmativne akcije (npr. Nacrt zakona o predškolskom obrazovanju, Nacrt zakona o studentskom standardu i Nacrt zakona o studentskim organizacijama, a u međuvremenu je usvojen Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju i Zakon o učeničkom i studentskom standardu).</p> <p>4. Važno je preispitati postojeće šeme stipendiranja, kao i šemu postojeće socijalne pomoći kako bi se razvili efikasniji i bolje usmereni modeli koji mogu obezbediti veći stepen pohađanja i niži stepen odustajanja. Kreatorima politike treba pomoć kako bi usvojili i implementirali ove mere.</p> <p>5. Racionalizacija škola i broja nastavnog osoblja ne bi trebalo da se obavlja bez analiza potreba romske dece koja još uvek nisu u sistemu, ili koja su već odustala od daljeg školovanja. Ignorisanje ove dece bi lako moglo da umani mogućnosti i sredstva koja su još uvek na raspolaganju obrazovnom sistemu, a koja bi mogla biti upotrebljena u korist obrazovanja Roma.</p>
--	---	---

	<p>3. Podrška promenama u obrazovnom sistemu koje su od značaja za Rome, kao što su:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Ponuda časova na srpskom jeziku kao drugom jeziku za romske učenike ⇒ Obezbeđivanje dopunske nastave učenicima iziskuje sistemsku, zakonski obavezujuću uredbu za škole. ⇒ Ukidanje sistema obrazovanja u specijalnim školama. ⇒ Obezbeđivanje aktivnog učešća školske inspekcije na opštinskom nivou u otkrivanju, praćenju i sprečavanju diskriminacije i segregacije Roma u okviru obrazovnog sistema. 	
--	---	--

Aneks 3

Indikatori obrazovanja romskih učenika u Srbiji

104

Procenat Roma koji pohađaju predškolsko obrazovanje između 3. i 6. godine ²⁸	4%
Procenat Roma koji se upisuju u prvi razred ²⁹ Procenat Roma iz naselja koji se upisuju u prvi razred ³⁰	82.5%-89.6% 73,6%
Procenat Roma školskog uzrasta u školi ³¹	70%
Procenat romske dece koja ne nastavljaju osnovno obrazovanje nakon četvrtog razreda ³²	50%
Postignuća na standardnom testu za treći razred 3rd (2004) ³³ (500 je nacionalni prosek za oba predmeta)	Matematika: 366 Srpski jezik: 346 za Rome (niže od proseka za 1.5 SD, ili približno za dve školske godine)
Procenat romske dece koja ne završavaju osam godina osnovnog obrazovanja ³⁴	62.7%-78.8%
Procenat romske dece upisane u specijalne škole i odeljenja (2002/03) ³⁵	12% Roma upisanih u škole su u specijalnim školama/odeljenjima
Procenat Roma (iz naselja) koji nastavljaju obrazovanje na sekundarnom nivou ³⁶	10,2 %
Procenat Roma koji završavaju strukovne škole i praksu ³⁷	6.2%

⁸² Izvor: *Stanje dece u Srbiji 2006*, UNICEF, 2007.

⁸³ Izvor: *Studija procene potreba, 2004.*

⁸⁴ Izvor: *Stanje dece u Srbiji 2006*, UNICEF, 2007.

⁸⁵ Izvor: *Stanje dece u Srbiji 2006*, UNICEF, 2007.

⁸⁶ Izvor: *Studija procene potreba, 2004.*

⁸⁷ Nacionalno testiranje učenika trećeg razreda osnovne škole, Ministarstvo prosvete.

⁸⁸ Izvor: *Studija procene potreba, 2004.*

⁸⁹ Procena zasnovana na podacima Ministarstva prosvete o broju romske dece u redovnim i specijalnim školama (17.323, odnosno 2,105).

⁹⁰ Izvor: *Stanje dece u Srbiji 2006*, UNICEF, 2007.

⁹¹ Izvor: *Studija procene potreba, 2004.*

Procenat upisa Roma u strukovne škole ³⁸	8.1%
Upis na tercijerno obrazovanje (više strukovne škole I na fakultete) ³⁹	0.9%
Procenat formalno nepismenih Romkinja, sa gornjom granicom od četiri razreda osnovne škole i bez ikakvih kvalifikacija ⁴⁰	80%
Procenat učenika romske nacionalnosti mladih od 15 godina koji su uključeni u sistem obrazovanja za odrasle ⁴¹	70-80%

⁹² Izvor: *Studija procene potreba, 2004.*

⁹³ Izvor: *Studija procene potreba, 2004.*

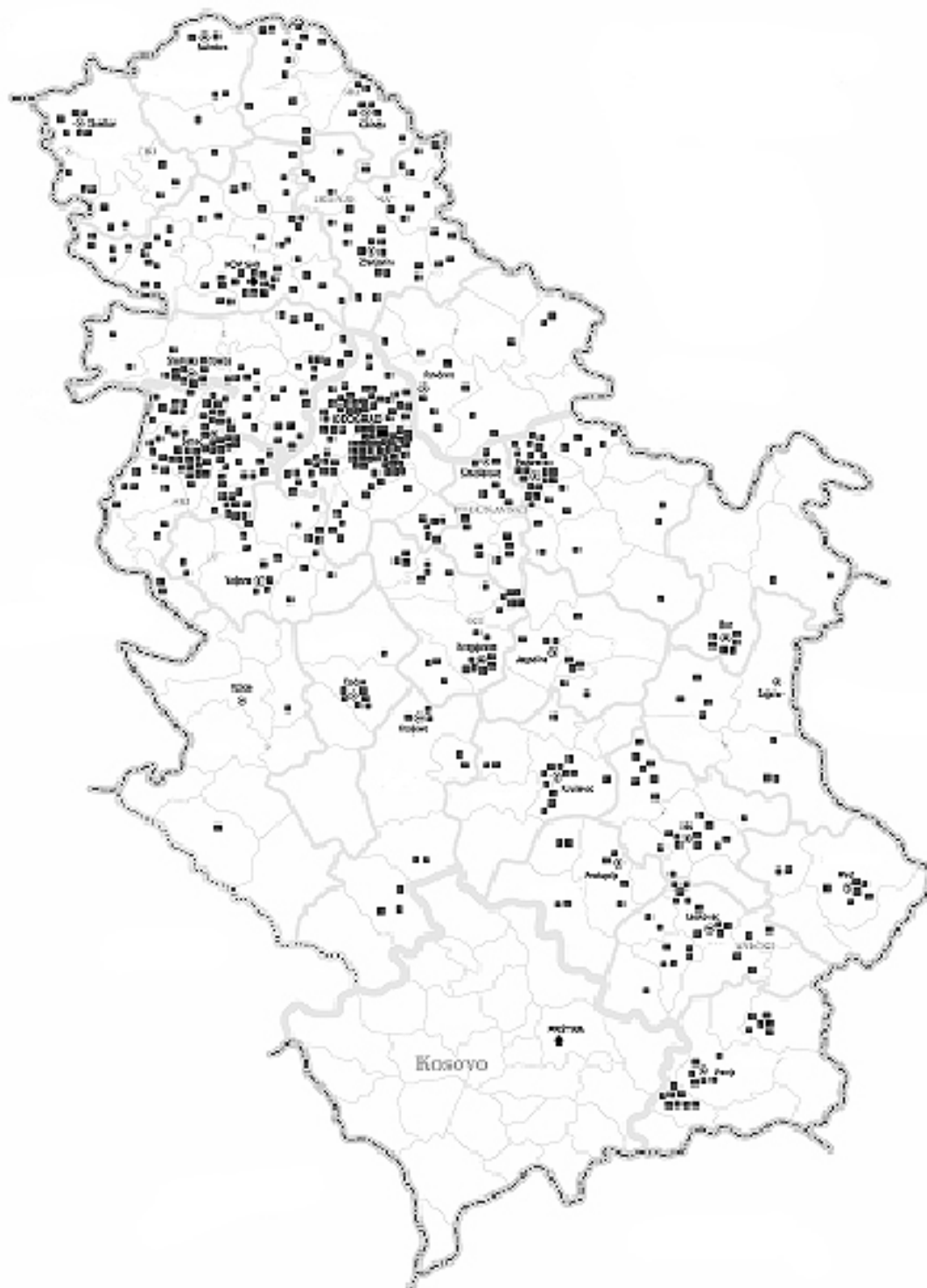
⁹⁴ Equal Access to Quality Education for Roma, Volume 1: Bulgaria, Hungary, Romania, Serbia, EUMAP 2007.

⁹⁵ Equal Access to Quality Education for Roma, Volume 1: Bulgaria, Hungary, Romania, Serbia, EUMAP 2007.

Aneks 4

Mapa romskih naselja u Srbiji

106

Bibliografija

108

- Acković, Dragoslav (2000): *Cigani – Romi u prošlosti i danas, "Samoorganizovanje beogradskih Roma u periodu između dva svetska rata"*, Beograd.
- Havelka, N., E. Hebib i A. Baucal (2003): *Ocernjivanje za razvoj učenika*.
Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije i Centar za evaluaciju.
- Havelka, N. (1990): *Efekti osnovnog školovanja*. Beograd: Institut za psihologiju. Institut za razvoj obrazovanja (2007): *Smernice za razvoj obrazovanja dece i studenata sa posebnim potrebama* (nacrt).
<http://www.reformaobrazovanja.com/english/mediji.php?vest=26&detalj=1>.
- Knezević, G.: *Vodič ka pravnom putu do Bolonje – Prepreke*. OSI Policy Fellowship,
<http://www.policy.hu/themes05/elites/knezevic.htm>, 9. novembar, 2005.
- Kovač Cerović, T. i L. Levkov (et al) (2002): *Kvalitetno obrazovanje za sve – put ka razvijenom društvu*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije.
- Kovács-Cerović, T., V. Grahovac, D. Stanković, N. Vuković, S. Ignjatović, D., Scepanović, G. Nikolić i S. Toma (2004): *Kvalitetno obrazovanje za sve – izazovi reforme obrazovanja u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije,
(http://www.see-educoop.net/portal/id_serbia.htm).
- Kovács-Cerović, T. (2006): *Nacionalni izveštaj: Srbija*. P. Zgaga (Ed): *Unapređenje profesionalnog razvoja nastavnog kadra i prakse nastave/učenja u zemljama jugoistočne Evrope*,
<http://www.see-educoop.net/portal/tesee.htm>.
- Miljević, G. (2004): *Kratki obilazak reforme obrazovnog sistema u Republici Srbiji*,
http://www.see-educoop.net/portal/id_serbia.htm.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2002): *Katalog INSET programa za 2002/2003*.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2003): *Katalog of INSET programa za 2003/2004*.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2005): *Jedinstveni akcioni plan za unapređenje obrazovanja Roma u Srbiji (JAP)*.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2004): *Nacionalni okvir za kurikulum*.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2004): *Statistike osnovnog obrazovanja 2003/2004*, <http://www.infostat.mps.sr.govyu/>.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2004): *Statistike predškolskog obrazovanja 2003/2004*, <http://www.infostat.mps.sr.govyu/>.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2005): *Statistike srednjeg obrazovanja 2003/2004*,
<http://www.infostat.mps.sr.govyu/>.

- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2003): *Obrazovna strategija za decu sa posebnim potrebama (nacrt)*.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2004): *Pravilnik za stručno usavršavanje nastavnika*. Službeni glasnik Republike Srbije br. 13/2004.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2005): *Pravilnik za stručno usavršavanje nastavnika*. Službeni glasnik Republike Srbije br. 56/2005.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2005): *Pravilnik za dobijanje licence*. Službeni glasnik Republike Srbije br. 22/2005.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2003): *Strategija za unapređivanje obrazovanja Roma u Republici Srbiji*.
- Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije (2005): *Strategija Ministarstva prosvete i sporta za period od 2005. do 2010. godine* (<http://www.mps.sr.gov.yu>).
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava (2003): *Nacrt strategije za integraciju i davanje novih ovlašćenja Romima*.
- Ministarstvo za ljudska i manjinska prava i NVO Centar za istraživanje etniciteta (2002): *Romska naselja, uslovi života i mogućnosti integracije Roma u Srbiji*.
- Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. i Chrostowski, S.J. (2004): *TIMSS 2003 Međunarodni izveštaj za matematiku*, Boston: Lynch School of Education, Boston College.
- Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Gonzales, E.J. i Chrostowski, S.J. (2004): *TIMSS 2003 Međunarodni izveštaj za nauku*, Boston: Lynch School of Education, Boston College <http://www.timss.bc.edu>.
- Šećibović, Refik (2002): *Reforma stručnog obrazovanja – Od prvih koraka do primene*.
- Narodna skupština Republike Srbije (2004): *Zakon o izmenama i dopunama zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*. Službeni glasnik Republike Srbije br. 58/2004.
- Narodna skupština Republike Srbije (2005): *Zakon o visokom obrazovanju*. Službeni glasnik Republike Srbije br. 76/2005.
- Narodna skupština Republike Srbije (2003): *Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja*. Službeni glasnik Republike Srbije br. 62/2003.
- Studija o proceni potreba*: Srbija, 2004 (<http://www.romaeducationfund.org>). OECD (2001): *Tematski prikaz nacionalne politike za obrazovanje: Srbija*.
- OECD (2004): *Learning for Tomorrow's World: First Results from PISA 2003*, Paris: OECD Publications <http://www.pisa.oecd.org>.
- Beograd: Ministarstvo prosvete i sporta Republike Srbije. Vlada Srbije (2003): *Nacionalni plan akcije za decu*. Vlada Srbije (2003): *Strategija za smanjenje siromaštva*.
- Institut za otvoreno društvo, 2010. Romska deca u sistemu "specijalnog obrazovanja" u Srbiji: prezastupljenost, loši rezultati obrazovanja i uticaj na život; Istraživanje o školama i odeljenjima za decu sa poteškoćama u razvoju.

TIMSS (2005): TIMSS (Studija o trendovima u međunarodnoj matematici i nauci). *Međunarodni izveštaj za matematiku 2003*. TIMSS i Pirls International Study Center, Lynch School of Education, Boston College, <http://www.timss.bc.edu>.

TIMSS (2005): *TIMSS Međunarodni izveštaj za nauku 2003*, TIMSS i Pirls International Study Center, Lynch School of Education, Boston College, <http://www.timss.bc.edu>.

Stalna konferencija gradova i opština: *Nacrt modela Zakona o finansiranju lokalne samouprave*, 2005.

UNICEF (2001) *Sveobuhvatna analiza sistema osnovnog obrazovanja u SRJ*. (Ivić, I, S. Marojević i V. Chinapah). Beograd.

UNICEF (2007): *Stanje dece u Srbiji 2006*. Beograd: UNICEF.

Pokrajinski sekretarijat za rad (2007): *Istraživanje o položaju Romkinja u Vojvodini*, nacrt. Svetska banka (2006): *Izveštaj za Srbiju 2006*, <http://www.worldbank.org.yu>.

ROMA EDUCATION FUND (REF)

*T*he goal of the Roma Education Fund is to contribute to closing the gap in educational outcomes between Roma and non-Roma, through policies and programs to support quality education for Roma including desegregation of educational systems. The Roma Education Fund was created in the framework of the Decade of Roma Inclusion. Therefore, it also shares the goals of the Decade.

Roma Education Fund
Mark Center
Teréz körút 46
1066 Budapest ⇔ Hungary
Telephone: +36-1-235-8030
Fax: +36-1-235-8031
E-mail: info@romaeducationfund.org
www.romaeducationfund.org